

**И.АРАБАЕВ АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК
УНИВЕРСИТЕТИ**

**ЖУСУП БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ УЛУТТУК
УНИВЕРСИТЕТИ**

ДИССЕРТАЦИЯЛЫК КЕҢЕШ Д.07.18.578

Кол жазма укугунда

УДК: 94:342.725 (575.2) (043.3)

АЙТЫМБЕТ КЫЗЫ АЙГҮЛ

**КЫРГЫЗСТАНДА МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ БИЛИМ БЕРҮҮНҮН
АБАЛЫ ЖАНА КЕЛЕЧЕГИ (1985-2016-жж.)**

Адистиги 07.00.02 – Ата Мекен тарыхы

**Тарых илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертациясы**

**Илимий жетекчиси: тарых илимдеринин доктору,
профессор Курбанова Н.У.**

Бишкек – 2018

МАЗМУНУ

КИРИШҮҮ	3-10
1 БАП. КЫРГЫЗСТАНДА МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ БИЛИМ БЕРҮҮГӨ ТАРИХНАМААЛЫК АНАЛИЗ	
1.1. Изилдөөнүн теориялык негиздери.....	11-24
1.2. Мектепке чейинки билим берүүнү изилдөөнүн тарыхнаамасы жана тарыхый булактары.....	24-36
II БАП. КЫРГЫЗСТАНДАГЫ МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ БИЛИМ БЕРҮҮНҮН КАЛЫПТАНЫШЫ ЖАНА ӨНҮГҮШҮ	
2.1. Кыргызстанда мектепке чейинки билим берүүнүн калыптанышы.....	37-55
2.2. Мектепке чейинки билим берүү мекемелеринин кадрлар менен камсыздалышы.....	55-73
2.3. 1985-1990-жылдардагы мектепке чейинки билим берүүнүн абалы.....	73-78
III БАП. ЭГЕМЕНДҮҮ КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДАГЫ МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ БИЛИМ БЕРҮҮ ТАРМАГЫНЫН АБАЛЫ	
3.1. XX кылымдын 90-жылдарындагы мектепке чейинки билим берүүдөгү көйгөйлөр.....	79-90
3.2. Мектепке чейинки билим берүү тармагындагы мамлекеттик саясаттын жүргүзүлүшү.....	90-128
3.3. Кыргызстандагы мектепке чейинки билим берүү системасындагы жүргүзүлгөн реформалар жана анын натыйжалары.....	128-146
КОРУТУНДУ	147-149
ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР	150-151
КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАРДЫН ТИЗМЕСИ	152-171
ТИРКЕМЕ	172-178

КИРИШ СӨЗ

Теманын актуалдуулугу. Бүгүнкү күндө билим берүү дүйнөдөгү коомдук өнүгүүнүн орчундуу багыттарынын жана маанилүү көрсөткүчтөрүнүн бири болуп эсептелет. XXI кылымдагы коомдун талаптарын канааттандырган жана натыйжага жетишүүгө багытталган билим берүү тутумун курууда ар бир мамлекеттин өзгөчө жооптуулугу адам капиталын калыптандырууга жана адам дараметин жеке инсандын, коомдун кызыкчылыктарына иштетүүгө багытталган. Анткени, Адамды өнүктүрүү маселесин анын мектепке чейинки курагынан баштап илимий-теориялык, тарыхый жана методологиялык жактан изилдөөнүн зарылдыгы, дүйнө коомчулугундагы билим берүүнү өнүктүрүүнүн стратегиясы жана мамлекеттердин үзгүлтүксүз билим берүү системасына өтүү тенденциясы менен байланыштуу. Алсак, Бириккен Улуттар Уюмунда (БУУ) баланын укуктары жөнүндөгү Конвенцияны кабыл алгандан кийин, балалыкты коомдун социомаданий баалуулугу катары кайрадан карап чыгууга багытталган бир катар [3] документтер кабыл алынган. БУУнун эл аралык конференциясында билим берүү маселесин талкуулоодо, бардык балдарга канаттандыраарлык деңгээлдеги билим алуу мүмкүнчүлүгүн түзүп берүү үчүн «башталгыч билим берүүнү камсыз кылуу боюнча жүргүзүлгөн ишмердикти үй-бүлөдө окутуу жана мектепке чейинки билим берүү менен байланыштыруу керек» деген негизги тапшырма коюлган. Себеби, бардык эле мамлекеттердин келечеги коомдо адамды бала кезинен тарбиялоого кандай маани берилгендигинен, жаш муундардын турмушка даяр болуу деңгээлинен жана алардын социалдык багытынан көз каранды экендиги талашсыз. Демек, Кыргызстандын келечеги дагы кандайдыр бир деңгээлде мектепке чейинки билим берүү системасынын сапатынан көз каранды.

Билим берүү жаатында чечүүчү укук жаратуучу фактор катары Кыргыз Республикасынын Конституциясынын жоболору эсептелет. Анда билим алууга болгон укук адамдын башка укуктарындай жана эркиндиктериндей эле мыйзамдуу жана ажырагыс укук катары каралат [1].

Кыргыз Республикасынын билим берүү жараянындагы баалуулуктарды, анын ичинде мектепке чейинки билим берүүнүн багытын кайрадан карап чыгуу зарылдыгы, XX кылымдын 90-жылдарындагы коомдук-саясий жана социалдык-экономикалык өзгөрүүлөр менен тыгыз байланыштуу. Мектепке чейинки билим берүү жана тарбиялоо процессинде мурдатан калыптанып калган көптөгөн көз караштардын мазмунун өзгөртүүгө багытталган терең реформалоо жараяны Кыргызстанда 2000-ж. башталган.

Акырындап үзгүлтүксүз билим берүү системасына өтүү менен балдардын мектепке чейинки мекемелеринин социалдык статусунун өсүшүнө байланыштуу, алардын социалдык маңызына маани берип, кайрадан карап чыгуу өтө актуалдуу. Мындан тышкары, биздин республикада бул система тарых илими тарабынан диссертациялык изилдөөгө алына элек, буга чейин ал көбүнчө педагогдордун, философтордун ж.б. социалдык илим өкүлдөрүнүн изилдөө объектиси болуп келген.

Ошондой эле, балдардын мектепке чейинки мекемелерин изилдөө маселеси энелерди иш менен камсыз кылуу, балдарды үй-бүлөсүз шартта тарбиялап, социалдаштыруу көйгөйлөрүн коомдун талабы менен байланыштыруу жаатында да өтө маанилүү. Андыктан мектепке чейинки билим берүү мекемелеринин жакынкы жана келечектеги өнүгүүсүн концептуалдуу талдоого алуу зарылчылыгы келип чыгууда.

Билим берүү системасынын өнүгүүсү тигил же бул этаптарда ар дайым изилдөөчүлөрдүн кызыгуусун туудуруп келген, себеби билим берүү коомдун маанилүү түзүмдүк бөлүгү болуп эсептелет. Адамзат ар дайым билим берүү менен өз келечегин байланыштырып келген. Ошондуктан, күнүмдүк кыйынчылыктарга карабастан, Кыргызстан бүгүнкү күндө да турмуш сапатынын жана мазмунунун жакшыруусуна өз умтулууларын билим берүү менен байланыштырып келет.

Кыргыз Республикасынын билим берүү тутуму тарыхый баскычта кандай өнүгүп жаткандыгы, анын ичинде мектепке чейинки билим берүү

тармагынын маанилүү мүнөздөмөлөрүн таап чыгуу, анын азыркы абалын жана өнүгүүнүн келечектүү багыттарын аныктоо жана изилдөө актуалдуу тема катары маанисин жоготпойт.

Диссертациянын темасынын ири илимий программалар менен же негизги илимий-изилдөө иштери менен байланыштуулугу.

Илимий иш демилгелүү эмгек.

Изилдөөнүн объектиси – Кыргызстандагы мектепке чейинки билим берүү системасы.

Изилдөөнүн предмети – Кыргызстандын өткөөл мезгилиндеги (1985-2016-жж.) мектепке чейинки билим берүү системасынын абалы.

Илимий иштин изилденүү деңгээли диссертациянын «Изилдөөнүн теориялык негиздери» деген параграфта ачылып берилди.

Диссертациялык иштин максаты - Кыргызстанда мектепке чейинки билим берүү системасын талдоого алуу аркылуу анын өткөөл мезгилдеги негизги тенденцияларын, көйгөйлөрүн жана өнүгүү келечегин аныктоо.

Изилдөөнүн максатын ишке ашыруу үчүн автор төмөндөгүдөй **милдеттерди** алдына койду:

- изилденип жаткан темага тарыхнаамалык талдоо жана тарыхый булактык негиздерин аныктоо;
- маселенин теориялык жана илимий-методологиялык негиздерин иликтөө;
- советтик жана постсоветтик Кыргызстандагы мектепке чейинки билим берүү системаларын салыштырмалуу талдоого алуу;
- XX кылымдын 90-жж. мектепке чейинки билим берүү мекемелеринин санынын кескин азайышына өз таасирин тийгизген коомдук-саясий, социалдык-экономикалык факторлорду ачып көрсөтүү;
- азыркы шарттагы анын өнүгүүсүнүн негизги тенденцияларын, этаптарын, маңыздуу мүнөздөмөлөрүн аныктоо;
- жүргүзүлгөн изилдөөнүн натыйжасында илимге негизделген тыянактарды чыгаруу жана азыркы шартта мектепке чейинки билим берүү

системасын өнүктүрүү жолдорунун механизмдери боюнча сунуштарды берүү.

Диссертациялык иштин жаңылыгы төмөнкүлөр:

1. Тарыхый булактардын жана архивдик материалдардын негизинде иликтенип жаткан маселени белгиленген хронологиялык алкакта тарыхый, социомаданий өнүттөн талдап чыгууга жана Кыргызстандагы анын өнүгүү өзгөчөлүктөрүн мүнөздөөгө аракеттер жасалды;

2. Советтик жана постсоветтик мезгилдердеги мектепке чейинки билим берүүнүн өнүгүү көйгөйлөрүнө салыштырмалуу талдоо жүргүзүлдү, тарых илиминин көз карашында жеткиликтүү эмес изилденген, мурда белгисиз болгон архивдик материалдар талдоого алынды жана илимий айлампага киргизилди;

3. Изилденип жаткан мектепке чейинки билим берүү чөйрөсүндөгү негизги көйгөйлөр, тенденциялар көрсөтүлдү, аны модернизациялоо жолдору белгиленди;

4. Мектепке чейинки билим берүү эволюциясындагы советтик мезгилде топтолгон тажрыйбаларды азыркы шарттарда пайдалануу боюнча сунуштар берилди.

Изилдөөнүн методологиялык негизи. Коюлган милдеттерди ишке ашыруу максатында изилдөө методдорунун төмөндөгүдөй комплекси колдонулду: илимий монографияларды, мезгилдүү басма сөз материалдарын, булактарды жана архивдик булактарды изилдөө жана теориялык жактан талдоого алуу; фактылык материалдарды системалаштыруу жана жалпылоо ыкмасы; ар кайсы тарыхый этаптардагы мектепке чейинки билим берүүнүн өнүгүүсүнө салыштырмалуу талдоо жүргүзүү; мектепке чейинки билим берүү мекемелеринин өнүгүүсүнө таасирин тийгизген социалдык-экономикалык, этномаданий жана башка факторлорду эске алган ырааттуу талдоо.

Ошондой эле, изилдөөнүн жүрүшүндө мектепке чейинки билим берүүнүн жана тарбиялоонун өнүгүү жараяндарындагы көп кырдуулуктарды, тарыхый өнүгүүсүн ачык көрсөтүүгө аракет жасалды.

Изилдөөнүн теориялык жана тажрыйбалык мааниси. Иштин теориялык маанилүүлүгү Кыргыз Республикасындагы мектепке чейинки билим берүүнүн өнүгүүсүнүн негизги этаптарын аныктап, ушул жараяндын бирдиктүү картинасын түзгөндүгүндө турат; республикадагы балдар мекемелеринин негизги типтеринин ишмердигинин мазмуну менен аларды уюштуруунун өзгөчөлүктөрү аныкталды жана аларга салыштырмалуу талдоо жүргүзүлдү; Совет мезгилиндеги мектепке чейинки тарбиялоонун өнүгүүсүнө өбөлгө түзгөн коомдук-саясий, социалдык-экономикалык жана социомаданий шарттар менен факторлор такталып, постсоветтик мезгилдеги анын кризистик абалы көрсөтүлдү; 2000-ж. баштап ушул мекемелердеги билим берүү жана тарбиялоо иштеринин уюштуруу формаларын жана анын негизги ыкмаларын модернизациялоонун тенденциялары ачылып берилди; республиканын мектепке чейинки билим берүү жаатындагы теориялык жана уюштуруу-тажрыйбалык көйгөйлөрү белгиленди; мектепке чейинки мекемелер үчүн кесиптик адистерди даярдоонун өнүгүү динамикасы көрсөтүлдү.

Илимий иштеги фактологиялык маалыматтар, тыянактар жана сунуштар:

-Бул изилдөө, республикадагы билим берүүнү демократиялаштыруу, гумандаштыруу жана модернизациялоо жараяндарын түшүнүүнү кеңейтет жана тереңдетет, ар түрдүү тарыхый мезгилдерде, ар түрдүү социомаданий шарттарда мектепке чейинки билим берүүнү өнүктүрүүнүн улантуучулук тажрыйбасындагы ырааттуулукту түшүнүүгө өбөлгө жаратат жана анын келечегине сереп салууга мүмкүндүк берет.

-үзгүлтүксүз билим берүү тутуму боюнча илимий эмгектерди түзүүдө, окуу-методикалык куралдарды иштеп чыгууда жана окуу жайларда сабактарды окутуу тажрыйбасында колдонсо болот;

-мектепке чейинки билим берүү көйгөйлөрү менен алектенген билим берүү мекемелеринин, өкмөттүк эмес уюмдардын тажрыйбалык ишмердигинде пайдаланышы мүмкүн.

Коргоого сунушталуучу негизги жоболор:

1. Кыргыз Республикасындагы мектепке чейинки билим берүү системасынын калыптануу жана өнүгүү генезиси Советтер Союзундагы жалпы жана мектепке чейинки билим берүүнүн өнүгүү тарыхы менен тыгыз байланыштуу. Анда мектепке чейинки баланы өнүктүрүү жаатында, азыркы мезгилдеги мектепке чейинки курактагы балдарды окутууда жана тарбиялоодо пайдаланууга мүмкүн жана керек болгон бай теориялык-тажрыйбалык материалдар топтолгон.

2. Советтик мезгилдеги мектепке чейинки билим берүүнүн жана өнүктүрүүнүн тенденциясынын туруктуулугунун эволюциясы материалдык-техникалык базанын бекемдиги, тарбиялануучулардын контингентинин көбөйгөндүгү, балдардын тамак-ашынын сапатынын жакшыргандыгы, борбордоштурулган башкаруу, унификация менен катар улутка каршы саясатташтыруу жана орусташуу сыяктуу бир катар жагымсыз тенденциялар менен коштолгон.

3. Тарыхый материалдарды иликтөөдө өлкө турмушунда өзгөчө социалдык-экономикалык жана маданий кыйынчылыктар болуп турган мезгилдерде, мектепке чейинки ар түрдүү билим берүүчү жана коомдук тарбиялоо мекемелерин уюштуруу өзгөчө маанилүү экендигин тастыктаган. Жүргүзүлгөн изилдөөлөр изилдөөгө алган теманы 3 негизги этапка бөлүп кароого мүмкүндүк берди: 1) «эволюциялык-институционалдык»; 2) советтик мезгилден кийинки 1991-2000-жж. «өтмө-инерциялык»; 3) 2000-жылдардан башталган бүгүнкү күнгө чейин уланып жаткан «модернизациялоо жана реформалоо»

4. Балдардын билим берүү мекемелеринде, алардын жакындышуусуна багытталган биргелешкен оюн, окуу жана эмгек ишмердигинде, өз ара аракеттенүү жана баарлашуу процессинде баланы социалдаштыра турган

жана анын социалдык мүнөзүн калыптандыра турган социалдык мамилелердин микромоделди түзүлөт. Коомдо социалдык мүнөзүнүн негизин калыптандыруу өзгөчө маанилүү, анткени социалдык айырмачылыктар терендөөдө, өз ара жоопкерчилик сезимдери алсыроодо. Азыркы Кыргызстандагы мектепке чейинки билим берүү системасы балдардын социалдык, физикалык, психологиялык, интеллектуалдык калыптануусу менен байланышкан бир катар кызматтарды аткарат.

5. Мектепке чейинки билим берүүнү өнүктүрүү жеке эле аны каржылоо же билим берүү саясаты менен гана шартталган эмес, ал шаарларда жана айыл-кыштактарда социалдык-экономикалык инфраструктураны өнүктүрүүнүн мүнөзү катары, калк отурукташкан жерлердеги чарбалардын мүнөзү, географиялык жана аймактык мейкиндиктин өзгөчөлүктөрү сыяктуу анын өнүгүүсүнө олуттуу таасирин тийгизе турган тышкы факторлор менен да шартталган. Айыл жергеси репродуктивдүү жана демографиялык жактан активдүү болгону менен Кыргызстандагы айылдарда социалдык-экономикалык инфраструктуранын өнүгүшү татаал маселе бойдон калган.

Изилдөөнүн хронологиялык алкагы 1985-2016- жж. Кыргызстандын жаңы тарыхындагы эки мезгилди камтыйт. Кайра куруу доору катары белгиленген 1985-1990-жж. жана өткөөл мезгил (1991-2016-жж.). Алынган хронологиялык алкактардын тандалышы эки тарыхый параллелдерди салыштырууга мүмкүнчүлүк берди. Совет доорунун акыркы жылдарында Кыргызстан СССРдин курамында болгон, кийинки өткөөл мезгилде биздин республика бир эле учурда татаал социалдык-экономикалык кризистик абалга жана жаны суверендүү шарттарга дуушар болушу, мектепке чейинки тарбиянын өнүгүшүнүн социалдык-тарыхый кубулуш катары анын динамикасында, ар кыл коомдук формацияларда, басып өткөн жолду өтө корректтүү баамдоого мүмкүнчүлүктөрдү берет. Чарбалык эсеп мамилелерин өнүктүрүү, өз алдынча каржылоо деге жана мектепке чейинки билим берүү системасынындагы топтолгон оң тажрыйбаны курал катары колдонууга болот. Постсоветтик өткөөл мезгилдеги кризистин шартында карама-

каршылыктар менен мүнөздөлгөн, реформалоо жана модернизациялоо процесстери менен коштолгон, мектепке чейинки билим берүү системасынын өнүгүүсүндөгү жаңы тенденцияларды салыштыруу жана изилдеп чыгууга шарт түзөт. Ошондой эле, өткөндөгү катачылыктарды кайталабоого, келечекти божомолдоого практикалык сунуштарды сунуштоого мүмкүндүк берет.

Изилдөөнүн натыйжаларын апробациялоо. Диссертациялык иштин негизги жоболору жана натыйжалары бир нече эл аралык жана республикалык илимий-практикалык конференцияларга макала жана тезис түрүндө сунушталды. Ата мекендик жана чет өлкөлүк басмаларда 7 макала жарыяланды, алардын ичинен үч макала Россиянын илимий журналдарында (РИНЦ) чыккан.

Диссертациянын структурасынын көлөмү 178 бет, кириш сөздөн, үч баптан, сегиз параграфтан, корутундудан, библиографиялык колдонулган адабияттардын тизмесинен жана тиркемелерден турат.

1 БАП. КЫРГЫЗСТАНДА МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ БИЛИМ БЕРҮҮГӨ ТАРИХНААМАЛЫК АНАЛИЗ

1.1. Изилдөөнүн теориялык негиздери

Мектепке чейинки билим берүү – окутуунун жана билим берүүнүн өзгөчөлөнгөн эң алгачкы баскычы экендиги белгилүү. Баланын кийинки мектептеги келечеги, анын 6-7 жашка чейинки калыптанган билими менен көндүмдөрүнөн көз каранды экендигин окумуштуулар белгилешкен. Андыктан, бул маселе көптөгөн окумуштуулардын, коомчулуктун, педагогдордун, психологдордун дайыма көңүл борборунда болуп келген, болуп жатат жана коомдун өнүгүшү менен өзгөргөн шартка байланыштуу дагы да дайыма актуалдуу маселелерден болуп кала бермекчи.

Дегеле билим берүү маселеси, анын ичинде мектепке чейинки билим берүүдөгү көйгөйлөр адамзат тарыхынын коомдогу бөлүнгүс бир бөлүгү катары дайыма сакталып кала бере тургандыгын билим берүү жаатында болуп жаткан жараяндардан байкай алабыз.

Мектепке чейинки билим берүүнүн мазмуну көп аспекттүү (мектептегидей предметтүү эмес) жана адамдын жеке инсан катары өнүгүүсүнүн негиздерин калыптандырууда чоң роль ойнойт. Учурда мектепке чейинки билим берүү маселесине өзгөчө көңүл бурулбай, ошондой эле дүйнөлүк масштабда жана анын бир бөлүгү болгон Кыргызстандын бардык чөйрөлөрүндө, анын ичинде билим берүү системасында болуп жаткан кризистер мамлекеттин өнүгүү келечегине жагымсыз абалды түзүп жатат. Ал эми коомдогу жалпы билим берүүнүн келечеги, мектепке чейинки балдарга билим берүүнүн сапатына байланыштуу. Демек, мектепке чейинки билим берүү маселесин теориялык жактан ар тараптуу изилдөө, анын маани-маңызы, мазмунун түшүнүүгө жана коомдогу орду менен ролун аныктоо мезгил талабы болуп эсептелет.

Буга чейин тарыхка көз жүгүртсөк баланы мектепке даярдоо байыркы мезгилден баштап коомдун көңүлүн буруп келген. Мисалы, байыркы

Грециянын тарыхына кайрылсак, билим берүүнүн жогорку деңгээлин чагылдырган Платондун Академиясында кандай шарттар болгон, окуу кандай тартип менен жүргүзүлгөн деген суроону койсок, анда академияга кирип бара жаткан ар бир адамдын көзүнө «Геометрияны билбесең кирбегин» деген жазуу чалдыккан. Платондун Академиясынан билим алууну көздөгөн ар бир грек сөзсүз түрдө ”геометрияны” билүүгө аракет кылган [60, с. 12] г. Ал эми геометрияга болгон бир талап-бул байыркы грек тилинде окуп-жазганды билүү, бир нече белгилүү даанышмандардын чыгармаларын жатка билүү дегенди билдирген. Ошондуктан, ар бир полисте атайын 4-7 жашка чейинки балдарды окутуучу бай гректер салдырган мекемелер болгон. Ал мекемелерде 4 жаштан каалагандар келип, геометриядан сабак алышкан, алар негизинен 7 жашка чейин алгачкы билимди алып, анан гана багыттуу мектепке жолдомо алышкан. Бул мисалдан биз, жаш балдарга билим берүү белгилүү деңгээлде байыркы заманда эле болгондугун байкайбыз.

Рим империясында мектепке чейинки билим берүү үйлөрү болгондугун тарыхый фактылар далилдеп турат. Мисалы, Рим империясында патрицийдин үй-бүлөсүнөн чыккан Фотий билимдүүлүгү менен айырмаланган, ал филолог, грек тили менен адабиятын ар тараптуу терең билгендиктен көптөгөн адабияттарды латын тилине которгон котормочу катары таанылган. Фотий Рим империясын кыдырып 4 жаштагы балдарды үч жылдык өзүнүн мектебине чогулткан. Ал өзүнүн тегерегине көп жаш балдарды жыйнаган жана өзүнүн үйүн өзгөчө билим берүү үйү деп атаган адам катары тарыхта калган. Балдарга негизинен жазганды, окуганды жана грек грамматикасын үйрөтүп, 8 жашка чыкканда аларга “билимдүү бала” деген кол кагазын берип, аларды билимин андан ары ар кыл “гимназияларда” улантууга узаткан.

Антика билиминин салттары калыптанып өнүккөн Афинада, Александрияда, Гизада жана башка илимий борборлордо билим берүү нормалары сакталып турган жана андан ары өнүктүрүлгөн. Константинополь шаарында Константинополь-Магнаврдык жаш балдар мектеби болгон, ага

балдарынын билимдүү болушун көздөгөн ата-энелер 5 жаштагы балдарын беришкен. Бул мектепке окутуучулар катары жогорку билимдүү эркин атуулдар чакырылган.

Байыркы Кытай мамлекетинде императордун буйругунун негизинде 6 жашка чейинки балдар тандалып алынып, аларга өзгөчөлөнгөн билим жана тарбия берилген. Мисалга алсак, Тан, Чжоу империяларынын доорунда императордун сарайынын алдында 9 жашка чейинки 200гө жакын балдар тарбияланып, алар билим деңгээлине жараша ар кайсы провинцияларга императордун буйругунун аткарылышын кагаз бетине түшүрүп туруу үчүн жөнөтүлчү. Демек байыркы Кытайда дагы жаш балдардын мекемелери болгон десек болот. Анткени, аларды атайын даярдалган мугалимдер жазууга, ыр саптарын жаттоого жана тарыхты билүүгө үйрөтүшкөн.

Орто кылымда Италияда “Кубаныч үйү” деп аталган мектепти Витторино да Фельтрэ (1378-1446-ж.ж) ачкан [87, с.84] жана бул мектепке кичинекей жашынан зирек балдарды окутууга аракеттерди көргөн.

Орто кылымдагы Европанын тарыхына кайрылсак, ошол мезгилдерде эле чиркөөдөн тышкары мектептер болгондугу айтылат. Мындай мектептер чиркөө мектептеринен өтө айырмаланышкан. Эгерде, чиркөө мектептеринде католик духовенствосу көп сандаган адистерин өз программалары, окуу куралы менен даярдашса, ал эми чиркөөдөн тышкары мектептер өзгөчө орунда болгон. Алсак, чиркөөдөн тышкаркы мектептерде 9 жашка чейинки балдар окутулуп, ал мамлекет тарабынан каржыланган. Мындай мектептер өзгөчө түндүк Францияда көп ачылып, француз королу Генрих VII башкарып турган мезгилде жакшы өнүккөн. Мамлекеттин каржылоосунан көз каранды болгон жана салыштырмалуу окутуунун эркиндиги камсыз кылынган мектептердин ичинен өтө көрүнүктүүсү Париждеги грамматик жана диалектик Гилиом Канитскийдин мектеби болгон. Гилиом Канитский жаш балдарды мектепке даярдоо боюнча алгачкы программалары менен белгилүү. Анын балдарды даярдоо боюнча программалары бүгүнкү күндө Батыш

Европанын көптөгөн өлкөлөрүндө 8 жашка чейинки балдарга билим берүү мекемелеринин окуу программаларынын негизин түзүүдө.

Өз учурунда Батыш Европадагы мындай мектептерде Гилиом Канитскийдин программасынын негизинде кичинекей балага латын тилин окутуу менен жазганды, эсептегенди үйрөтүү ыкмалары колдонулуп, мектептерге даярдалган [87, с.67].

Реформация доорунун тарыхына көз жүгүртсөк, анда белгилүү Луциан Рейхлин, Крот Рубмен, Ульрих фон Гуттенберг жана башкалардын мектептери болгон.

Буга далил катары жаш балдарды окутууга жана билиминин өнүгүшүнө алгачкы кадам койгон Төмөнкү Германия аймагында жайгашкан Гамбург, Бремен, Вестфалия, Жогорку Германия аймагында жайгашкан – Базель, Баден шаарларындагы наристе мектептери болгон.

Эң алгачкы жолу «бала бакча» деген түшүнүк 1837-жылы немец педагогу Фридрих Вильгельм Август Фребель тарабынан колдонулган жана ал мектепке чейинки балдарды тарбиялоо системасын түзгөн [87, с.23] анын сунушунун негизинде жаш балдарды тарбиялоого жана билим берүүгө ылайыкташкан оюндардын түрлөрү түзүлгөндүгүн Н. Кропоткин орус дворяндыгынын тарыхын жана алардын билим берүүдөгү ээлеген ордун аныктоодо белгилеп кеткен. Азыркы учурда Германиянын көптөгөн мектепке чейинки билим берүү мекемелеринин арасында “В.А.Фребель борборлору” бар, аларда немец педагогунун аң-сезимди өнүктүрүүгө багытталган оюндарынын түрлөрү колдонулат жана алар дүйнөлүк практикага да жайылтылган. Демек, мектепке чейинки билим берүү маселеси бүгүн эле пайда болгон маселелерден эмес экендигин байкайбыз.

Мектепке чейин билим берүү Араб халифатында да болгон, буга Багдад, Басра, Харроп шаарларын мисалга келтирип кетүү абзел. Мисалга алсак, Багдад шаарында атайын «Даанышмандар үйү» болгон. Бул үйгө, халифаттан гана эмес, башка өлкөлөрдөн да 5 жашка чейинки балдарды алып келишип,

чыгармачыл даанышмандар ал балдарды окутушкан [87, с.92]. Бул мисалдар, азыркы мезгилдеги балдарга билим берүү борборлорунун прототиби болгон.

Ал эми Орус империясында жаш балдарды кадет корпустарына, балдарды даярдоо максатында жана кыздардын пансиондоруна (лицейлер) даярдоо үчүн орус княздары Нарышкин, Шереметьев, Болконский өз каражаттарына 5 жаштан 10 жашка чейинки балдар үчүн мектептерди салышкан. Бирок билимдүү адамдардын саны өтө аз болгондуктан, мамлекет эң биринчилерден болуп атайын жогорку билимдүү адамдарды даярдоо үчүн жогорку окуу жайлардын ачылышына шарт түзөт. Петербург, Москва, Казань университеттеринен башка Харьковдо, Новгороддо, Ярославль шаарында агартуу окуу жайлары ачыла баштаган жана ал жогорку окуу жайларында мугалимдерди даярдоо үчүн атайын курстар болгон. Ал курстарды бүткөндөр гувернер болушуп, үй-бүлөлөрдө жаш балдарга таалим беришкен. Ошол эле учурда Нарышкин, Шереметьев, Болконскийдин мектептерин бүткөн балдар, кыздар Демидов, Нежин, Бестужев лицейлерине кабыл алынчу [87, с.112] деп орус тарыхчысы Н.Кропоткин белгилеген. Ал кездеги лицейлердин бир өзгөчөлүгү болуп - эркек балдар жана кыз балдар үчүн деп бөлүнүп, билим берүү багыттуу маңызга ээ болгон. Дал ушундан баштап мектепке чейинки билим берүү түшүнүгү калыптана баштаган. Белгилүү орус тарыхчысы О. Ключевский [97, с.56] “Педагог деген бул эркин жалданган адамдар, алар балдарга насаатчы, тарбиячы, окутуучу болушкан, ал эми 19-кылымда алгачкы мугалимдерди “мастер” деп аташкан. Алар байдын үйүндө иштешкенде “мастер” дешсе, орто бай же кедейлер “дьячки же мирские” деп чакырышкан. жана “мирские” деп мектепке чейинки балдардын тарбиячыларын айтышаарын жазып кеткен.

Ошол эле учурда бул тарыхый фактылар мектепке чейинки билим берүү системасын практикалык жактан тастыкталган теориялардын калыптанышына себеп болгон. Анткени, көптөгөн теорияларды илимпоздор мектепке чейинки билим берүүдөгү дүйнөлүк практикада негиз катары кабылдашкан. Мисалы, XX кылымдын белгилүү тарыхчысы жана психологу,

америкалык Б.Ф. Скиннер (1904-1990-жж) өзүнүн “Дошкольное образование в США” деген эмгегинде америка коомчулугундагы кичинекей кезинен баштап ар бир баланы окутууда «Операнттуу билим берүү» теориясын сунуштаган. Анын теориясына ылайык кичинекей балдарга операнттуу, б.а. өзгөрүлгөн шарттардагы билим берилиши зарыл болгон. «Өзгөрүлгөн шарт – бул ар түрдүү түшүндүрмөлөрдүн негизинде кичинекей балага тамгаларды, ар кыл маанидеги түшүнүктөрдү таанытса болот», өзгөчө «кичинекей бала ар кыл түшүнүктөрдү сүрөт, музыка, эмгек аркылуу баамдайт, ошондуктан, сүрөт, музыка, эмгек аркылуу берилүүчү билимдердин жыйындысы илимде операнттуу билимдер деп эсептелиниши керек» (орусчадан эркин котормосу-диссертанттыкы) [142, с.12] деген. Жалпысынан Б.Скиннер өзүнүн изилдөөлөрүнөн кийин, коомчулукта ар бир бала сүрөт аркылуу тамгаларды кабылдайт жана биле баштайт деген ишенимге келген. Бул болсо бала үчүн көз карандысыз мүнөздөгү билим берүү болмок. Себеби, ар бир баланын эске туюусу, угуу түрү көз карандысыз, биринчи бала «D»ны эстеп калса, экинчиси «A»ны, үчүнчүсү «L же N»ди эстеп калат, ошондуктан операнттуу билим берүү иретсиздикти талап кылат [142, с.23].

Белгилүү орус агартуучусу Н.И. Новикова «Нормы обучения для дошкольников» деген эмгегинде мектепке чейинки билим жана тарбия берүүдө гуманисттик теориянын [114, с.34] өзгөчөлүгүн белгилеп кеткен. Анын пикири боюнча бул теориянын маңызы ар бир билим жана тарбия алып жаткан балага боорукердик, сезимталдык мамиле кылуунун негиздерин калыптандыруу зарыл деп белгилесе, ушул эле теорияны А.Маслоу «Социология образования» деген эмгегинде кызыкчылык теориясына таянып «ар бир баланын кызыкчылыгынын негизинде билим берүү зарыл, анткени кызыкчылыктар баланын калыптанып, өмүр жолундагы башка адамдарга кылган адамгерчиликтин негизинде өз ара алака түзүшүнө түрткү болот» (котормо диссертанттыкы) [112, с.93] деген. Бул теориялардын негизинде Кыргызстанда дагы көптөгөн балдар мекемелеринде табиятка боорукерлик менен мамиле кылуу, наристе курагында ар бир баланын

кызыкчылыгын, ал баланын билимге болгон умтулусун аныктоо менен сабактар өтүлөт.

Мектепке чейинки билим берүү системасындагы чыңалтып билим берүү теориясы – бул мектепке чейинки баланы ар тараптан өстүрүүнү камсыз кыла турган билим берүүнү камтыган теория. Анын негиздөөчүсү болуп америкалык тарыхчы Т.Р.Гаскей эсептелет. Ал өзүнүн «Кооперированное обучение детей» деген эмгегинде «Бир да күч аярланбай балага билим берүүгө багытталышы керек» [159, с.33-42] деп белгилеген.

Мектепке чейинки билим берүүдөгү дагы бир теория – терең билим берүү теориясы. Аны адистештирилген атайын балдар мекемелеринде, 3-4 жашынан балдарга музыка, шахмат, спорт, бий жана башка багыттагы балдардын мүмкүнчүлүгүн өнүктүрүүгө багытталган практикалык изилдөөлөрдүн негизинде англиялык спорт машыктыруучу-педагог Дж. Якобсон негиздеген [158, с.102].

Бишкек шаарындагы көптөгөн мектепке чейинки балдар бакчаларында терең билим берүү теорияларынын негизинде иштетилип чыккан музыка, сүрөт тартуу, математика, чет тилдерди тереңдетип окутууга багытталган балдар бакчалары бар. Мисалга, “Журавушка” , “Всезнайка” ж.б. бакчалар чет тилдерди тереңдетип окутууга багытталган.

Үстүртөн тарбиялоо теориясынын талабына ылайык, балага билим берип жатканда курактарына жараша толук эмес багуу, тарбиялоо жана окутуу камсыз кылынышы зарыл. Мисалы Германияда 8 жашка чейинки баланы жалгыз калтырууга, конокко жиберүүгө, көчөгө чыгарууга мыйзам тарабынан тыюу салынат. Ошондуктан үй-бүлө өзү үстүртөн билим берет. Атайын билим берүүчү педагог үйүнө келип сабак бербесе, атасы же энеси билим берүүгө кызыкдар деле болушпайт. Ошондуктан, немец окумуштуусу Э.Зильберман [64, с.121] «Өкмөттүк тарбия» концепциясын сунуштаган. концепция боюнча балдарга билим берүү үй-бүлөдө эмес, өкмөт тарабынан камсыз кылынышы зарыл деген. Бул концепция 80-жылдары ГДРде мектепке чейинки билим берүү системасынын негизин түзгөн. Ошондуктан,

Германияда эң алгачкылардан болуп интерактивдүү ыкмалардын негизинде кыска мөөнөттүү мектепке чейинки билим берүүнүн түрү жайылтылган.

Ошондой эле, швейцариялык психолог Ж.Пиаженин (1896-1980-жж.) көп жылдык изилдөөлөрүнүн негизинде дүйнөлүк практикада кеңири колдонулган «наристе баланын мектепке чейинки курагында сүйлөөсүн, анын ой жүгүртүүсүн «оюн» жана «эмгек» аныктайт, ошондуктан бала менен сүйлөшүп туруш керек» [125, с.187] деп жазган, бул изилдөөлөрдүн негизинде бүгүнкү күндө «оюн» жана «эмгек» теориялары билим берүү мекемелеринде кеңири колдонулууда.

Жалпы мектепке чейинки билим берүү системасындагы өнүккөн ар кыл теорияларды карасак, анда ар бир «Мугалим - окутуучу жаш балдарга тамгаларды таанытууда, окутууда, тарбиялоодо көптөгөн көнүгүүлөрдүн, жазуу кыймылдарынын негизинде өтөт. Баланын тез эле окуучу катары жазууга, билим алуу зарылчылыгы жөнүндө түшүнүк пайда болот, бул болсо мектепке чейинки мекемелерде билим берүүнүн методикасын, жалпы методологиянын талабына жараша иштелип чыгуусуна жетишүүгө мүмкүндүк берет» деп белгилүү орус педагогу, мектепке чейинки билим берүүнүн методикасынын негиздөөчүсү А.С.Макаренконун шакирти психология жана педагогика илимдерине негизги салымын кошкон профессор А.Болдырев [41, с.123] жазып кеткен. Ал эми мүмкүнчүлүктөр мектепке чейинки билим берүү уюмдарынын негизинде ишке ашырылат. Ал уюмдарга 3 жаштан - 7 жашка чейинки балдарга арналган, баланы багуу, аны окутуу, тарбиялоо, өстүрүү жана мектепке даярдоо, үй-бүлөнүн жана коомдун суроо-талаптарын жана муктаждыктарын канааттандырууга багытталып түзүлгөн уюмдарды киргизсек болот.

Мектепке чейинки билим берүү системасын түптөп, анын өнүгүшүнө зор салымын кошуп кеткен инсандардын, б.а. советтик педагогика илимдеринин өкүлдөрүнүн жараткан эмгектериндеги маалыматтарды талдай кетсек, анда, совет мезгилиндеги советтик көрүнүктүү педагог В.Г.Бабанский «баланы окутууга жана жазууга үйрөтүүнүн алгачкы принциби кабылдоо

болушу мүмкүн» [35, с.211] деп белгилеген. Анын пикири боюнча үйрөтүүдөгү кабылдоо акыл-эстүүлүк менен наристенин билимге болгон умтулуусун анын аң-сезиминде калыптандырат.

Кыргызстанда даярдоо (подготовительная) топтору 1966-жылдан тартып иштей баштаган. Мындай даярдоо класстарында ар бир орус эмес баланы мектеп жашына чейинки курактан баштап эле орусча сүйлөөгө үйрөтүү методун советтик педагог В.Петров сунуштаган. Ал өз өмүрүн кенже курактагы балдардын алгачкы класстык коллективин уюштуруу, орус эмес балдарга орус тилин үйрөтүүгө системалуу мамиле кылуу, орус тилинин каражаттары аркылуу аларды коллективдүүлүккө тарбиялоону жүзөгө ашыруу боюнча илимий-практикалык ишмердикти, педагогикалык чеберчиликти туруктуу иштөөчү семинарлар аркылуу республиканын мектепке даярдоо класстарынын мугалимдерине берген. Кыргызстанда педагогиканын жана орус лингвометодикасынын көптөгөн маселелерин коюуда жана чечүүдө В. Петровдун киргизген салымы зор [46, с.54] деп А.Бегельдинов белгилеп кеткен.

Билим берүү системасы канчалык татаал болсо, аны ошончолук көп бөлүктөргө ажыратса болот. Тарбиялоо, өстүрүү, окутуу жараяндарында башынан эле буларды ишке ашыруунун көптөгөн жолдору жана ыкмалары болуп келген [11, с.21]. Тилекке каршы, биз алардын бир нечесин гана билебиз, алардын ичинен эң рационалдуусу кыргыз коомчулугунда алигиче аныктала элек. Ошондуктан, наристени социалдаштыруу процессинде инсандык сапаттарын калыптандыруудагы эмгекти жеңилдетүү үчүн башка өзгөчө көз караш менен процессти жаңы өңүткө буруунун өзү кызыктуу технологияга айланышы мүмкүн. Өкүнүчтүүсү, мектепке чейинки билим берүү системасындагы технологияларды, жаңы табылгаларды илимдин тутумуна же балдар мекемелерине жеткирүүнүн ордуна алар менен күрөшүп, жоюуга аракет жасалып келет.

Дүйнөлүк практикада кабыл алынгандай, Кыргызстанда мектепке чейинки курактагы бала катары төрөлгөндөн 7 жашка чейинки балдар кирет.

2003-жылдын 30-апрелинде №92-Токтому менен бекитилген Кыргыз Республикасынын «Билим берүү жөнүндө» мыйзамынын 15-беренесинде «мектепке чейинки билим берүү үй-бүлөдө жана мектепке чейинки билим берүү уюмдарында жүзөгө ашырылат жана инсандын дене, интеллектуалдык жана адеп-ахлактык жактан өсүп-жетилишинин негиздерин түптөйт» [4, 5-б.] деп аныкталган. Ошондуктан, Кыргыз Республикасында дагы балдардын ар тараптуу өнүгүшүнө көңүл бурулаары белгиленген. Бул мыйзамдын 1-беренесинде «мектеп жашына чейинки билим берүү – баланы турмушка жана мектепке алгачкы даярдоо, чыгармачыл мүмкүнчүлүктөрүн өнүктүрүү негизги максаты болуп саналган таалим-тарбия берүү» [4, 5-б.] деп аныкталган.

Кыргызстанда мектепке чейинки билим берүү – 2 жаштан 7 жашка чейинки балдарды мектепке чейин тарбиялоо, окутуу жана өнүктүрүү, ошондой эле кароо, көз салуу жана ден-соолугун чыңдоо болуп эсептелет. Адатта, мектепке чейинки билим берүү мектепке чейинки, жалпы билим берүү мекемелеринде, б.а. мектепке чейин, балдарга кошумча билим берүү мекемелеринде б.а. балдарды эрте өстүрүү борборлору же бирикмелеринде же үйдө жүргүзүлөт.

Мектепке чейинки тарбиялоо жараянын шарттуу түрдө эки негизги багытка бөлүп караса болот: биринчиси бул оюн аркылуу наристенин жеке инсандык сапаттарын өнүктүрүү, ал эми экинчиси болуп ар кыл ыкмалардын, баарлашуу, эмгекке үйрөтүү, теле сынактарынын бөбөктөргө арналган көрсөтүүлөрүнүн негизинде мектептеги окууга даярдоо. Биринчи багытка тиешелүү нерсе - мектепке чейинки курактагы наристени маданияттын негиздерине, ошондой эле жүрүм-турумдун жана баарлашуунун жалпы кабыл алган моделдерине көндүрүү баланын башталгыч мектепке тезирээк көнүп кетишине өбөлгө түзөт.

Мектепке чейинки билим берүү жана тарбия аркылуу балада өзү жана өзүнүн мүмкүнчүлүктөрү жөнүндө алгачкы тааныштыгы пайда болот, аны курчап турган дүйнө туурасында толук кандуу элес жана ага туура мамиле

кылуу калыптанат. Мектепке чейинки куракта интеллектуалдык, нравалык, физикалык, эстетикалык жана жеке инсандык сапаттардын пайдубалы салынат.

Наристе балдарга билим берүүнүн жана тарбиялоонун экинчи бөлүгү – мектепке даярдоо 4-5 жаш курактан башталат, ошол учурда баланын окуу, жазуу, саноо көндүмдөрү калыптана баштайт, сүйлөшүү тажрыйбасы да өнүгөт. Базалык мазмун баланын мектепке чейинки өнүгүүсүнүн негиздерин камсыздоого, билим берүүнүн кийинки баскычында ийгиликтүү болуусуна (башталгыч мектепте) зарыл жана жетиштүү, ошондой эле болжолдуу жалпы билим берүү программаларында чагылдырылууга тийиш.

Дүйнөлүк мектепке чейинки билим берүү системасында көптөгөн теориялар учурдагы мектепке чейинки билим берүүдө методологиялык негиз болууда. Методологиялык негиздер өтө көп тармактуу десек жаңылышпайбыз. Анткени, мектепке чейинки жаш курагындагы балдарга билим берүү системасы өзүнө камтылган көптөгөн подсистемаларга жана багыттарга бөлүнөт жана алар коомдун бардык чөйрөсү менен тыгыз байланыштуу. Ал бир жагынан коомдун социалдык-экономикалык, саясий жана маданий өнүгүү деңгээлинен көз каранды болсо, экинчи жагынан ал коомдун бардык чөйрөлөрүнө жана анын келечектеги өнүгүүсүнө өзүнүн таасирин тийгизет. Андыктан, мектепке чейинки билим берүү системасын изилдөө – бул комплекстүү методологиялык жүрүштү талап кылган татаал процесс.

Эгемендүү Кыргызстандагы мектепке чейинки билим берүү системасынын абалын, көйгөйлөрүн жана ордун изилдөөдө проблемалык-хронологиялык, тарыхый-генетикалык, институционалдык, структуралык-функционалдык, тарыхый-типологиялык, тарыхый-логикалык, системалык-статистикалык, тарыхый-салыштырмалуу талдоо жүргүзүү методдору колдонулду.

Тарыхый-генетикалык методду колдонуу тарыхый изилдөө менен тыгыз байланыштуу. Бул метод тарыхый жараяндагы чындыкты ырааты менен

кароону талап кылат жана тарыхый өнүгүүнүн мыйзам ченемдүүлүктөрүн ачып берүүгө көмөк көрсөтөт. Андыктан бул ыкманы колдонуу менен Кыргызстандагы мектепке чейинки билим берүү тармагынын өнүгүүсүнүн тарыхый шарттарын, анын кризиске алып келген себептери менен бирге, мектепке чейинки билим берүү системасы коомдун бардык чөйрөлөрүндөгү болуп жаткан бардык көрүнүштөр менен тыгыз байланыштуу жана өлкөнүн экономикалык абалынан көз каранды экендигин аныктай алдык.

Ал эми, институционалдык метод республикада билим берүү чөйрөсүн жөнгө салып туруучу мамлекеттик органдардын трансформацияланышын, мектепке чейинки билим берүү мекемелеринин калыбына келтирилишин жана жаңы ар түрдүү формадагы мектепке чейинки билим берүү мекемелеринин калыптанышын ачып берүүдө колдонулду.

Проблемалык-хронологиялык метод 1985-жылдан баштап 2016-жылга чейинки Кыргызстандагы мектепке чейинки билим берүү жараянындагы негизги мыйзам ченемдүүлүктөрдү жана карама-каршылыктарды талдоодо пайдаланылды.

Тарыхый-типологиялык методду колдонуу мектепке чейинки билим берүү мекемелеринин түрлөрүн аныктоодо жана ал мекемелердин функцияларын талдоого алууда пайдаланылды.

Тарыхый метод тарыхтагы өнүгүүнүн ырааттуулугу менен, ага тиешелүү болгон белгилерин, өзгөчөлүктөрүн, алардын өнүгүүсүнүн мыйзам ченемдүүлүктөрүн изилдөөгө багытталган. Изилдөөдө колдонулган тарыхый жана салыштырмалуу талдоо жүргүзүү методдору мектепке чейинки билим берүү мекемелерин классификациялоого, алардын өнүгүү тенденциясы менен эволюциясын ачып көрсөтүүгө мүмкүндүк берди.

Изилденип жаткан маселелердин негизги тармактарын ачып берүүдө тарыхый-салыштырмалуу методунун орду олуттуу. Тарыхый-салыштырмалуу методун колдонбой туруп изилдөөнү жүргүзүү мүмкүн эмес. Бул метод тарыхый булактарды аныктоодо жана айылдар менен шаардагы

мектепке чейинки билим берүү мекемелеринин өнүгүү тенденциясын талдоого алууда негизги ролду ойноду.

ТЫЯНАК: Кыргызстандагы мектепке чейинки билим берүүнүн абалы ХХ кылымдын аягы – ХХІ кылымдын башында трансформацияланууга дуушар болгон мыйзам ченемдүү көрүнүш болгондуктан изилдөөнүн жүрүшүндө теориялык-методологиялык негиздери талдоого алынды:

1. Мектепке чейинки билим берүү маселеси адам коому өнүгө баштаган мезгилден баштап эле адамдардын көңүлүн буруп келген. Көптөгөн чет өлкөлүк жана советтик окумуштуулардын көңүл борборунда болуп келген, алар жараткан теорияларда мектепке чейинки билим берүүнүн мааниси, маңызы аныкталып, мектепке чейинки курактагы балдарга билим берүүнүн ар кандай теориялары сунушталган. Бул теориялар учурда көптөгөн өлкөлөрдүн мектепке чейинки билим берүү жана тарбиялоо системасында практикалык жактан ишке ашырылууда;

2. Дүйнөлүк практикада калыптангандай эле, Кыргызстанда мектепке чейинки билим берүү – 2 жаштан 7 жашка чейинки балдарды мектепке чейин тарбиялоо, окутуу жана өнүктүрүү, ошондой эле кароо, көз салуу жана ден-соолугун чыңдоо болуп эсептелет. Мектепке чейинки билим берүү мектепке чейинки, жалпы билим берүү мекемелеринде б.а. мектепке чейин, балдарга кошумча билим берүү мекемелеринде, б.а. балдарды эрте өстүрүү борборлору же бирикмелеринде, үйдө жүргүзүлөрү көрсөтгү;

3. Мектепке чейинки тарбиялоо жараянын шарттуу түрдө эки негизги багытка бөлүп караса болот: биринчиси бул оюн аркылуу наристенин жеке инсандык сапаттарын өнүктүрүү, ал эми экинчиси болуп ар кыл ыкмалардын, баарлашуу, эмгекке үйрөтүү ж.б. ыкмалардын негизинде мектептеги окууга даярдоо. Мектепке чейинки билим берүүдө оюн, баарлашуунун ар кыл ыкмалары негиз болууда. Ал бир жагынан коомдун социалдык-экономикалык, саясий жана маданий өнүгүү деңгээлинен көз каранды болсо, экинчи жагынан ал коомдун бардык чөйрөлөрүнө жана анын келечектеги өнүгүүсүнө өзүнүн таасирин тийгизет;

4. Мектепке чейинки билим берүү, коомдун бардык чөйрөсү менен тыгыз байланыштуу болгондуктан, бир жагынан коомдун социалдык-экономикалык, саясий жана маданий өнүгүү деңгээлинен көз каранды болсо, экинчи жагынан ал коомдун бардык чөйрөлөрүнө жана анын келечектеги өнүгүүсүнө өзүнүн таасирин тийгизет. Андыктан, Кыргызстандагы мектепке чейинки билим берүүнү изилдөө – бул комплекстүү методологиялык жүрүштү талап кылган татаал процесс. Илимий-ыкмалардын негизинде эгемендүү Кыргызстандагы мектепке чейинки билим берүү системасынын абалын, көйгөйлөрүн чагылдырган эмгектерди мүмкүнчүлүккө жараша талдоодо методологиялык негиз катары изилдөөдө проблемалык-хронологиялык, тарыхый-генетикалык, институционалдык, структуралык-функционалдык, тарыхый-типологиялык, тарыхый-логикалык, системалык-статистикалык, тарыхый-салыштырмалуу талдоо жүргүзүү методдору колдонулду;

1.2. Мектепке чейинки билим берүүнү изилдөөнүн тарыхнаамасы жана тарыхый булактары

Постсоветтик Борбордук Азиядагы, анын ичинде Кыргызстанда мектепке чейинки билим берүү тарыхын, көйгөйлөрүн, жетишкендиктерин чагылдырган изилдөөчүлөрдүн эмгектеринде биз изилдеп жаткан проблеманы ар кайсы өңүттө изилдеген окумуштуулар тарыхый фактыларды, ар кандай окуялар менен көрүнүштөрдү, өздөрүнүн жеке көз караштарын, пикирлерин, божомолдорун чагылдырган.

Ал эми Кыргызстандагы мектепке чейинки билим берүүнүн тарыхнаамасына кайрылсак, Кыргызстандагы мектепке чейинки билим берүү менен байланыштуу болгон маселелер бүгүнкү күнгө чейин деле изилдөөчүлөрдүн көңүлүн өзүнө буруп келет. Мектепке чейинки билим берүү системасынын абалы, анын калыптанышы менен өнүгүшү тууралуу ар түрдүү мазмундагы илимий изилдөөлөр кездешет. Бул маселени ар кайсы өңүттөн изилдеген окумуштуулар тарыхый фактыларды, ар кандай окуялар

менен көрүнүштөрдү, өздөрүнүн пикирлери менен жеке көз караштарын, божомолдорун жарыкка чыккан эмгектеринде чагылдырышкан.

Теманы ачып берүүдө чет өлкөлүк, ошондой эле ата мекендик изилдөөлөр талдоого алынды. Изилденип жаткан маселенин тарыхнаамасын талдоонун натыйжасында төмөндөгүдөй *эки топко* бөлүнүп каралды:

1. *Чет өлкөлүк изилдөөчүлөрдүн эмгектери.*

Мектепке чейинки балдардын жаш курактык өзгөчөлүктөрүн, дүйнө жүзүндөгү билим берүү системасынын айырмачылыктарын, өспүрүмдөргө билим жана тарбия берүүнүн ролун, маңызын жана анын маанүүлүү экендигин, аз камсыз болгон балдарды инвестициялоонун жолдору менен билим берүүнүн социологиясын көрсөткөн теориялык жоболор Э.Зильберман, А. Маслоу, Т. Парсонс, Ж. Пиаже, Б.Ф. Скиннер, Дж. Хекман [64, 112, 124, 125, 142, 153] сыяктуу белгилүү окумуштуулардын эмгектеринде камтылган. Социологиялык, педагогикалык жана психологиялык мүнөздөгү бул эмгектерде мектепке чейинки билим берүү системасынын бүткүл дүйнөлүк мүнөзү менен мыйзам ченемдүүлүктөрү аныкталып, өзгөчөлүктөрү көрсөтүлүп, бул системадагы болуп жаткан өзгөрүүлөр тууралуу маалыматтар кеңири берилгендиктен, өлкөдөгү мектепке чейинки билим берүү системасындагы абалды изилдөөдө пайдалуу болду.

Илимий иште совет мезгилиндеги мектепке чейинки билим берүүнүн калыптанышына сереп салынгандыктан окумуштуулардын эмгектери талданып, бул топтогу тарыхнаамалык *эмгектер* өз мезгилинде болуп жаткан окуяларды кеңири чагылдыргандыктан илимий иш үчүн маанилүү болду. Ишти жазууда баалуу методологиялык ролду атактуу педагогдор Я.А.Коменскийдин [76], К.Д.Ушинскийдин [152] Н.К.Крупскаянын [100], [101] ж.б. эмгектери болду. Мектепке чейинки педагогика боюнча хрестоматия колдонулду. Кыргызстанда мектепке чейинки билим берүү системасынын калыптанышы советтик мезгилде Советтер Союзунун баардык республикалары менен бирдей болгондуктан, советтик мектепке чейинки

педагогиканын калыптанышынын тарыхын изилдешкен тарыхчылар Е.Н.Волкованын [53], Л.И.Красногорскаянын [75], Н.Виноградованын [54], Л.Н.Литвинанын [103] эмгектери талдаган.

Е.И.Волкова 1926 -1950-жжылдардагы мектепке чейинки тарбиянын тарыхын чагылдырып, ал мектепке чейинки тарбиянын уюштурулушун, белгиленгени жылдарда дуушар болгон көйгөйлөрдү талдаган. Мектепке чейинки иштердин өнүгүүсү элдик чарбасынын, маданияттын өнүгүүсү менен түздөн түз байланышта болоорун тастыктаган. Ошол эле учурда, ал ошол мезгилдеги ар бир баланы өнүктүрүү методикасында ар кыл илимдердин медицинанын, биологиянын, психологиянын ж.б. бириктирүүнүн өзүнүн максаты катары койгон педагогиканы сынга алган.

Алгачкылардын бири болуп мектепке чейинки тарбиянын жана кадрларды даярдоонун калыптанып өнүгүшүн изилдеген Л.И.Красногорская «Очерки развития дошкольного воспитания» деген эмгегин жазган [75]. Л.И.Красногорская ошол мезгилдеги мектепке чейинки педагогикадагы ар кыл агымдарга көлөмдүү орунду бөлгөн. Ал совет бийлигинин алгачкы жылдарындагы тарбиянын максаты кандай аныкталгандыгын көрсөткөн, бирок кийинки жылдардагы максаттуу багыт берүүлөрдүн өзгөрүүлөрү толук кандуу аныкталбастан, социалдык-педагогикалык шарттар аз чагылдырылган.

XX кылымдын 90-жылдарында Советтер Союзунда мектепке чейинки билим берүүнүн негизинен педагогдор менен психологдор гана изилдеген. Алар тарабынан балдар мекемелеринин өнүгүшүнө орчундуу салым кошушкан жана мектепке чейинки жаш курактагылардын инсан катары калыптануусунун теоретикалык колдонмолору иштетилип чыккан. Мисалга алсак, В.С.Ледневанын [102], М.Ибукинин [72], Ф.Р.Кареген о Штайнердин [74], Л.С.Выготскийдин [48] изилдөөлөрүндө балдар бакчаларынын иш аракеттеринин мазмунун социалдык-инсандык тарбиялоого буруунун зарылчылыгын тастыкташкан. А.В.Субботинскийдин [137] А.В.Петровскийдин [126], С.А. Козлованын [99], В.М. Иванованын [73]

изилдөөлөрү мектеп жашына чейинки балдардын турмуштук элестетүүлөрүн курчап турган социалдык чөйрө, адептик тарбияда мектепке чейинки мекемелер менен үй-бүлөнүн өз ара карым катнашын менен байытуу маселелери изилденген.

СССРдеги мектепке чейинки билим берүүнүн теориясы менен тарыхын советтик педагог, профессор А.Болдырев, Н. Вахрушин, А. Серенкова, Н.Улемов [41, 49, 138, 147], советтик билим берүү системасынын өнүгүүсүндөгү өзгөчөлүктөрдү М. Рукова [132] сыяктуу тарыхчылар изилдеген.

Совет доорундагы балдарга билим берүүдөгү үй-бүлө жана социалдык чөйрө феномендерине бурулгандыгын Н.Соколов [139] жана А.Соколовский [144] сыяктуу окумуштуулардын эмгектеринде көрө алабыз. Алсак, советтик тарыхчы Н.Соколов «История образования» [139] деген эмгегинде мектепке чейинки тарбиялоо жана билим берүү деген түшүнүккө аныктама бергенге аракет жасаган жана балага билим берүүдө ар бир үй-бүлөдө калыптанган эрежелер, принциптер негизги ролду ойногондуктан, алгачкы билим берүү үй-бүлөдөн башталат деп үй-бүлөнүн ролун баса белгилеген. Орус педагогикасынын өнүгүшүнүн тарыхын изилдеген илимпоз Н.Уваров дагы «Семья как начальный этап образования ребенка» [149] деген эмгегинде үй-бүлө гана жаш бөбөктүн моралдык жана адеп-ахлактык негиздерин түптөөрүн, балдардын физикалык жетилүүсүндө үй-бүлөдөн башка эч бир институт негизги роль ойнобой тургандыгын айткан. Мектепке чейинки балдарды калыптандыруудагы үй-бүлөнүн орду тууралуу айтылган Н. Уваровдун бул пикири жалпысынан колдоого татырлык болгону менен, төрөлөөрү менен энесинен ажыраган же ата-энесинен жетим калган балдардын билим алуусуна жана тарбиялануусуна ким жоопкерчиликти алат деген суроого жооп бербей калган эмгек катары илимий чөйрөдө пикир келишпестиктерди жараткан. Ал эми А.Соколовский өзүнүн «Дошкольное образование в России» [144] аттуу эмгегинде XX кылымдагы Россиядагы мектепке чейинки мекемелердин социалдык абалын изилдөөнүн негизинде

бөбөктөргө билим берүүдө жеке эле үй-бүлөнүн эмес социалдык чөйрөнүн орду жана мааниси зор экендигин көрсөткөн.

Мындан сырткары, окумуштуулардын көңүлүн өзүнө бурган дагы бир маселе, башка өлкөлөрдөгү мектепке чейинки балдарга билим берүүнүн өзгөчөлүктөрү болгон. Мисалы орус тарыхчысы Л.Д. Гришева Япония мамлекетиндеги балдар бакчаларынын тарыхын изилдөөдө Японияда мектепке чейинки билим берүү жайлары өтө кымбат жана түшкө чейин гана иштешээрин, балдар ашып кетсе төрт гана саат ата-энесиз балдар мекемелеринде болоорун [55], ал эми калган убакытта баланы окутуу жана тарбиялоо ата-энеге жүктөлөөрүн аныктаган. Ушул эле маселени орус педагогу В. Калмыкова [93] изилдеп, ар кайсы мамлекеттердин мектепке чейинки билим берүү системасынын уюштуруу ыкмаларын талдоого алган. Анда ал дүйнөлүк практикада Гонконгдо мектепке чейинки балдар милдеттүү түрдө 3 жыл окутууларын, Кореяда болсо 3 жаштагы наристе окуганды билбесе, анда ал баланын билим деңгээли 5 жашта төмөн, ал эми 7 жашта жоктугун чагылдыраары белгиленет.

Ар кайсы мамлекеттерде мектепке чейинки курактагы бала деп ар кандай жаштагы балдар эсептелгендиктен, ага ылайык окумуштуулардын, алардын ичинен тарыхчылардын изилдөө предмети ошол балдардын жаш курагы болуп калган. Мисалы советтик тарыхчы О. Карасев менен Ю.П.Давыдов биргеликте жазган «Очерки по истории теоретической социологии XX столетия от М. Вебера к Ю.Хабермасу, от Г.Зиммеля к пост модерну» [83] деген эмгекте Г.Зиммель, М.Вебер, Ю.Хабермас батыш илимпоздорунун эмгектерин талдоодон кийин, XX кылымда пайдубалын үй-бүлө түзгөн ар бир коомдун өнүгүшүндө 7 жашка чейинки бала адамзат тарыхынын баштапкы баскычы экендигин айтса, казак тарыхчысы Э.Калилов [91] Казакстандагы корей элинин тарыхын изилдөөнүн негизинде ар бир корей баласы төрөлгөндөн баштап эле билим ала баштаарын аныктаган.

Мектепке чейинки жаштагы балдардын кыймылды өздөштүрүүсүнө жараша, акыл аракеттери өнүгөт жана тамга таанытып, жазууга үйрөтүүдө

дагы алардын кыймыл аракеттерине маани берүү зарыл экендигин илимий деңгээлде белгилүү совет илимпозу Д.Н.Узнадзе иштеп чыккандыгын орус тарыхчысы Смирнов Н. [135] белгилеп кеткен. Ал өзүнүн эмгектеринде «наристе курагынан баштап эле ар бир балага мектепке чейинки билим берүүдө педагогикалык тажрыйбада багыт берилиши объективдүү баалуулуктар менен жекече таланттарынын кеңири өнүктүрүлүшүнө түрткү болот жана ал бала инсан катары калыптануу процессинде уникалдуу, кайталангыс болуп калыптанат» деп жазган [135, с.44].

Мектепке даярдоо, б.а. (подготовительная) группаларынын ачуу жана балдардын жаш курагы өзгөчө педагогдордун көңүл борборунда болуп келгендиги талашсыз. Бул маселени грузин педагогу, балдарды мектеп шартында алты жаштан баштап окутуунун бирден бир демилгечиси Ш.А.Амонашвили узак жылдар бою башталгыч билим берүүнүн жалпы мазмунун, формаларын жана методдорун аныктоо багытында эксперимент жүргүзүп, Е.А. Аркин, В.Беспалько, Ю. Давыдов, Е.В. Рылеева ж.б.у.с. [23, 45, 60, 127] окумуштуулар изилдөөгө алышкан. Мисалы, көптөгөн мамлекеттердеги мектепке чейинки билим берүү системасынын тарыхый калыптанышын изилдеген россиялык окумуштуу Е.А. Аркин “Дошкольный возраст” [23] деген эмгегинде көпчүлүк өлкөлөрдүн мектепке чейинки билим берүү системасында билим берүү 5 жаштан башталаарын, алардын ичинде Латвияда «Милдеттүү түрдө 2 жылдык мектепке даярдоо жөнүндө» мыйзам кабыл алынгандыгын, биринчи жылы баланын жалпы өнүгүүсүн камсыздоо б.а. социалдык, дене тарбиялык, психологиялык, эмоционалдык ж.б. жактарын» өнүктүрсө, ал эми экинчи жылы жалпысынан 15 предметтин милдеттүү түрдө окутулушу каралгандыгын, аларга «математика, жазуу, конструкциялоо, сенсорика, кол эмгек, сүрөт тартуу, музыка, экология» ж.б. предметтерден тест өткөндөн кийин гана бала мектепке алына тургандыгын аныктаган.

Мектепке чейинки курактагы балдарды ар тараптуу өнүктүрүү, алардын чыгармачылыгын өркүндөтүү, балдарга музыканы, адабиятты,

экологияны таанытуу, балдарга билим менен тарбия берүүдө технологияларды пайдалана билүү маселелери дагы окумуштуулардын көңүлүн өзүнө буруп келген бирден-бир маанилүү маселелерден болуп саналат. Мына ушул жогоруда аталган маселелерди В.Г. Бабанский, А.К.Бондаренко, Н. Бутанаева, Н. Вахрамеев, Н. Васильев, Н. Дубров, С.Ковальчук, Ф.Д. Корнецкая, Н.И. Новиков, О. Петров, Е. Полтаранин, К.Г.Селевко [35, 40, 43, 50, 51, 58, 98, 96, 114, 121, 122, 143] сыяктуу окумуштуулар өз эмгектеринде кеңири талдоого алышкан.

Мектепке чейинки билим берүү системасында мүмкүнчүлүгү чектелген балдарга билим берүү маселесин А.Н.Гуторова, Дж. Якобсондор [56, 158] изилдөөгө алышкан.

2. Ата мекендик тарыхнаама.

Изилдөө үчүн албетте олуттуу орунду ээлеген эмгектер катары ата мекендик изилдөөчүлөрдүн эмгектери эсептелери талашсыз. Кыргызстандагы совет доорундагы педагогика илиминин теориясынын калыптанып, өнүгүшүн белгилүү чыгыш илимпозу-адис, академик, көп жылдар Кыргыз илим изилдөө педагогика институтун башкарып, педагогика илиминин негиздөөчүсү катары, Кыргыз педагогика илимий изилдөө институтунун директору болгон. Педагогика илиминин өнүгүшүнө зор салым кошкон А.Э.Измайловдун “Кыргызстандагы советтик билим берүүнүн тарыхы” [67] жана “Просвещение в республиках Советского Востока” [68] деген эмгектери кеңири белгилүү. А.Э.Измайлов эмгектеринде советтик билим берүү системасынын калыптанышынын алгачкы кадамдарын жана өнүгүүсүн чагылдырган.

Алардын ичинен совет доорунун 20-30-жылдардагы Кыргызстандагы билим берүү, мектепке чейинки билим берүү жана элдик билим берүү тармагынын калыптанышынын негиздерин түзгөн жагдайларды жана анын өнүгүшүн кеңири чагылдырган СССРдин Илимдер академиясынын мүчө-корреспонденти, Кыргыз ССРинин илимдер академиясынын академиги К.К. Каракеевдин “Наука и культура Кыргызстана 20-30-х годов” [77] деген

эмгегинде 20-30-жылдардагы өлкөдө мектепке чейинки билим берүү мекемелерин өнүктүрүү үчүн Кыргызстандын ар кыл аймактарындагы областтык Ревком жана аткаруу комитетинин ишмердүүлүгү ар тараптуу, б.а. экономикалык, материалдык, саясий, социалдык маңызда республиканын мамлекеттик курулушунун контекстинде кеңири чагылдырылган десек болот.

Ошол эле учурда педагогика илимдеринин доктору, профессор А.Каниметов [86] өнүккөн социализмдин шартындагы Кыргыз ССРиндеги билим берүүнүн өнүгүүсүн изилдөөгө алса, маданий-агартуу жана балдар мекемелеринин түзүлүш тарыхын тарых илимдеринин доктору, профессор Дж.С. Бактыгуловдун “Культурно-просветительные учреждения Киргизии в условиях развитого социализма” [37] жана “Во имя благосостояния” [38] жана М.Р. Балтабаевдин “Развитие всеобщего среднего и дошкольного образования в Киргизской ССР” [44] эмгектеринде кеңири чагылдырылган. Ошондой эле А.К. Карыпкулов [88, 89], Э.Ж.Маанаев [104, 105], К.Сартбаев [136] билим берүү тармагындагы айрым маселелерди изилдешкен.

XXI кылымдагы Кыргызстандын жана дүйнөнүн билим берүү системаларын, андагы тенденцияларды, маселелерди жана жүргүзүлүп жаткан реформаларды, тарых илиминин доктору, профессор Т.А.Абдырахманов өзүнүн “Кыргызстандын жана дүйнөнүн билим берүү системалары XXI кылымда: реформалар, тенденциялар, проблемалар” [19] деген эмгегинде чагылдырып кеткен. Азыркы Кыргызстандагы мектепке чейинки билим берүүнүн көйгөйлөрүн Ж. Абдраева [29], университеттик билим берүүнүн тарыхы менен келечегин Ч.Ш. Джакыпова [61, 62], жогорку педагогикалык билим берүүнүн проблемалары менен өнүгүү келечегин Курманали кызы Мира [80], ал эми дүйнөлүк билим берүү мейкиндигине Кыргызстандын интеграцияланышын тарых илимдеринин доктору, профессор Н.У. Курбанова [85] сыяктуу тарыхчы окумуштуулар талдоого алышкан. Аталган авторлордун эмгектери Кыргызстандагы азыркы учурдагы

билим берүү системасындагы процесстерди, өзгөчөлүктөр менен көйгөйлөрдү кеңири чагылдыргандыктан изилдөөдө өзгөчө мааниге ээ болду.

Алардын ичинен, Кыргыз республикасынын Улуттук илимдер Академиясынын корреспондент-мүчөсү, педагогика илимдеринин доктору, профессор М. Р. Балтабаевдин Кыргызстанда педагогика илиминин тарыхында өз орду бар. Анын “Развитие всеобщего среднего и дошкольного образования в Киргизской ССР” [44] жана башка эмгектери Кыргыз ССРиндеги элге билим берүү ишмердүүлүгүнүн тарыхын кеңири чагылдырып, улуттук билим берүүнүн өнүктүрүү үчүн теориялык, илимий-практикалык мааниге ээ. Эл аралык педагогика жана социалдык илимдер академиясынын академиги, педагогика илимдеринин доктору, профессор М.Р. Рахимова алгачкылардан болуп мектепке чейинки мекемелердеги тарбиялык ишмердүүлүктү кеңири талдоого алган. Ошондой эле, Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын корреспондент-мүчөсү, эл аралык педагогика жана социалдык илимдер Академиясынын академиги, педагогика илимдеринин доктору, профессор И. Б. Бекбоевдин илимий ишмердиги негизинен билим берүүнү башкаруунун аспектине, педагогиканын жалпы проблемаларына, окутуунун методикасын изилдөөгө, илимий жана илимий-педагогикалык кадрларды даярдоого багытталган. А.Т.Калдыбаева өзүнүн “Педагогикалык ойлордун жана билим берүүнүн тарыхы” [81] деген эмгегинде дүйнөлүк тарыхтагы педагогикалык ойлордун жана билим берүүнүн тарыхын изилдесе, М. Мамбеталиев “Балдар мекемелеринин заманбап көйгөйлөрү” [110] монографиясында балдар мекемелериндеги заманбап көйгөйлөрдү изилдеген, ал эми мектеп жашына чейинки зээндүү балдардын чыгармачылык изденүүсүндөгү эмоциянын компоненттерин Ж.Т. Айтышова “Мектеп жашына чейинки зээндүү балдардын чыгармачылык изденүүсүндөгү эмоциянын компоненттери” [32] деген макаласында белгилесе, Г.Т. Карабалаева “Взаимосвязь семейного и общественного воспитания в современных условиях” [92] эмгегинде азыркы

мезгилдеги үй-бүлөлүк тарбия менен коомдук тарбиянын ортосундагы өз ара байланышты ачып берген.

Мектепке чейинки билим берүү маселеси, илимдин ар түрдүү тармагындагы адистердин, алардын ичинен өзгөчө педагогдордун да изилдөөлөрүнүн объектиси болуп келген.

XX кылымдын 80-жылдарынын экинчи жарымынан баштап маселенин социалдык-педагогикалык, социалдык-экономикалык тараптарын изилдөөгө багыт алынган жана мектепке чейинки мекемелеринин өнүгүү тарыхы, мектепке чейинки педагогиканын тарыхы М.Р.Рахимованын, Р.Зухритдинованын [160], Ш.Бегимкулованын [161], Г.А.Медведеванын [162] диссертациялык изилдөөлөрүндө чагылдырылган.

Педагогикалык өңүттө билим берүү системасындагы жалпы көйгөйлөрдү Н.Апсарова [21] аныктаган. Ошондой эле, мектепке чейинки билим берүү маселелери Н. Календерова, Т.А. Орусбаева сыяктуу окумуштуу – педагогдордун [78, 116] мектепке чейинки наристе балдардын психологиялык өзгөчөлүктөрүн талдоого алган.

Психология илимдеринин кандидаты Т. Коңурбаев [79] кыргыздын элдик салттарынын негизинде мектепке чейинки улуу топтогу балдарга баалуулукту калыптандыруу маселесине басым жасаса, психология илиминин калыптанышына негиз салган, психология илиминин кандидаты, профессор Ж. Жумалиева менен К. Кожогелдиева биргеликте жазган “Курактын өнүгүү психологиясы” окуу куралында [63] балдардын жаш курактык психологиясын изилдеп, жаш баланын психикасынын өнүгүүсүндө негизги социалдык керектөөлөрдүн манилүүлүгүн ар тараптуу талдоого алышкан.

«Мектепке чейинки» же болбосо «0-класс» деп аталган окутуу – Кыргызстандын билим берүүсүндө өз ордун тапкан көрүнүш. Мындай мектепке чейинки даярдоо класстарынын ачылышы СССР мезгилинде эле өнүккөн. Бирок эгемендүүлүктү алгандан баштап, өзгөчө 90-жылдардын аягында бир катар себептерге байланыштуу бул мекемелер социалдык-экономикалык шарттардын негизинде жабыла баштаган. Ошого

байланыштуу балдардын басымдуу бөлүгү мектептерге жалпы өнүгүү деңгээли талапка жооп бербей турган абалда жана психологиялык даярдыгы жок келе баштагандыгын У.Темирбаев “СССРдин таркашы жана анын 20 жылдык кесепеттери» деген эмгегинде жазып кеткен [146].

Педагогика илиминин методикасынын өнүгүү тарыхына өз салым кошкон Улуттук илимдер академиясынын мүчө-корреспонденти, педагогика илимдеринин доктору, профессор Э. Мамбетакунов менен белгилүү педагог Т. Сияев [109] билим берүү системасындагы методологиялык ыкмаларды, принциптерди кенири талдоого алышып, алар бөбөктөрдү окутууда жана тарбиялоодо чоң роль ойной тургандыгын чагылдырышкан.

М.А. Абдыкеримова, Э.Т. Токсомбаева, Р.Т. Кадырбековалардын [25] эмгегинде бир жаштан алты жашка чейинки балдарды окутууда, тарбиялоодо, алардын дене жана психикалык ден-соолугун коргоодо жана чындоодо мектепке чейинки билим берүү мекемелериндеги ар бир педагог кандай жекече жөндөмдүүлүккө ээ болушу керек экендиги, билим берүү процесстеринин иштөө формалары, педагогикалык технологиялар жана башкаруунун негиздери чагылдырылган.

Н.Орозканованын [117] эмгегинде болсо, бөбөктөрдү окутуудагы мамлекеттик саясаттын ордун аныктоого аракеттер жасалган. Автор, билим берүү системасында кичинекей балдардын бөбөк мезгилинен баштап мамлекетти, Ата-мекенди сүйүү, алар үчүн жаңын берүү идеяларынан башталаарын тастыктаган.

Белгилөөгө татыктуу болгон илимпоз-педагог, профессор И.С.Болджурованын “История развития высшего образования Кыргызстана” [42], Л.П. Мирошниченкоунун “Теории и практика системы школьного образования Кыргызстана в период (1991-1996гг.)” [111], И.С.Рыскулуеванын “Становление и развитие высшего образования Кыргызстана (1990-2007 гг)” [133] эмгектеринде өлкөнүн билим берүү жаатынын өнүгүшүнө багытталган мамлекеттик саясатты талдоого алышкан.

Изилдөөгө алынган темабыздын теориялык негизи катары колдонулган эмгектер ошол мезгилдеги окуяларды чагылдыргандыктан илимий иш үчүн абдан маанилүү болду десек болот.

Изилденип жаткан маселеге карата мүмкүнчүлүккө жараша талдоо жүргүзүүнүн негизинде, 1985-2016-жж. Кыргызстандагы мектепке чейинки билим берүүнүн өнүгүү тарыхы жана акыркы мезгилдерде пайда болгон ар түрдүү билим берүү мекемелеринин коомдогу орду азыркы учурга чейин илимий жактан атайын талдоого алынбагандыгын көрө алдык.

Илимий изилдөөдө тарыхый булактардын теориялык да, практикалык да мааниси зор.

Изилдөөнүн булактык базасын мурда жарык көргөн жана жарыкка чыга элек ар түрдүү документтер менен материалдар түздү.

Биринчи топтогу мыйзамдуулук булактарынын негизин Кыргыз Республикасынын Конституциясы [1], [2] «Баланын укуктары жөнүндөгү Конвенция» [3], «Кыргыз Республикасынын 2012-2020-жылдар аралыгындагы Билим берүүнү өнүктүрүүнүн Стратегиясы» [8], «КРнын «Мектепке чейинки билим берүү жана балдарга камкордук көрүүнүн мамлекеттик стандарты» [9], «КРнын мектепке чейинки билим берүү Концепциясы» [10], КРнын “Мектепке чейинки билим берүү жана балдарды багуу” мамлекеттик билим берүү стандарты ж.б. мектепке чейинки билим берүү маселелерине тиешелүү болгон укуктук-ченемдик актылар [12, 13, 14, 15] түздү.

Экинчи топтогу булактардын базасын КРнын «Билим берүү жөнүндөгү» 2003-ж. 30-апрелиндеги №92 мыйзамы [3], КРнын «Мектепке чейинки билим берүү жөнүндөгү» 2009-ж.29-июну, №198 мыйзамы [4], КРнын “Камкорчулар кенешмеси жөнүндөгү” мыйзамы [5], КРнын мамлекеттик тили жөнүндөгү” мыйзамдары[6] түзөт.

Үчүнчү топтогу булактардын базасын, изилдөөдө пайдаланылган архивдик материалдар, б.а. КРнын Борбордук мамлекеттик архивинен алынган материалдар [163, 165, 169, 172, 178, 180, 181, 188], Кыргыз

ССРинин Элге билим берүү министрлигинин архиви [166, 171, 173, 175, 176, 177, 181, 182, 183, 184, 185, 187], КРнын Билим берүү жана илим министрлигинин мектептерди жана мектепке чейинки билим берүү Башкармалыгынын отчеттору [193], КРнын Жогорку Кеңешинин [164, 186] учурдагы архивдери, Кыргыз ССРинин закондорунун, Жогорку Советинин Президиумунун жана Кыргыз ССР өкмөтүнүн указдарынын хронологиялык жыйнагы [179], Кыргыз Республикасынын улуттук статистика комитетинин [170], Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Билим берүү, илим, маданият жана спорт боюнча комитетинин [192] отчеттору жана башка материалдар [167, 168, 174, 179] түздү.

Булардан сырткары илимий эмгекте мүмкүнчүлүккө жараша адабияттар колдонулду, алар:

- Гезит-журналдардын беттеринде жарыяланган ар кыл тармактагы окумуштуулардын, эксперттердин мектепке чейинки билим берүү абалын, анын өнүгүүсүндөгү көйгөйлүү маселелерди, ой-пикирлерди чагылдырылган макалалар пайдаланылды;
- Мектепке чейинки билим берүүнүн стандарттары, маселеге тиешелүү ишке ашырылган долбоорлордун материалдары, жаш курактагы балдар үчүн түзүлгөн программалар, хрестоматиялар, окуу куралдары, окуу-услдук колдонмолор дагы изилдөөгө колдонулду;

Каралып жаткан маселенин илимий жактан изилденүү деңгээлин талдоодо, жалпысынан анын жекече аспектилерин кээ бир авторлор тарабынан изилденгендигин көрө алдык, бирок ошол эле учурда илимий талдоого алынган кеңири фактологиялык материалдардын, публикациялардын бар экендигине карабастан, биз изилдеп жаткан маселени ар тараптуу ачып көрсөткөн концептуалдык изилдөөлөр жокко эсе экендигине ынандык.

II БАП. КЫРГЫЗСТАНДАГЫ МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ БИЛИМ БЕРҮҮНҮН КАЛЫПТАНЫШЫ ЖАНА ӨНҮГҮШҮ

1.1. Кыргызстанда мектепке чейинки билим берүүнүн калыптанышы

Кыргызстандагы мектепке чейинки билим берүүнүн тарыхы совет доорунда башталгандыгы тарыхнаамалык булактардан белгилүү. Ошого байланыштуу, бүгүнкү күндөгү мектепке чейинки билим берүүнүн абалын жана өнүгүү тенденцияларын талдоого алуудан мурда, анын калыптануу тарыхына кыскача токтоло кетүү абзел. Бул параграфта совет мезгилиндеги Кыргызстандагы мектепке чейинки билим берүүнүн калыптануу жараяны каралды.

Совет бийлигинин алгачкы күндөрүнөн тартып чыныгы элдик билим берүү жана тарбиялоо тутумун түптөө боюнча кызуу иш-аракеттер башталган. 1917-жылдын 9-ноябрында ВЦИКтин жана Совнаркомдун Декрети менен эл агартуу боюнча Мамлекеттик комиссия түзүлүп, анын курамына мектепке чейинки балдарды тарбиялоо жана жардам берүү бөлүмү кирген [189, с.50-52]. Советтик тарыхчы С. Ануфриенко өзүнүн «Аграрная политика Советской страны (1917-1918гг.) Сборник документов и материалов» деген эмгегинде «Совет бийлиги мектепке чейинки тарбиялоону эл агартуу тутумунун бир бөлүгү катары карагандыгын жана анын өнүгүшү жөнүндө камкордукту өзүнө алган» [30, с.43] деп белгилеген.

Мамлекеттик мектепке чейинки билим берүү системасынын башаты катары 1917-жылдын 20-декабрында кабыл алынган «Мектепке чейинки тарбия Декларациясын» белгилесек болот. Бул Декларацияда советтик мектепке чейинки билим берүүнүн негизги принциптери аныкталып, бардык мектепке чейинки жаштагы балдарга мамлекет тарабынан акысыз билим берилиши белгиленген.

Октябрдан кийинки күндөрдөгү көптөгөн кыйынчылыктарга, бүлгүнгө жана ачкачылыкка, каражаттардын, жабдуулардын, жөлөк пулдардын жана атайын кадрлардын жоктугуна карабастан, өлкөнүн булуң-бурчтарында

мектепке чейинки мекемелер ачылгандыгы жана алардын жетишкендиктери ошол кездеги совет бийлигинин 5 жылдыгына арналган «Джеты-Суйская правда» [174, с.3] газетасына жарыяланган макалада чагылдырылган.

1918-жылдын аягында көпчүлүк аймактар ак гвардиячылардан жана интервенттерден бошой электигине карабастан, өлкөнүн 192 уездинде 400гө жакын мектепке чейинки мекемелер иштеп турган, ал эми 1920-жылы алардын саны 4723 мекемеге көбөйүп, 254527 баланы камтыган [172, Л.5-5]. Мектепке чейинки билим берүү мекемелеринин иштери бат эле күч алып, жумушчу-дыйкандар мамлекетинин мүмкүнчүлүктөрүн көрсөтө алган. 20-жылдарда эл чарбасынын калыбына келиши, андан кийинки индустриалдаштырууну жана 30-жылдарда айыл чарбасын коллективдештирүүнү ишке ашыруу мектепке чейинки билим берүүнү өнүктүрүүгө жагымдуу шарттарды түзгөн. Аялдарды социалисттик өндүрүшкө кеңири тартуу саясаты, балдарды тарбиялоо маселесин тез арада чечүүнү талап кылган. Ал эми мектепке чейинки балдарга билим берүү үчүн атайын педагогдорду даярдоо маселеси Москва шаарында 1919-ж. өткөн мектепке чейинки балдарга тарбия берүүгө арналган биринчи съездде негизги талаптарынын бири катары көрсөтүлгөн.

Эл аралык педагогика жана социалдык илимдер академиясынын академиги, педагогика илимдеринин доктору, профессор М.Р. Рахимова “Кыргыз Республикасындагы мектепке чейинки тарбия системасынын өнүгүшү 1917-1992-ж.ж.” [128] деген эмгегинде “1918-ж. 18-сентябрда Караколдо биринчи бала бакча уюштурулуп, биринчи советтик мектепке чейинки мекеменин ачылышын коомчулук чоң кубаныч менен тосуп алган. 1919-жылдын күзүндө Ю.Я.Курганованын жетекчилиги менен Пишпек шаарында биринчи балдар аянтчасы уюштурулуп, ага жайкы мезгилде 350 бала жана кышында 125 бала тартылган. 1919-ж. 15-декабрда Ош шаарында мектеп жашына чейинки 45 кедей-кембагалдардын балдарын камтыган бала бакча уюштурулган» деп профессор М. Рахимова жазып кеткен [128, 14-б.]. Бул маалыматтарга таянсак, Кыргызстанда бала бакчалар,

бешик үйлөрү 20-жылдардын башында пайда болгон. Ошол учурдагы Кыргызстандагы балдар мекемелеринин имараттарын курууга жана мындай мекемелерди камсыздап турууга кетчү каражаттардын эсеп-кысабы эсептелип, алар жетиштүү деңгээлде каржыланган.

Тарыхчы Н. Иманбердиев совет бийлигинин орношу кыргыз элинин билимдүүлүккө умтулушуна түрткү болгондугун айтат. Анын пикири боюнча, мектепке чейинки жаңы балдар мекемелери, бала бакча, бешик үйлөрү ХХ кылымдын “20-жылдарында Кыргызстандын аймагында Жалал-Абад райондук, Ош жана Пржевальск уезддик, Пишпек, Токмок, Нарын уезддик-шаардык элге билим берүү органдарында уюштурулган [128,14-б.]. Ал эми архивдик материалдарга таянсак, Улуу Октябрь революциясынан кийин, б.а. 1917-жылдан баштап, өзгөчө 1924-1925-жылдары балдар бакчалары жана балдар аянтчалары ачыла баштаган. Эл агартуунун, анын ичинде мектепке чейинки тарбиянын өнүгүү ишинде 1924-ж. Орто Азия элдерин улуттарга бөлүштүрүү чоң секирик болгон жана мектепке чейинки балдар мекемелеринин тармактарын түзүү боюнча кыйла чечкиндүү кадамдар жасала баштаган. Ал кадамдардын негизинде ата-мекендик социолог Р.Кузьмина өзүнүн «Социология образовательных учреждений в Киргизии в годы Советской власти» [82] деген изилдөөсүндө «1925-жылы Ош шаарында бир жылдык мугалимдерди даярдоо курстары ачылган. 1926-жылы бул окутуу курстардын негизинде педагогикалык техникум ачылган. Эгерде архивдик материалдарга таянсак, анда 1925-жылы 276 мугалим кыргыз мектептери үчүн, ал эми орус мектептери үчүн 96 мугалим даярдалып, агартуучулук иштерди жүргүзө башташкан» деп жазган [82, с.45].

1925-жылдын 5-8-мартында Пишпекте жергиликтүү дыйкан аялдардын биринчи съезди болуп өткөн. Съездге 105 дыйкан аял катышкан жана алардын ишмердиги жер иштетүү менен байланыштуу болгондуктан, балдардын көчмө кызыл боз үйлөрүн ачуу зарылдыгы айтылган. Бул көтөрүлгөн маселе балдардын көчмө боз үйлөрүнүн ачуу жана аны кенейтүү

үчүн негиз болгон. Съездин бул чечими менен балдардын көчмө боз үйлөрү үчүн дыйкан аялдардын арасынан балдарга билим берүү үчүн, окуп жана жаза алган аялдар ишке тартылган. Бул иштин ийгиликтүү болушу үчүн ошол учурда алгачкы Кыргыз өкмөтүн жетектеп турган Абдыкадыр Орозбеков, Жусуп Абдрахмановдордун салымы чоң болгон. 1927-жылдын 12-мартында өткөрүлгөн Кыргыз АССРинин Борбордук Аткаруу Комитетинин биринчи сессиясында анын алгачкы төрагалыгына Абдыкадыр Орозбеков шайланып, Республиканын Эл Комиссарлар Советинин төрагасы болуп Жусуп Абдрахманов бекитилген, алардын жетекчилигинин негизинде алгачкы аракеттер жасалган [215].

Жалпысынан Совет бийлиги орногон мезгилден баштап алгачкы жыйырма жылда өлкөдөгү мектепке чейинки билим берүү системасы кандай абалда болгонун төмөнкү диаграмма көрсөтүп турат.

Диаграмма 2.1.1.

Балдар аянтчалары (детская площадка) жана аларга камтылган балдардын саны (1917-1934 -жж.), [166, с.206]

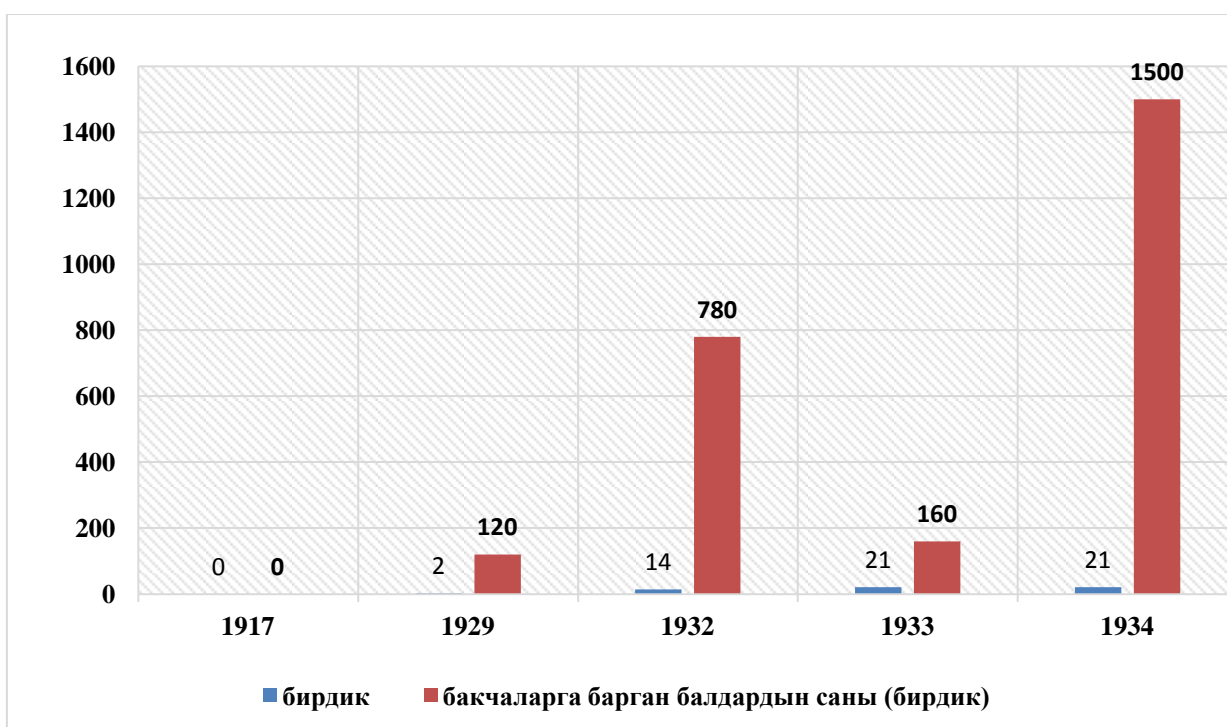

Бул диаграммдан биз балдар аянтчаларында балдардын камтылгандыгы бир топ көбүрөөк болгондугун көрүүдөбүз. Бир эле балдар

аянтчасы 1000 чейин баланы кантип кабыл алган деген суроого койгондо, анын негизги себеби болуп 1 балдар аянтчасына ата-энеси балдарын 1, 2, 3, 5 саатка же бир суткага, б.а. белгилүү убакытка калтырып турууга мүмкүн болгон. Ошондуктан Кыргыз АССРинин улуттук статистика комитетинин башкы эсептөө борборундагы маалыматтарда мектепке чейинки мекемелер жана балдар аянтчалары деген маалыматтар сакталып калган.

Диаграмма 2.1.2.

Мектепке чейинки уюмдар (бала бакчалар) жана алардагы балдардын саны (1917-1934 -жж.), [166, с.149]

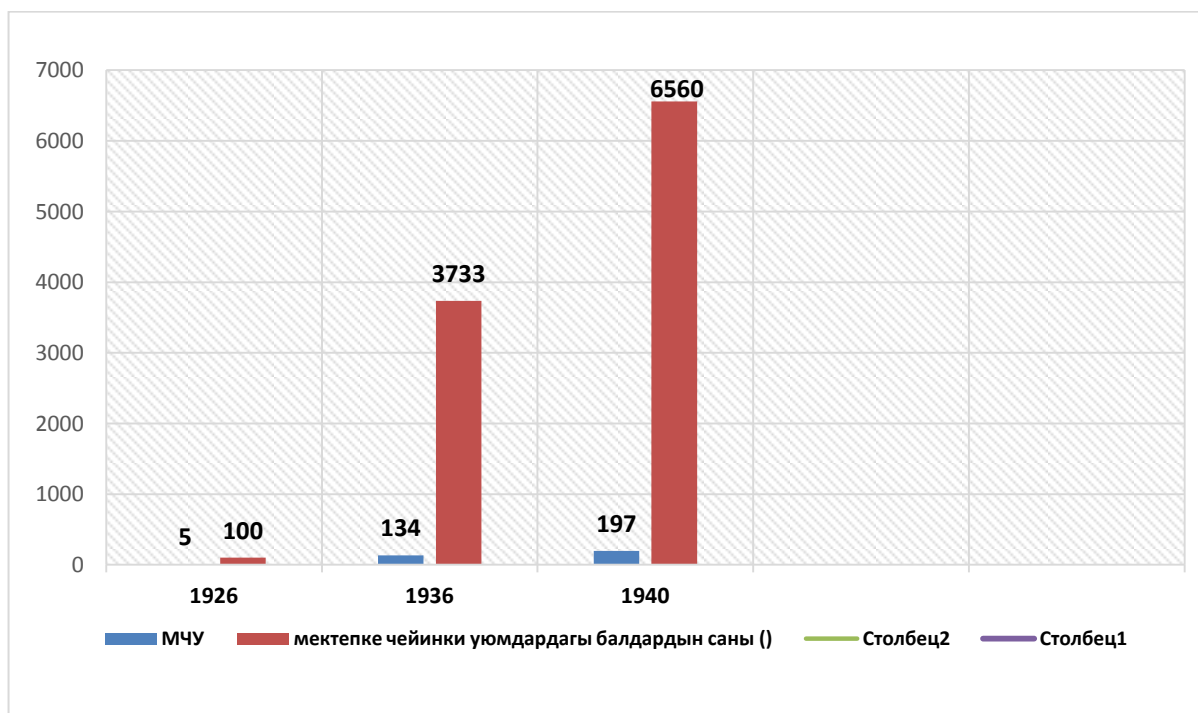

Бул диаграммада мектепке чейинки балдар мекемелери сан жагынан өскөндүгү көрүнөт, ата-мекендик окумуштуу, философия илимдеринин доктору, профессор Т.Н. Нусупов «Закон колхозной жизни» [115] деген эмгегинде 1917-1919-жылдары коммуналарга тиешелүү болгон балдар бакчалары болгондугун жазып кеткен. Тилекке каршы, 1917-1926-жылдар аралыгында болгон балдар мекемелери, аянтчалары жөнүндөгү маалыматтар Кыргыз АССР улуттук статистика комитетинин башкы эсептөө борборунда белгисиз себептердин негизинде эсепке алынбай калган» [115, с.21] деп жазган.

Ошол эле учурда Борбордук статистикалык комитетинин архивиндеги маалыматтарга таянсак 1933-1934-жылдары балдар мекемелеринин куруу иштери токтогондугуна карабастан, мектепке чейинки мекемелерде балдардын сандык өсүшү болгондугун көрөбүз. Ал эми, 1926-1940-жылдарга карата төмөнкүдөй маалымат көрсөтүлөт.

Диаграмма 2.1.3.

Мектепке чейинки уюмдар жана алардагы балдардын саны (1926-1940 жж.), [188, Л.5-6]

Бул диаграммада чагылдырылгандай 1926-жылы 5, 1936-жылы 134 балдар бакчасы болсо, 1940-жылы алардын саны 197 жеткен. 1926-жылдан 1936-жылга чейин мектепке чейинки уюмдардын саны көбөйгөн.

Ошол эле учурда, архивдик маалыматтарга таянсак, “1927-ж. бүтүндөй край боюнча бардыгы 280 балалуу 7 бала бакча, 680 балалуу 60 балдар аянтчасы, 135 балалуу 10 бешик үйү гана болгон жана 1929-ж. Кыргызстандын аймагында болжол менен 300 баланы камтыган 10 балдар аянтчасы жана 710 балалуу 14 бала бакча иштеген” [169, Л.149] деп белгиленген. Бул мисалдар, XX кылымдын 30-жылдарда мектепке чейинки тарбия берүүчү балдар мекемелеринин тутумун уюштуруу процесси

активдештириле баштагандыгынан кабар берет. Бирок, бул ошол он жылдыктын экинчи жарымына гана мүнөздүү болгондугун белгилей кетүү керек. Биринчи жарымында болсо кулактарды, бай-манаптарды жоюуга чакыруу менен байланышкан кеңири жайылтылган тап күрөшкө бардыгын коллективдештирүүгө байланыштуу совет бийлигинин, партиялык органдардын жана коомдук уюмдардын мүмкүнчүлүгү жеткен эмес.

Татаал көйгөйлөрдүн бири балдар мекемелерин каржылоо маселеси болгон. Аларды курууга жана ишке киргизүүгө жыл сайын көбүрөөк каражат берилип тургандыгына карабастан, каржылоо жетишсиз болгон. Мисалы, “1930-ж. бала бакчалардын курулушуна 62,2 миң сом чыгымдалса, 1937-жылга карата бул сумма 52 эсе көбөйгөн [128, 21-б.], бул бөлүнгөн каражаттар балдар мекемелерине болгон керектөөнү камсыз кылуу үчүн балдар бакчаларын курууга жетишсиз болгон. 20-жылдардагы архивдик документтердеги маалыматтарга таянсак, мектепке чейинки тарбия берүүчү кызматкерлерди, айылдагы балдар аянтчаларын каржылап туруу үчүн жергиликтүү бюджеттен эле эмес, коомдук уюмдардын, ата-энелердин эсебинен да каражат табуу маселелери коюлган. Ошол мезгилде эреже катары тарбиячыларга жергиликтүү бюджеттин каражатынан эмгек акы төлөнсө, бакчанын жабдуулары жана балдардын тамак-аштары чарбалык уюмдардын жана ата-энелердин өз эсебинен камсыз кылынган [128, 21-б.].

1929-ж. ишканаларга жумушчулардын турмуш-тиричилигин жакшыртуу фондусунун каражатынын 3 төн 5% балдар мекемелерине бөлүп берүүгө уруксат берилген [128, 21-б.]. Бул болсо ата-мекендик окумуштуу Ж.Малабаев белгилегендей, Кыргызстандын «жаңыдан түзүлгөн мамлекеттик башкаруу аппаратын кадрлар менен толуктоо жана аларды даярдоо» [106, 130-б.] боюнча иш аракеттери өнөр жай райондорунда бала бакча тармактарынын кыйла тез өнүгүшүнө кошумча мүмкүнчүлүк түзгөн деп белгилеген.

Педагогика илиминин доктору, профессор А. Каниметов, тарыхчылар Р.П. Маречек жана И. Мужиков, биргеликте жарыкка чыгарган «История

чехословацкого кооператива «Интергельпо» [107] деген эмгегинде «30-жылдарда Эл агартуу комиссариаты ар бир турак жай союзу коомдун кирешесинен келип түшкөн акчанын 10 % ынын эсебинен ата-энелери жашаган турак жайын балдар үчүн мектепке чейинки билим берүү мекемелерине ылайыкташтырууга, балдар мекемелерин кармап туруу үчүн каражат бөлүүгө, аларды комплектөөдө биринчи кезекте жумушчу-ударник аялдардын жана өндүрүшкө же курулушка тартылган аялдардын балдарын бешик үй же бала бакча менен камсыз кылууга умтулушкандыгын чагылдырышкан [107, с.18]. Мектепке чейинки балдар мекемелеринин тармактарын бирдиктүү өркүндөтүү жөнүндөгү келишимдердин негизинде курулушчулар, темир жолчулар профсоюздарынын борбордук комитеттери, айылдардын керек-жарак кооперациялары ар тараптуу жардамдарды көрсөтүшкөн. Ал жылдары айрым ишканаларда, атүгүл мектепке чейинки тарбия берүүнү өркүндөтүү үчүн эмгек заемдору да чыгарылган. Кыргызстандын мектепке чейинки мекемелерин каржылоонун өзгөчө булагы болуп көчмөн калкты отурукташтыруу боюнча комитеттер эсептелген. Мисалы, “1933-ж. сезондуу аянтчаларды ачууга 240 миң сом жумшаган” [128, 22-б.] жана баардыгын коллективдештирүүгө байланыштуу совет бийлигинин, партиялык органдардын жана коомдук уюмдардын [180, Л.5-8], кулакка тартылган атуулдардын каражаттарын, үйлөрүн да колдонууга мүмкүндүктөр болгон.

Отузунчу жылдардагы мыйзам ченемдүү көрүнүш болуп мектепке чейинки тарбия берүүгө жергиликтүү бюджеттен бөлүнгөн каражаттардын өскөндүгү эсептелген. 1934-ж. өлкө боюнча каражаттардын жалпы суммасы 75939,7 миң сом болгон [180, Л.5-8]. 1935-ж. колхозчу-ударниктердин II Бүткүлсоюздук съездинде «аялдарды колхоз өндүрүшүнө жана артелдин коомдук турмушуна тартуу, жөндөмдүүлөрдү жана тажрыйбалууларды көтөрүү, алар үчүн мүмкүн болушунча бала бакча, бешик үй жана балдар аянтчаларын түзүү» [128, 22-б.]. маселелери белгиленген. Каралып жаткан мезгилдеги кыйла оор маселе болуп мектепке чейинки тарбия берүүчү

мекемелерде балдарды тамактандыруу жана медициналык тейлөө маселеси эсептелген. Тамак-аш жана медициналык тейлөө менен байланышкан маселелерди Агартуу эл комиссариаты, Саламаттыкты сактоо эл комиссариаты менен бирдикте чечкен. Алар балдарга тамак-аш берүүнүн нормасын жана мектепке чейинки мекемелерди тамак-аш менен камсыздоону аныкташкан, туруктуу санитардык-эпидемиологиялык көзөмөлдү уюштурушкан. Акырындап санитардык-гигиеналык нормалар менен бирге мектепке чейинки балдар мекемелериндеги тарбия, билим калыптана берген.

Тилекке каршы, ошол мезгилдеги бардык маселелердин чечилиши боюнча жасалган кадамдарды аныктоо мүмкүн эмес болгондуктан, бул тармакта жасалган иштердин мазмунуна жалпы мүнөздөмө берүү менен гана чектелүүгө туура келет.

Мектепке чейинки билим берүүгө орус тарыхчы Н. Н. Михальченко өзүнүн «Очерк истории. 1933-2003 гг.» [108] деген эмгегинде жалпы билим берүү системасынын 70-жылдык тарыхына көз чаптырган. Автордун эмгегине кеңири токтолсок, анда «согуш алдындагы мезгилдин акырында СССР Эл Комиссарлар Советинин 1937-жылдын 3-майындагы» атайын токтому [108, с.45] менен бала бакчалары бар чарбалык уюмдар жана мекемелер ар бир союздук республиканын Саламаттыкты сактоо эл комиссариаты жана Агартуу эл комиссариаты аныктаган нормаларды сактоого милдеттендирилген. Ал нормаларга бала бакчаларды куруудагы жана анын иштөөсүндөгү санитардык эрежелер, имараттын, жабдуулардын, тамак-аштын, медициналык тейлөөнүн жалпы көлөмү жана бакчада балдардын болуу убактысы киргизилген.

Кыргыз АССРинин союздук республикага өзгөртүлүп түзүлүшү менен мектепке чейинки тарбия курулушу бир топ өнүгө баштаган. “1937-ж. 2143 баланы камтыган 64 бала бакча жана 20370 баланы камтыган 700дөн ашык сезондуу балдар аянтчалары болгон. 1937-жылдан баштап Фрунзе шаарында (шаардык эл агартуу бөлүмүнүн №2 бала бакчасы, Интергельпонун №14 бала бакчасы, эт комбинатынын № 8 бала бакчасы), Токмокто, Пишпек

станциясында, Ошто типтүү бала бакчалар курула баштаган. Ош областында 10 типтүү колхоздук бала бакчалар курулган [128,20-б.].

Согуштун алдындагы 1940-ж. Кыргызстандагы бала бакчалардын саны 101 ге, ал эми анда тарбияланган балдардын саны 3659 га жеткен [128, 20-б.]. Ата Мекендик согуш жылдарында, бардык эл чарбасы согуштук керектөөлөрдү камсыз кылууга багытталган, согушка кеткен каражаттардын негизинде өтө татаал шартта мектепке чейинки балдар мекемелерине болгон муктаждык кыйла өскөн. Республикалык бийликтер жана мамлекеттик органдар жер жерлерде бала бакчаларга болгон керектөөлөрдү канааттандыруу үчүн бардык мүмкүн болгондорду жасашкан. 1944-ж. Кыргызстандын аймагындагы бала бакчалардын саны 197 ге, андагы балдардын саны 13865ке жеткен; колхоздук балдар аянтчалары толук эмес маалымат боюнча 40 миңдей баланы камтыган [128, 20-б.].

Педагогика илимдеринин доктору, профессор И. Болджурова, тарыхчы, профессор М. Яблонски жана педагог, профессор М. Метельски менен биргеликте жазган «Страницы из истории великой войны» деген эмгегинде Улуу Ата-Мекендик согуш жылдарында (1942-ж. 3-январда) Кыргыз ССРинин Агартуу эл комиссариаты [157, с.49] бардык областтык жана райондук элге билим берүү бөлүмдөрүнө жайкы колхоз аянтчаларын ачуу тартибин, 1942-жылдын 16-мартынан баштап колхоздордогу аянтчалар тармагын кеңейтүү планы жөнүндөгү көрсөтмө каттарды жөнөткөн. Көрсөтмө катта элге билим берүүнүн областтык, райондук бөлүмдөрүнө шаардык бала бакчаларды, колхоз аянтчаларын шефке алууну уюштурууларына көңүл буруусу көрсөтүлгөндүгү жазылган. Ишканаларда иш күчөп турган согуш күндөрүндө жаңы типтеги – сутка боюнча иштөөчү жана узартылган күндөрү бар (10-12 саатка чейин) бала бакчалар ачылган [157, с.76]. Элге билим берүү бөлүмдөрүнө, ишканаларга жана башка уюмдарга балдарды бала бакчаларга көп санда кабыл ала берүүлөрүнө уруксат берилген жана ушул максатта кошумча каражаттар бөлүнгөн. Бош имараттар болбогон ири шаарларда «Бала бакчалардын уставында» каралган

тайпадагы 25 баланын ордуна алардын санын 35-40ка жеткиришип, нормадан сырткары кабыл ала беришкен. Жер жерлерде жаңы бала бакчалар түзүлгөн. Аталышына туура келбей эле ээленип калган бала бакчалардын имараттарын бошотуу боюнча иш чаралар жүргүзүлүп, балдар мекемелери үчүн жаңы имараттар бөлүнгөн. Ошондой эле түрдүү коомдук уюмдардын имараттары да пайдаланылган.

1943-жылдан баштап ден-соолугу начар балдар үчүн жаңы типтеги мектепке чейинки мекемелер – санаториялык бала бакчалар, ал эми жетим балдар үчүн – мектепке чейинки балдар үйлөрү түзүлгөн. Айыл жеринде бала бакчаларды жана аянтчаларды ачуу жөнүндөгү камкордукту колхоздор өз моюндарына алышкан. Бул абалды жакшыртуу үчүн Кыргыз ССРинин Эл Комиссарлар Советинин 1944-жылдын 29-декабрында «Балдар мекемелеринин тармактарын кеңейтүү, медициналык жана турмуш-тиричилик жактан тейлөөнү жакшыртуу боюнча иш чаралар жөнүндөгү» токтому кабыл алынган [178, с.21]. Анткени, тарых илиминин доктору, профессор О.Дж.Осмонов менен профессор А.А.Асанканов белгилешкендей «Согуш мезгилинин каат жылдарында Кыргызстанга эвакуацияланып келген көпчүлүк балдар жаш болгондуктан» [119, 421-б.] мектепке чейинки мекемелерде билим берүү системасын күчөтүү зарылдыгы келип чыккан. Төмөндө аны тастыктаган бир катар мисалдарды келтирдик. Мисалы, архивдик материалга таянсак, 1944-жылы Фрунзе шаардык аткаруу комитетинин төрагасы Н.Свищевдин токтому кабыл алынган, ал чечимде фронттогу адамдардын балдары үчүн 3 жаштан 7 жашка чейинки 100 орундук балдар үйүн ачуу зарылдыгы көрсөтүлгөн. Ал балдар үйүнө Советтер Союзунун баатыры Д.Шопоковдун ысымы ыйгарылган. Балдар үйүн тез арада салынышына 278 миң 965 рубль жана 33652 рубль акча каражаты бөлүнгөн [172, Л.5-5]. Негизги милдеттердин бири катары ар бир наристе балага алгачкы маанисин түшүндүрүү менен сөздүн таза айтылышына үйрөтүү, сөздүктү байытуу болгон. Ата-мекендик педагог Ж. Сарымсаков өзүнүн «Согуш жылдарындагы билим алуу» деген эмгегинде

«Бул маселе боюнча 1945-жылдын акырында Фрунзеде педагог - профессор М.Е.Хватцевдин катышуусу менен атайын семинар өткөрүлгөн» [140, 65-б.] – деп жазат. Анын негизинде мектепке чейинки тарбия практикасын андан ары өркүндөтүү үчүн эне тилди окутуу жана жаратылыш менен тааныштыруу маселелерин иштеп чыгууга чоң маани берилген. Бул семинардан кийин мектепке чейинки мекемелерде эл чыгармачылыгын пайдалануу боюнча тереңдетилген иштер жасала баштаган.

Бала бакчалардын тарбиячылары балдардын музыка угуусун жана ыргак сезимин өнүктүрүү усулдарын үйрөнүүлөрүнө жардам берүүгө умтулушкан. Бекеринен орус тарыхчысы М.И. Анисова «балдарды тарбиялоо – жандуу, чыгармачыл иш» деп айтпаса керек [31, с.195]. Ал эми эстетика тармагында атайын билими болмоюнча, балдарды жакшы көрмөйүнчө анын ийгилиги аз болот деген пикирине кошулса болот.

Мектепке келүү менен балдар көбүнчө окуганга толук даяр болуп калышкан. Согуштун оор шарттары дене тарбияны, анын ичинде баланын дене гигиенасын, кийимин, бала бакчанын имаратын, эмеректи, участкасту, оюнчуктарды жана окутуу жабдууларын сактоону майда-чүйдөсүнө чейин ойлонуп иш жүргүзүүнү талап кылган.

Эгерде биз бул мезгилдеги балдар мекемелеринин сандык жагынан өсүшүн карасак, анда

Таблица 2.1.1.

Мектепке чейинки уюмдардын саны жана андагы балдардын өсүшүнүн динамикасы (1940-1960-жж.) [167, с.147]

№	Аталышы	1940	1950	1957	1958	1959	1960
1.	Уюмдардын саны (бирдик)	197	367	411	475	502	533
2.	Уюмдардагы балдардын саны (адам)	5600	10166	21305	26336	30539	36454

Таблицада көрсөтүлгөндөй өнүгүү динамикасы 40% га жетсе, балдарды камтуу араң 34% га жеткен. Демек, мектепке чейинки билим берүүнүн материалдык негиздеринин кыйла активдүү жана иш-аракеттүү бөлүгүн түзүүчү жабдуулар маселесин чечүү жолдору абдан татаал жана машакаттуу болгон.

Ошону менен бирге эле мектепке чейинки мекемелерге адистерди даярдоо, билим берүүнүн сапатын жогорулатуу иштерин жүргүзүү менен катар, мындай мекемелер саны жактан дагы көбөйгөндүгүн байкоого болот.

Таблица 2.1.2.

**Мектепке чейинки уюмдардын жана андагы балдардын саны
1961-1971-жж. [168, с.149]**

№	Аталышы	1961	1962	1964	1965	1969	1970	1971
1.	Уюмдардын саны (бирдик)	566	593	664	708	841	845	853
2.	Уюмдардагы балдардын саны (адам)	41786	47441	61733	68293	88488	90231	93098

Келтирилген таблицадан, аталган ар бир он жылдыктагы мектепке чейинки мекемелердин жана алар камтыган балдардын санынын өскөндүгүн көрө алабыз.

1959-ж. Кыргыз ССРинин жетекчилиги 1960-жылдан тартып бардык бешик үйлөрүн саламаттыкты сактоо органдарынын карамагынан чыгарып, аларды бала бакчалар менен бириктирип, бирдиктүү «бешик үй-бала бакча» тарбиялык мекемелерин түзүү максаты менен эл агартуу органдарына өткөрүп берүүнү чечкен. Бул кадам кийин 60-80-жылдардагы өнүгүүгө өз таасирин тийгизип, натыйжаларга алып келген.

Ар бир балдар мекемелери бекитилген ведомствонун эсебинен каржыланып турушу аныкталган. Бул тууралуу В.А. Калмыкова «Организация общественного дошкольного воспитания в системе министерств и ведомств» – деген эмгегинде «ар бир ведомствонун атайын

балдар мекемелери болгондугун» [93, с.20] жана мындай мекемелер бекитилген ведомствонун эсебинен каржыланып тургандыгын тастыктаган. Бул мекемелердин пайда болушу 1960-жылдан баштап мектепке чейинки ведомстволук мекемелердин калыптанышына алып келген.

СССРдеги Совет министрлигинин жана КПСС БКнын директиваларынын негизинде мектепке чейинки билим берүү мекемелерин куруу жана ар бир айыл-кыштакта сөзсүз түрдө балдар бакчаларын ачуу жергиликтүү бийлик өкүлдөрүнө милдеттендирилген. Директиваларга ылайык сезондуу жумалык, бир айлык мөөнөттөрү менен балдарды кабыл алган ясли-бакча, ж.б. балдар мекемелери ачыла баштаган. Архивдик материалдарга таянсак, Кыргыз ССРинин Эл агартуу министринин орун басары С.Ю. Юсупов 1957-ж. өзүнүн справкасында төмөнкүлөрдү белгилеген: «бала бакчалардын материалдык базасынын чыңдалышына жана тарбиялык иштердин кыйла жакшырышына байланыштуу жумушчулар, колхозчулар жана кызматчылар балдарын мектепке чейинки мекемелерге берүүгө көбүрөөк умтула башташкан» [171, 130-б.].

Ошентсе да, XX кылымдын 60-жылдарында мамлекеттик органдар кабыл алган бардык чечимдерде балдар мекемелеринин курулушунун пландары системалуу түрдө аткарылбаганы жана жаңы бала бакчаларды ишке берүүнүн мөөнөтүн жөнү жок созгондуктары белгиленген.

Ал эми, профессор М.Рахимова белгилегендей “1957-жылдын СССР курулуш министрлигинин маалыматы боюнча Кыргызстанда 235 мектепке чейинки мекемелеринин ичинен 57си гана типтүү имараттарга жайгашкан. Бул маалыматтарга таянсак, бала бакчалардын имаратынын 80%ы талап кылынуучу санитариялык-гигиеналык нормаларга жооп берген дегенди билдирсе, калган 20%ы ашар жолу менен салынган же өз мезгилинде, байманаптардан колхоздоштуруу учурунда тартып алынган үйлөрүн мектепке даярдоо, тарбия берүү мекемелери катары колдонууга берилген” [128, 87-б.].

1959-жылы эң алгачкы ясли-балдар бакчалары ачылган жана ушул жылдын сентябрында бир жумадан баштап, 1-3 айга чейин кабыл алуу

мекемелери иштей баштаган. 1960-ж. республикада 100дөн ашык мектепке чейинки мекемелердин жаңы тиби – «бешик үй-бала бакчалар» түзүлгөн. Алардын түзүлүшүнө кыйла жоопкерчилик менен мамиле кылынып, ымыркай кезинен баштап эле натыйжалуу тарбиялык процессти жүргүзүү үчүн зарыл болгон шарттарды түзүүгө умтулушкан.

Мектеп жашына чейинки курактагы балдарды өстүрүп өнүктүрүүнүн жана тарбиялоонун психологиялык-педагогикалык концепциясын иштеп чыгуу советтик педагогиканын жетишкендиктеринин бири болуп эсептелет. Балдар проблемасынын жана балдар чыгармачылыгын калыптандыруунун ядросун түзүүчү мотивациялык эрктүүлүктү өнүктүрүү проблемаларын фундаменталдуу изилдөөлөр колго алынып, мектеп жашына чейинки курактагы балдардын билимдерин тандап алып, системалаштыруунун илимий принциптери иштелип чыккан. 1960-жылдан баштап СССРдин Педагогика илимдер академиясынын жамааты тарабынан окуу-методикалык программалары иштетилип чыгып, жалпы нормативдик билим берүү куралы катары кабыл алынган.

1961-ж. СССР эл чарба жетишкендиктеринин Бүткүл Союздук көргөзмөсүндө Сокулук районунун Ново-Троицк кант заводунун бешик үй-бакчасы Кыргызстандын үлгүлүү мектепке чейинки балдар мекемеси катары көрсөтүлгөн. Албетте, мында курулай көрсөтмөлүүлүк да орун алган, бирок белгилүү деңгээлде бул факт ушул тармакта маанилүү өзгөрүүлөрдүн башталгандыгын айгинелеп турат.

Республиканын өкмөтүнүн 1966-жылдын 25-октябрындагы «Кыргыз ССРинде мектепке чейинки балдар мекемелеринин тармактарын өркүндөтүү жөнүндө» токтомунда бала бакча-бешик үйлөрдүн канааттандыраарлык эмес жайылтылышынын себеби катары, мектепке чейинки балдар мекемелерин ишке киргизүү боюнча белгиленген планды Курулуш жана айыл курулуш министрликтери жыл сайын аткарбагандыктарынан улам деп белгиленген [200, 41-б.].

1969-жылдын 21-майында Союздук Өкмөт тарабынан «Мектепке чейинки балдар мекемелерин өнүктүрүү, мектепке чейинки жаш балдарга тарбия берүүнү жана медициналык тейлөөнү өркүндөтүү» чечиминин негизинде 2 айынан баштап 7 жашка чейинки балдар үчүн биргелешкен мамлекеттик мекемелерди куруп, өнүктүрүүгө багыт алынган. Бул чечимдин алкагында биргелешкен балдар мекемелерине ылайыкташкан жаңы окуу программаларын, эрте жана мектепке жетилген балдар үчүн окуу куралдарын иштеп чыгуу талабы Агартуу бөлүмдөрүнө атайын тапшырма катары коюлган.

Совет тарыхчысы Н.Улемов өзүнүн «История дошкольного образования в СССР» деген эмгегинде 70-жылдардын ортосунан баштап «фактылар далилденгендей бул тармактагы иштер акырындык менен жакшыра баштагандыгын» белгилеп кеткен [147, с.49].

Таблица 2.1.3.

Мектепке чейинки уюмдардын жана андагы балдардын саны (1972-1981-жж.), [170, л.5, с.157]

№	Аталышы	1972	1973	1974	1975	1977	1978	1981
1.	Уюмдардын саны (бирдик)	872	935	1017	1056	1133	1169	1271
2.	Балдардын саны (адам)	96953	105081	113594	119668	132876	140245	154165

Таблицада чагылдырылгандай мектепке чейинки билим берүү системасынын жогорку деңгээлде өнүгүшү 70-80-жылдарга туура келип, Кыргызстандын мектепке чейинки билим берүү системасынын өнүгүүсү болгон. Мектепке чейинки мекемелердин санынын жана ага камтылган балдардын сандык жактан өсүшүн таблицадан ачык көрүүгө болот. Бул тууралуу ата-мекендик тарыхчы О.Акылбеков дагы «Советтик доордо

жаштарга, жалпы эле элибизге билим берүүдөгү жоопкерчилик жогорку деңгээлге көтөрүлгөндүгүн таанууга болбойт» [27, 134-б.] деп белгилеген.

1974-ж. Фрунзедеги Педагогика илимий изилдөө борборунда мектепке чейинки билим берүү жана тарбиялоо милдеттерин ар тараптан талдоого алуу үчүн мектепке чейинки билим берүү бөлүмү ачылган. Бул билим берүү бөлүмүндө тынымсыз курстар өткөрүлүп турган. Кыргыз кыз-келиндер педагогикалык институтундагы мектепке чейинки педагогика кафедрасынын башчысы Л.П. Ионова Кыргызстандын бардык аймактарынан келген курстун катышуучуларын, мектепке чейинки курактагы балдарга билим берүүнүн өзгөчөлүктөрүн аныктоо максатында жүргүзүлгөн илимий-изилдөөлөрдүн [71, с.175] натыйжасында тастыкталып, алынган маалыматтардын негизинде иштелип чыккан окуу-усулдук колдонмолору менен тааныштырууну жүргүзгөн.

1976-жылы болуп өткөн КПССтин XXV съездинде 1976-1980-жылдарда мектепке чейинки мекемелердин тармагы кеңейээри айтылган. Бул жылдары 2,5-2,8 млн. орундук бала бакчалар жана яслилер ачылган. «1976-1980-жылдарда СССРдин эл чарбасынын өнүгүүсүнүн негизги багыттарында «балдар мекемелеринин ишин жакшыртууга өзгөчө көңүл бурулсун» деп баса белгиленген. Ошентип, сапаттын беш жылдыгы деп жарыяланган онунчу беш жылдык, мектепке чейинки билим берүүнүн сан жагынан эле эмес, сапат жагынан да өсүшүндө жаңы этап болуп калган. Социалисттик өлкөлөрдүн ортосунда илимий жетишкендиктер жана тажрыйба менен тынымсыз алмашып туруу коомдук мектепке чейинки тарбиялоонун өнүгүүсүндө чоң ролду ойногондугун педагогика илиминин жетишкендиктерин талдоого алган совет педагогу А.Болдырев өзүнүн «Дошкольное образование: история и теория» – деген эмгегинде белгилеген [41, с.115]. Мисалга алсак, 1975-жылдын аягында Бухарестте социалисттик шериктештиктин VII Эл аралык семинары болуп өтүп, анда мектепке чейинки курактагы балдардын акыл-эсин тарбиялоого арналган көйгөйлөр каралган. Социалисттик өлкөлөрдүн мектепке чейинки мекемелеринин

педагогдору мектепке чейинки коомдук тарбиялоонун тажрыйбаларын бири-бири менен алмашып турушкан. Казак педагогу, тарбиячы М. Шаяхметова «Тернистый путь воспитателя детей» деген эскерүү эмгегинде «Бухарест шаарында болгон семинарга мектепке чейинки билим берүү мекемелеринин башчылары Казакстандан мен (Шаяхметова М.) жана Кыргызстандан Бердалиева Э. бардык. Анда, биз дүйнөлүк практикада колдонулган мектепке чейинки билим берүү мекемелериндеги ыкмалар жөнүндө пикирлерди жана мааламаттарды алмашып келдик» [155, с.23] – деп эскерип кеткен.

1978-жылы «Мектепке чейинки тарбиялоо Концепциясы» кабыл алынган. Бул Концепциянын негизинде 1982-жылы «Мектепке чейинки жаңы типтеги мекемелердеги балдарды тарбиялоонун жана окутуунун программасы» жана 1984-ж. Типтүү программа кабыл алынган жана ал СССРдин аймагында болгон бардык мектепке чейинки билим берүү системасынын негизи болгон. Анткени, бул Концепцияда бала бакчага барган балдардын өнүгүүсүнүн курактык өзгөчөлүгүн эске алып, ал өзгөчөлүктүн негизинде окуу планынын көлөмү, окуу регламенти, эс алуу убактысы эске алынышы зарыл эле, ошол эле учурда гумандаштырууга өтө чоң көңүл бурулган.

ТЫЯНАК: Кыргызстандагы мектепке чейинки билим берүүнүн калыптанышын илилдөөнүн натыйжасында төмөндөгүдөй жыйынтыктарга келдик:

1. Мектепке чейинки билим берүүнүн өнүгүүсүнө өз таасирин тийгизген социалдык-экономикалык, маданий-руханий өбөлгөлөр болгон жана Совет мезгилинде мектепке чейинки билим берүүнүн сапатын жакшыртуу максатында, мектепке чейинки мекемелердин ар бирин жогорку квалификациялуу педагог адистерди даярдоо аркылуу камсыз кылууга аракеттер жасалгандыгына карабастан, толук кандуу камсыз кыла алган эмес;

2. Мектепке чейинки билим берүү системасына тиешелүү болгон концептуалдык идеялар менен ар бир сунушталган теориялык негиздер практика жүзүндө ишке ашырылышына шарттар түзүлүп, мектепке чейинки

билим берүү системасындагы көйгөйлөрдү аныктоо менен акыл-эсин тарбиялоого арналган көйгөйлөрдү баамдоого аракеттер кылынган. Балдарга толук кандуу билим берүү жана тарбиялоо маселеси боюнча ата-энелерге жардам көрсөтүү жана багуу ишине көз салуу маселелери мамлекеттик мыйзамдарда камтылган;

3. XX кылымдын 50-80 жылдары мектепке чейинки билим берүү системасында мамлекеттин жоопкерчилиги өтө жогору болгон. Мамлекеттик органдар менен жергиликтүү башкаруу органдары мамлекеттик программалардын ишке ашырылышына жооп беришкен. Ошондой эле алар мектепке чейинки билим берүү мекемелеринин материалдык-техникалык базасын, тарбиячылар менен окутуучулардын эффективдүү иштөөлөрүн камсыз кылышкан. Коомдук керектөөлөргө, муктаждыктарга арналып багытталган мамлекеттик социалдык стандарттардын тутулуп-сакталышы, бюджеттик каражаттардын сарпталышы мамлекеттик органдар тарбынан көзөмөлгө алынган;

2.2. Мектепке чейинки билим берүү мекемелеринин кадрлар менен камсыздалышы

Кыргызстан СССРдин курамындагы башка республикалар сыяктуу эле 20-30-жж. социалдык-экономикалык сыноолордон ийгиликтүү өтүп, саясий-идеологиялык, коомдук-өндүрүш жана маданий маселелерин жолго коюуга аракеттерди баштаган. Бул үчүн Кыргызстандын аймагында билим берүү багытын өнүктүрүп, жергиликтүү калктын арасынан кадрларды даярдоо зарылчылыгына алып келген. Ошондой зарылчылыктын биринин жыйынтыгы катары Кыргызстанда билим берүү системасында иштөө үчүн кадрларды даярдоодо орто жана жогорку билим берүү окуу жайларын ачылышы менен башталган. Бул өтө чоң прогрессивдүү мааниге ээ болгон. Анткени, мектепке чейинки жаштагы балдар мекемелерин, педагог-кадрларды даярдоо окуу жайларынын, мектептерди ачуунун жардамы менен жергиликтүү калк жалпысынан билим ала баштаган. Коомдук турмуштагы

социалдык-экономикалык мамилелердин өнүгүшү, өз кезегинде, мектепке чейинки билим берүү системасын өркүндөтүүнү жана ошол тармагындагы билимдүү адистердин даярдалышын талап кылган. Мектепке чейинки билим берүүнү жолго коюу жана ага ар тараптуу колдоо көрсөтүү үчүн, биринчи кезекте, педагог кадрларга болгон муктаждыкты чечип, орто жана жогорку деңгээлдеги квалификациялуу адистер менен камсыздандыруу маселеси келип чыккан. Бул маселе учурунда Совет мамлекетинин стратегиялык эле эмес, экономикалык өнүгүү багытын да өз ичине камтып, жергиликтүү элди социалдык жактан коргоо боюнча да зор мааниге ээ болгон.

Коомдук мектепке чейинки тарбиялоону уюштуруу педагогикалык кадрлардын жетиштүү болуусун талап кылган. Мындан мурун 1918-жылы Наркомпростун мектепке чейинки бөлүмү ушул мекемелердин кызматкерлерине жана бардык мектепке чейинки мекемелерде иштегиси келгендерге кайрылуу жасаган. Мектепке чейинки тарбиялоонун эски адистеринин көбү, ошондой эле педагогикалык билимге ээ эмес, бирок ушул мекемелерде иштегиси келгендер, бул кайрылууга өздөрүнүн оң жообун беришкен.

Ошентсе да кадрлар дагы деле жетишсиз болгондуктан, аларды даярдоо боюнча тутум түзүү зарылдыгы пайда болгон. 1918-жылдын апрель айында Москвада 100 кишилик мектепке чейинки кызматкерлер үчүн курстар ачылган. Андан соң мектепке чейинки инструктор-пропагандачыларды даярдоо боюнча курстар иштей баштаган. Бул курстарга жумушчу, дыйкан жана солдаттар депутаттарынын Советинин жергиликтүү органдары өздөрүнүн өкүлдөрүн жөнөтүшкөн. Кадрларга болгон муктаждык өсө берген, 1918-жылдын аягында Наркомпрос волосттук, уезддик, губерниялык жана областтык курстарды уюштурууну буйрук кылган. 1918-жылы Петроградда Мектепке чейинки тарбиялоо институту ачылып, кийинки жылы Москвада Коммунисттик тарбиялоо академиясынын алдында мектепке чейинки тарбиялоо бөлүмү түзүлгөн. 1921-жылы ушундай бөлүм Москва мамлекеттик университетинин педагогикалык факультетинин курамында

ачылган. Булар дүйнөдө алгачкы мектепке чейинки кадрларга жогорку билим берүүчү мамлекеттик окуу жайлары болгон. 1921-жылдан баштап өлкөнүн көптөгөн шаарларынын мамлекеттик педагогикалык техникумдарында мектепке чейинки мекемелердин тарбиячыларын даярдоо уюштурулган.

1928-жылга карата СССРде мектепке чейинки мекемелердин методист-уюштуруучуларын даярдоочу 4 жогорку окуу жай, ал эми педагогдорун даярдоочу 23 педтехникумдар бар болгон. Педагогикалык окуу жайлардын тармагы улам өсүп турган. Орто Азиядан Ташкенттеги, Фрунзе, Верный шаарларындагы педагогикалык училищаларда жакшы окуган жергиликтүү калктын кыз-уулдары Петроград жана Москва шаарларына окуусун улантууга жөнөтүлүп турган .

20-30-жылдары түзүлгөн кыргыз жергесиндеги саясий жана экономикалык оор абал, айыл чарбасынын негизги өзөгүн түзгөн мал чарбачылыгынын кескин төмөндөп кетиши жергиликтүү элдин жашоо-шартын өтө начарлатып жиберген. Ошондон улам республиканын экономикасын көтөрүү үчүн айыл чарбасын тез аранын ичинде бутуна тургузуу милдети келип чыккан.

Совет бийлигинин орношу менен кыргыз жергесинде да карапайым жергиликтүү элдин сабатсыздыгын массалык түрдө жоюу маселеси жана ошондой эле билимдүү адистерди даярдоо милдети да биринчи орунга коюлган. Билимдүү адистерди даярдоо тармагында бир топ олуттуу иштер колго алына баштаган. Ал өз кезегинде кыргыз интеллигенциясынын жаңы катмарын жаратууга өбөлгө түзүп, жогорку квалификациялуу кадрларды даярдоодогу бирден бир чечүүчү фактор болуп калган.

20-жылдары балдарды жашына, жынысына карабастан бекер окутуу үчүн балдар мекемелерин уюштуруу иштери колго алынган. Бул балдар мекемелерине билимдүү аялдар керек болгондуктан тез аранын ичинде белгилүү билим деңгээлине ээ болгон мугалим-тарбиячылар керектелген. Ошондуктан агартуу иштерин колго алуу маселесин чечүү үчүн эң биринчи съезд өткөрүү зарылчылыгы келет. Анда «Аялдардын билим алуусу»

жөнүндө резолюциясы кабыл алынып, бул документте аялдардын билим алуусу мамлекеттин өнүгүсүүндөгү негизги маселе катары кабыл алынган. Ошондуктан, аялдарга билим берүү деңгээлин белгилүү ар тараптуу өнүктүрүү жана кеңейтүү иш чараларын көрүүсү талкууланган. Бул чечимди иш жүзүнө ашыруу үчүн «аялдар менен кыздар үчүн билим берүү жайларын ар бир аймакта ачуу» зарылдыгы көрсөтүлгөн. Мунун натыйжасында алгач 16 аялдар мектеби ачылып, агартуучулук иштери жүргүзүлө баштаган жана агартуу клубдары ачылып, ага караштуу Кызыл бурчтар уюшула баштаган.

Бул съездде төмөнкүдөй чечим кабыл алынган:

1. Жергиликтүү калктын ичинен чыккан мугалимдер жоктугуна байланыштуу кыргыз аялдарына билим берүү иштери колго алынсын;

2. Билим берүү бөлүмү Кара-Кыргыз Тоолуу облусунун партмектептеринде, коммунисттик билим берүү окуу жайларында жергиликтүү калктын ичинен чыккан аялдардын саны жокко эсе болгондуктан, алардын санын ар бир агартуу жайларында 25 пайызга жеткирүү милдети жүктөлгөн;

3. Съезддин ар бир делегат аялына өз коммуналарында калктын арасында агартуучулук иштерин жүргүзүү жана балдарын мектепке чейинки билим берүү жайларына берүү иштерин жүргүзүү зарылчылыгы көрсөтүлгөн;

4. Съезддин ар бир делегаты айыл, коммуналарда иштеген мугалимге, тарбиячыга, балдарды агартуу иштерин жүргүзгөн атуулдар үчүн өз убагында айлык маянасын берип туруусу жүктөлгөн;

Ошондуктан 1918-жылдын июнь айында Пишпекте эң алгачкы аял активисттери шаардык-уезддик комитетинин жардамынын жана көзөмөлүнүн астында «Эмгекчил аял» биримдиги түзүлүп, эң алгачкы билимдүү аялдарды даярдоо колго алынган.

Кыргызстандагы мектепке чейинки тарбиянын өнүгүшүнө РСФСРдин Эл агартуу комиссариатынын жетекчилиги олуттуу таасир көрсөткөн. Мектепке чейинки мекемелердин иштерин уюштуруу, анын мазмуну жана иш усулдары боюнча негизги көрсөтмөлөр аныкталган.

1918-жылы Ташкент шаарында Түркстан элдик университетинде педагогикалык жана мектепке чейинки балдарга тарбия берүү курстары иштеген. Бул окуу жайды ар жылы 70 угуучу бүтүп турган жана Түркстан аймагындагы уезддерге барып агартуучулук иштерин жүргүзүшкөн.

1920-жылдын январь айынан баштап жергиликтүү улуттардын аялдарын окутуу үчүн алты айлык курстар ачылгандыгын [82, с.33] Р.Кузьмина өзүнүн “Социология образовательных учреждений в Киргизии в годы Советской власти” деген ишинде чагылдырып кеткен.

1919-жылдын башында Бүткүл россиялык мугалим-интернационалисттердин съезди болуп өткөн, ал съезддин чечиминин негизинде мугалим –активисттердин демилгеси менен Кыргызстанда «Кызыл мугалимдер тайпасы» жана «РКП (б) ячейкаларына көмөктөшүү» топтору түзүлгөн, алардын негизги максаты болуп жергиликтүү калктын арасында билимдүү мугалимдерди даярдоо болгон. Ошондуктан, бул топтун көзөмөлүндө азыркы Ош, Ысык-Көл жана Талас аймактарында мугалимдерди даярдоо курстары ачылып, сабактар бериле баштаган. Бул курстарга негизинен кыргыз аялдарды тартууга аракет көрүлгөн.

Биз белгилегендей, биринчи мектепке чейинки билим берүү мекемеси Каракол шаарында 1918 –жылдын 18-сентябрында ачылган, 1918 –жылы күз айларында Пишпек шаарынын дубовый паркында балдарды окутуп-ойноого шарттар түзүлгөн балдар аянтчасы ачылган, ага эң алгачкы 200 бала кабыл алынган жана аларга тарбия, билим берүү үчүн Россиядан алгачкы мугалим-тарбиячылар келген.

1919-ж. Эл агартуу комиссариатынын мектепке чейинки тарбия бөлүмүнүн атайын «Бала бакчаларды жүргүзүү боюнча жоболору» бекитилген. Анда мектеп жашына чейинки курактагы балдарды тарбиялоонун жалпы принциптери, балдар мекемелеринин өзүн уюштуруу жана физикалык, эмгекке тарбиялоо боюнча тарбиялык иштерди уюштуруу баяндалган. «Жободо» оюндун, анын эмгек менен өз ара байланышы ачык көрсөтүлгөн, жаратылышта эмгек аркылуу акыл эмгегине тарбиялоого да

кыйла көңүл бурулган, музыкалык тарбияга кеңири орун берилген. Бирок, тилекке каршы, кадрлардын жетишсиздигинен улам, бул Жобонун негизги талаптары аткарылган эмес.

1919-жылдын күзүндө РКП (б) тарабынан партиялык комитеттерге караштуу аялдар бөлүмдөрү ачылып, комитеттер ар бир уезддик шарттарды эске алуу менен балдардын арасында окуу иштерин колго алуу боюнча агартуучуларды, б.а. мугалимдерди даярдоо иштери жүргүзүлө баштаган.

1925-жылы Ош шаарында бир жылдык мугалимдерди даярдоо курстары ачылган. 1926-жылы бул окутуу курстарынын негизинде педагогикалык техникум түзүлгөн. Эгерде архивдик материалдарга таянсак, анда 1925-жылы 276 мугалим кыргыз мектептери үчүн, ал эми орус мектептери үчүн 96 мугалим даярдалып агартуучулук иштерди жүргүзө башташкан [123, с.120] деп В. Пономаренко өзүнүн “Образование Кыргызстана: история и проблемы” деген эмгегинде жазган.

1925-жылдын 5-8-мартында Пишпекте биринчи жергиликтүү аял-дыйкандардын съезди болуп өткөн. Бул съездде 105 аял-дыйкан катышкан жана маселе жер иштетүү менен байланышкандыктан көчмө кызыл балдар боз үйлөрүн ачуу зарылдыгы айтылган. Бул көтөрүлгөн маселе көчмө балдар боз үйлөрүн ачуу жана аны кеңейтүү үчүн негиз болгон. Съезддин бул чечими менен көчмө балдар боз үйлөрү үчүн дыйкан аялдардын арасынан балдарга билим берүү үчүн, окуй жана жаза алган аялдар ишке тартылган.

Архивдик материалдарда "Бала бакчалардын тарбиячылары үчүн" жетекчилердин тиркемелеринде 1938-ж. дене тарбия боюнча негизги жабдуулардын тизмеси жана «Музыкалык тарбия» (тайпалар боюнча) бөлүмүнө болжолдуу репертуар, музыкалык тарбия боюнча окуу жабдууларынын тизмеси, балдар китептеринин тизмеси (тайпалар боюнча) берилген»[129, 67-б.].

Ошону менен бирге 30-жылдардын акырында бала бакчалар жана бешик үйлөр үчүн аныкталган педагогикалык жана гигиеналык талаптарга ылайык келүүчү атайын эмеректерди жасоо күч ала баштаганын белгилей

кетсе болот. Бала бакчалар талапка туура келүүчү тамак-аш, мануфактура, чарбалык инвентарь, пособия, жетишээрлик сандагы оюнчуктар менен камсыз кылынган. Тарбиячылар үчүн 6 сааттык жумуш күнүн, типтүү штат ордун белгилөө ошол мезгилде Кыргызстандагы бала бакчалардын ишинин сапатын жогорулатууга жагымдуу таасир берген маанилүү иш чаралардан болгон.

Айтылгандарды далилдөө максатында Кыргызстандын бала бакчаларынын отузунчу жылдардагы тарбияланучулары кандай болушкандыктарын тастыктоо катары «Для работы в детских учреждениях решением Совета коммун выделялись опытные женщины, что способствовала вовлечению женщин в привлечении женщин для открытия новых детских садиков, в качестве учителей-воспитателей» [184, лл.50-52] далилдерди келтирсе болот.

Мектеп жашына чейинки балдарды тарбиялоодо кыргыз фольклорун пайдалануу чоң мааниге ээ болгон. Бул материалдын баалуулугу баланын улуттук белгилүү психикасына өтө жакындыгы менен аныкталат; ал анын сезимине активдүү таасир этет. Бирок 20-жылдардагы архивдик материалдар мектепке чейинки коомдук-мамлекеттик тарбия берүүдө балдар үчүн кыргыз элине таандык болгон өзүнүн улуттук маданияты алынганын далилдөөгө мүмкүнчүлүк бербесин моюнга алуу керек.

Кыргызстанда Кеңеш бийлигинин орношу менен кыргыз элинин коомдук экономикалык, маданий-агартуу тармагында кайра жаралуу доорун баштаган. Кеңеш өкмөтү агартуу маселеси тууралуу декреттерди кабыл алып, мектептер мамлекеттик, билим берүү акысыз экендиги жөнүндөгү өзүнүн алгачкы аракетин колго ала баштайт. Өзүнүн буга чейинки окуу программалары, окуу китептери, методикалык адабияттары менен камсыз болбогондугу, окуу процессин алдыга жылдырууга мүмкүнчүлүк болгон эмес. Ошондуктан, Кеңеш бийлигинин алгачкы жылдарында кыргыз мектептери үчүн өз эне тилинде чыккан окуу китептери болбогондуктан, казак, татар, өзбек тилинде жарык көргөн окуу китептери пайдалана

баштаган. Башталгыч билим берүүнүн сапатын жогорулатууга карата партиянын жана өкмөттүн токтомдору (1931, 1932, 1935) кабыл алынып, өлкөнүн бардык элдери үчүн башталгыч мектептеги (0-1) класстардын бирдиктүү тиби аныкталган. «0» деген класстарга негизинен мектепке чейинки балдар топтору деген түшүнүк менен аныкталган. Башталгыч билим берүүнүн, анын ичинде эне тилин окутууда окуу программаларын түзүү проблемасы каралат. Башталгыч «0» топторго арналган программасы биринчи жолу кыргыз тилинде 1924-жылы которулуп басылган.

1924-жылы 25-октябрда Кыргызстандагы педагогикалык кадрларды даярдоо жана билим берүүнүн тунгучу катары билим берүү тармагына кадрларды даярдоо максатында эң алгачкы Агартуу институту ачылган. Бул окуу жайдын алгачкы жетекчиси болуп педагог Петр Юдахин дайындалган. Кыргыз Эл агартуу институту Кыргызстанда педагогикалык билим берүүнүн башатында туруп, кыргыздардын улуттук интеллигенциясынын жүздөгөн таланттуу кадрларын даярдап чыгарган. Аларды эске салсак кыргыз элинин таланттуу композитору, СССРдин эл артисти Абдылас Малдыбаев, акын Жоомарт Бөкөнбаев, драматург Касымалы Жантөшев, сүрөтчү Гапар Айтиев жана көптөгөн партиялык, советтик жетекчи кызматкерлери ушул институттан билим алышкан [129, 92-б.]. Бул Агартуу институту Кыргызстанда эң алгачкы педагогикалык кадрларды даярдоо менен бирге аларга мектепте гана эмес мектепке чейинки балдар менен иштөө программалары боюнча дагы билим берген.

1925-жылдын ноябрында Пишпек шаарында алгачкы Агартуу институту ачылган. 1928-жылы педагогикалык техникум ачылып алгачкы тарбиячыларды жана коммуналарга тиешелүү болгон балдар бакчаларына билим берүү үчүн окутуучуларды даярдап баштаган.

Агартуу институту 1928-жылы республикалык маанидеги борбордук педагогикалык техникум болуп кайрадан түзүлгөн. Бул педагогикалык техникумда 4 негизги жана 2 даярдоочу класс болуп, анда 140 студент болсо,

1929-жылы алардын саны 195 кишиге жеткен. Улуту жагынан -166 кыргыз, 10 өзбек, 9 татар, 5 казак, 1 дунган, 2 уйгур жана 1 чуваш болгон [169, Л.149].

Ал эми 1932-жылы Кыргызстанда мамлекеттик педагогикалык институт ачылат. Бул Кыргызстандагы биринчи жогорку окуу жайы болгон. Андан кийин 1935-жыл эки жылдык мугалимдер институту түзүлөт. 1934-жылы пединституттун алдында кечки бөлүм иштей баштайт. Ал эми 1937-жылдан баштап институттун алдында сырттан окуу бөлүмү уюштурулат.

Кыргызстандагы 20-40-жылдардагы Ысык-Көл агартуучуларын изилдөөдө ата мекендик тарыхчы Н.Кадыров 1932-жылы Каракол шаарында А.С.Бубнов атындагы педагогикалык училище ачылып, 1933-жылдын 1-сентябрында бул училищга 100 адам кабыл алынган, эки жылдан кийин 1936-жылы ал А.С. Бубнов ысымындагы эмес, М.Горький атындагы педагогикалык училище деп кайра түзүлгөн жана окууга жетилген балдарды окутуу анын негизги милдети катары аныкталган. Кабыл алынган атуулдар социалдык тарбиячылар, мугалимдер жана саясий-агартуучулар деген эң алгачкы дипломдорду алып, Ысык-Көл өрөөнүндөгү айыл-кыштактарга барып билим берүүчүлүк иштерди аткарышкандыгын баяндаган [90, 23-б.].

ВКП(б)нын XVII съездинен кийинки мезгил СССРдин аймагында педагогикалык окуу жайларынын ачылышынын доору болгон десек болот. Натыйжада, 1932-жылдын январында Фрунзе шаарында Кыргыз мугалимдерди даярдоо курстары өз ишмердигин баштаган [90, 7-б.]. Бирок педагог адистерин даярдаган курстарда окуу иштерин жүргүзүү оор болгон. Анткени, бул окуу жайы түптөлгөн мезгилде республикада агартуучулук, билим берүү тармагы боюнча жогорку квалификациялуу жергиликтүү адистер жана педагогдор жокко эсе болгон. Кыргыз мугалимдерди даярдоо курстарына 1933-жылы 30-январында биринчи жолу алгачкы 53 студент кабыл алынып, окуу процесси башталган [122, с.49]. Алгач институтта тарых, биология, тил жана адабият бөлүмдөрү ачылып иштей баштаган. 1933-1934-окуу жылында институтта аталган кафедралардан башка дагы марксизм жана ленинизм тарыхы деп аталган жалпы кафедра болгон. Анын курамында 2

доцент, 3 кенже доцент, 2 окутуучу, 2 ассистент, 1 кенже ассистент, 1 лаборант, методист- даярдоочу анын жардамчысы – бардыгы болуп 19 адам эмгектенген.

Алгачкы кафедраларды уюштурууда, студент жаштарды окутуу жана тарбиялоо иштерин жүргүзүүдө зор салым кошкон профессорлор, доценттер жана окутуучулардын басымдуу көпчүлүгү орус, татар жана башка улуттун өкүлдөрү болгон. Ал кездеги окутуучулар курамы Россиядан өз ыктыярлары менен жардам берүү үчүн келген адистерден куралган. Элдик билим берүү системасынын калыптанышын изилдеген А.Измайлов «1937-жылы Россиядан Кыргызстанга Елец педагогикалык училищесин бүткөн 20 адам, Орелдон -7, Ливенскоеден -14, Задондон-23, ал эми 1939 –жылы 124 адам, ал эми калган жылдары 100-150 чейин жаш адистер жиберилген» [68, с.221], алар Кыргызстанда мектепке чейинки мекемелерде жана кесип ээлери жетишпеген мектептерде, окуу жайларында жайгаштырылып кадр маселелерин чечүүгө аракеттер кылынган.

Мисалы, 1935-жылы Фрунзе шаарында мугалимдер институту, 1939 – жылы Ош мугалимдер училищеси, 1940-жылы Пржевальск шаарында мугалимдер институттары ачылгандыгы бул жергиликтүү калктын дээрлик билим алууга умтулгандыгын тастыктайт. Ал эми 1937-жылы аталган мугалимдер институттарында кечки жана сырттан окуу бөлүмдөрү ачылып, жергиликтүү калктын жаш балдарына эң алгачкы тамга таанытып билим башатын бере турган адисттер даярдала баштаган. Мисалы, 1935-1941-жж. педагогикалык училищаларда 1168 студенттер, алардын ичинен 443 кыргыз, мугалимдер институттары 608, алардын ичинен 168 кыргыз, педагогикалык институттар 550, ичинен 33 кыргыз улутунан окушкан. Ошол эле учурда РСФСРдин агартуу министрлиги Кыргызстанга жогорку окуу жайларынын дошфактарын бүткөн бүтүрүүчүлөрдү чектеп турушкан. Кадрларды даярдоодо СССР Жогорку Советинин Президиумунун 1944-жылдын 8-июлундагы указы жана Кыргыз ССРинин Эл Комиссарлар Советинин 1944-жылдын 29-декабрындагы токтому чоң мааниге ээ болгон. Анда Кыргыз

ССРинин Эл агартуу комиссариатына бала бакчаларда окуу-тарбиялык иштерди жакшыртуу, элге билим берүү органдары тарабынан жетекчиликти жана көзөмөлдү күчөтүү жолу менен энелерди жана балдарды турмуш-тиричилик жактан тейлөө боюнча камкордук көрүү, мектепке чейинки тарбия берүүчү кадрларды даярдоо, республикалык мектепке чейинки усулдук кабинетти уюштуруу, мектепке чейинки мекемелердин тармактарын кеңейтүү боюнча иш чараларды кеңири жайылтуу милдеттендирилгендигин тарыхчы Э. Орозобеков өзүнүн “Алар биринчилерден болушкан” деген эмгегинде жазып кеткен [118, 29-б.].

Ошол эле учурда “Эл агартуу комиссариатына 1945-жылдын 15-мартына чейин Фрунзеде республикалык усулдук кабинетти уюштуруу, аны ага ылайык даярдалган кызматкерлер менен комплекттүү, мектепке чейинки тарбия берүү кызматкерлеринин квалификациясын жогорулатууга багытталган республикалык кеңешме жана илимий-практикалык конференция өткөрүү, алар үчүн Фрунзе жана Токмок шаарларында жана райондордо үч айлык курстарды уюштуруу, бир жылдык курстарды толук даяр адистерди даярдоону камсыз кылуу, республиканын педагогикалык окуу жайларында адистерди даярдоону жакшыртуу сунуш кылынган [128, 80-б.].

Согуштан кийинки алгачкы жылдары тарбиячы кадрлардын кесиптик деңгээлдери төмөн болгон. Тянь-Шань, Талас областтарында жогорку билимдүү бир дагы бала бакчанын тарбиячысы болгон эмес; алардын кызматкерлеринин бир аз гана бөлүгү (18,6 %) педагогикалык орто билимдүү болгон, ал эми педагогдордун көпчүлүгүнүн - 60%тен ашыгынын жалпы орто билимдери да болгон эмес. Жаңыдан ачылган мектепке чейинки балдар мекемелерине кадр жетишпегендиктен, аргасыздан тарбиячы катары тиешелүү педагогикалык даярдыгы болбогон адамдарды тартышкан. Бул бала бакчалардын тарбиялык иштеринин натыйжаларына терс таасирин тийгизген [128, 98-б.].

Кыргызстандын көптөгөн тарбиячыларынын канааттандыраарлык эмес жалпы билим берүүчү жана атайын даярдыктары элге билим берүү органдарына тарбиячылардын квалификациясын жогорулатуу ишине өзгөчө көңүл буруулары керектигин кабарлаган. Акырындык менен квалификацияны жогорулатуунун жаңы системасы түзүлгөн. 1947-жылдан республикада мектепке чейинки тарбия боюнча атайын орто билимдүү адистерди даярдоо башталган. 1947-ж. 1-сентябрда Эл агартуу министрлигинин «Педагогикалык окуу жайларында мектепке чейинки бөлүмдөрдү ачуу жөнүндөгү» токтомуна ылайык Фрунзе жана Ош педагогикалык окуу жайларында ар биринде 30дан окуучу окуган мектепке чейинки бөлүм иштей баштаган. Ош педагогикалык окуу жайына түпкү улуттун балдары гана кабыл алынган. Бул болсо 1950-ж. көпчүлүгү кыргыз балдардан турган бала бакчалар үчүн алгачкы ирээт 78 адис окуу жайды бүтүшүнө мүмкүнчүлүк түзгөн [128, 101-б]. Бирок, албетте, бул мектепке чейинки мекемелерди квалификациялуу кадрлар менен камсыз кылуу маселесин чече алган эмес.

Республиканын Эл агартуу министрлигинин суранычы жана СССРдин Жогорку билим берүү министрлигинин буйругуна ылайык 1953-жылдан баштап Фрунзе жана Пржевальск педагогикалык училищаларында мектепке чейинки мекемелерге адистерди даярдай турган күндүзгү жана сырттан окутуу бөлүмдөрү ачылса дагы, педагогикалык училищаларда мындай бөлүмдөрдүн ачылышы деле окутуунун узактыгына жана тапшыргандардын аз санда болгондугуна байланыштуу тиешелүү мекемелерди кадрлар менен толук камсыздоо көйгөйлөрү кала берген.

Советтик тарыхчы А. Серенкова белгилегендей мындай абалдан чыгуунун бирден-бир жолу «бала бакчалардын тарбиячыларын даярдоо боюнча курстарды ачуу болгон. Бул курстар 1954-жылы областык мугалимдерди кайра даярдоо курстарынын (ИУУ) астында уюштурулуп, орто мектепти аяктаган 25-50 кыз-келиндер кабыл алынган. Окуу мөөнөтү 2-2,5 айды түзгөн. Курстарда психологиялык-педагогикалык методика, оюн

методикасы, кол эмгек, сүрөт ж.б. дисциплиналар өтүлгөн» [138, с.35]. Практикалык сабактар бала бакчалардын базасында уюштурулган. 1954-жылы жайында бул курстар республиканын үч областында иштеп, аларды 400 адам аяктаган. Курстардын бүтүрүүчүлөрү тиешелүү көлөмдөгү кесиптик-педагогикалык билимди жана көндүмдөрдү алышпаса да, окууда алган маалыматтар менен көндүмдөрү тарбиялык иштердин сапатынын жогорулашына түрткү болгон. Ушундай эле пикирди ата-мекендик психолог Т.Конурбаев өзүнүн «Формирование ценностных ориентации у старших дошкольников на основе кыргызских народных традиций» деген эмгегинде «мектепке чейинки билим берүү тармагында сүрөт тартууда, музыкада, ыр сабагында, эмгек жөндөмдөрүн өнүктүрүүдө элдик каада-салттарды кеңири колдонуу иштери алгылыктуу болгон» – деп белгилеген [79, с.32].

Бирок, жогорку квалификациялуу мектепке чейинки тарбия берүү адистерин, өзгөчө жергиликтүү элдин ичинен даярдоо маселеси республикада 60-жылдары да чечилбеген боюнча калган. Бала бакчалардын башчылары менен тарбиячыларынын көпчүлүгүнүн тиешелүү билимдери болгон эмес. Ош, Нарын областтарында, өзгөчө айыл жеринде тарбиячы болуп таптакыр даярдыгы жок адамдар иштегени көнүмүш адат болгон. Тарбиячылардын көпчүлүгүнүн толук бүткөн жалпы орто билимдери да болгон эмес. Алар бала бакчага эреже катары педагогикалык курстарды бүткөндөн кийин келишкен. Алардын квалификациясын бириктирилген усулдук бирикмелерде көтөрүү жок дегенде алардын педагогикалык ой жүгүртүүсүн кеңейткен, бирок керектүү маданий, билим деңгээлин камсыз кыла алган эмес.

Мектепке чейинки педагогика жана психология кафедрасы 1963-жылы В.В. Маяковский атындагы Кыргыз кыз-келиндер педагогикалык институтунда уюшулган.

Педагогикалык кадрларды даярдоону 1970-жылдары 3 пединститут (Фрунзе шаарындагы В.В. Маяковский атындагы Кыргыз кыз-келиндер

педагогикалык, Пржевальск шаарындагы Ысык-Көл педагогикалык жана Ош шаарындагы педагогикалык институттар) жана педагогикалык техникумдар, ал эми квалификацияны жогорулатууну мугалимдердин билимин өркүндөтүү институттары жана усулдук кызматтар аралаш аткарган; сырттан окуу тармагы кеңейтилген. Бул болсо 80-жылдардын башына карата атайын билими болбогон тарбиячылар менен бакча башчыларын азайткан.

1978-жылы СССРде мектепке чейинки мекемелердин педагог кадрларын өлкөнүн 38 пединститутунда жана 214 педагогикалык училищасында даярдашкан. Ал эми Орто Азиядагы мектепке чейинки мекемелерди кадрлар менен камсыз кылууга багытталган мамлекеттик саясаттын тарыхын изилдеген совет тарыхчысы А. Серенкова өзүнүн «Они стояли у истоков образования в Средней Азии» [138] – деген эмгегинде «1960-1979-жж. Россия Федеративдик Союздук Республикасынан Кыргызстанга 15 миңге чейин кесип ээлери келишкен, алар Россиянын көптөгөн белгилүү атайын, орто жана жогорку окуу жайларынын бүтүрүүчүлөрү болгон» [138 с.67] – деп эскерет. Ошондой эле 70-80-жылдары мезгил-мезгили менен мектепке чейинки мекемелерде иштеген адистердин квалификациясын жогорулатуу иши колго алынган жана жаш балдардын мектепке даярдалуу деңгээлин аныктоо үчүн социологиялык изилдөөлөр жүргүзүлүп, анын негизинде абал начар болгон аймактарга кошумча адистер жиберилип, кошумча көмөктөр көрсөтүлгөндүгүн ата мекендик тарбия таалимин изилдеген тарыхчы Н.А. Асипова «Социалдык тарбия» деген эмгегинде чагылдырган [28, 10-б.]. Автордун пикири боюнча адистерди камсыз кылуу боюнча өзгөчө Сүлүктү жана Ош областынын алыскы райондоруна көңүл бурулган.

Ал эми, Кыргызстан эгемендүүлүккө жеткенге чейин ишке ашырылып келген билим берүүнүн советтик системасы элге билим берүү тармагында эң чон ийгиликтерге жетишкени талашсыз. Билим берүү тармагында көйгөй болуп келген маселе – педагогикалык кадрлар. Вариативдүүлүккө жана ар түрдүүлүккө таянган бүгүнкү күндүн билим берүүсүндө, педагог борбор

фигура катары каралууда. Бирок өзүнүн академиялык эркине жетишүү укугун ишке ашыруу үчүн ал тиешелүү компетенцияларга ээ болуусу зарыл, вариативдүүлүк шарттарында билим берүү мүмкүнчүлүктөр өтө аз анткени, балдар бакчаларынын муктаждыктарына жараша квалификацияларын жогорулатканга өздүк маяналары төмөн болгондуктан өтүшпөйт, мамлекет тарабынан каржылоо жокко эсе. Ошондуктан эл аралык уюмдардын каржылоосунун негизинде дээрлик баардык мектепке чейинки мекемелердин кызматкерлери ар кыл тренингдерден өтүшкөн.

Негизинен айылдык бала бакчада иштегендердин жалпы орто билимдери болгон эмес. Айылдык бала бакчалардын адистеринин жалпы билим деңгээлдери шаардагылардыкынан кыйла төмөн болгон, бул болсо мектепке жашы жете элек балдарды тарбиялоо жана окутуу процессине терс таасирин тийгизген. Бирок мына ушундай кемчиликтерге карабастан советтик система элге билим берүү тармагында чоң ийгиликтерге жетишкен.

Учурдагы (2015-2016-жылдагы маалыматтарга ылайык) мектепе чейинки билим берүү системасындагы сандык жана сапаттык көрсөткүчтөр аймактар боюнча талдоого алынды.

Жалпы, Кыргызстанда 1062 балдар бакчасы бар. Областар боюнча алып карасак, бул маалыматта кээ бир областардын статистикалык маалыматтары толук эмес.

Биринчи орунда *Ош обл.* турат, 273 бакча иштейт, аларда 12888 бала тарбияланат, жалпысынан 874 тарбиячы эмгектенет, анын ичинен, 475 - жогорку (54,3%), 155-бүтпөгөн жогорку (17,7%), 170-атайын орто (19,4%), 74-жалпы орто билими менен (8,4%).

Андан ары *Жалалабад обл.* 216 мектепке чейинки мекемелер иштейт 19445 бала тарбияланат, аларда 1037 тарбиячы эмгектенет, алардын ичинен 360-жогорку (34,7%), 77-бүтпөгөн жогорку (7,4%), 337-атайын орто (32,4%), 263- жалпы орто билими менен (25,3%).

Үчүнчү орунда *Чүй обл.* турат, 130 мектепке чейинки мекеме бар, аларда 17795 бала тарбияланат, аларды 736 тарбиячы тарбиялайт.

Нарын обл. 115 балдар бакчасы жалпысынан 7257 баланы камтыйт, алар менен 476 тарбиячы эмгектенет. Тарбиячылар 261-жогорку (54,8%), 60-бүтпөгөн жогорку (12,6%), 127-атайын орто (26,7%) жана 28-жалпы орто билими (5,9%) .

Бишкек ш. 30016 баланы камтыган 82 балдар бакчасы иштейт, бул бакчаларда 1175 тарбиячы эмгектенет, 878- жогорку (74,7%), 70-бүтпөгөн жогорку (6%), 159 -атайын орто (13,5%) жана 68-жалпы орто билими менен (5,8%).

Ыссык-көл обл. 73 балдар бакчасы бар, анда 11984 баланы 546 тарбиячы тарбиялайт, алардын 311-жогорку билимдүү (57%), 43 бүтпөгөн жогорку (7,9%), 175- атайын орто (32%) жана 17 -жалпы орто билими менен (3,1%).

Баткен обл. 67 балдар бакчасы иштейт. 10034 камтыган балдарды 462 тарбиячы тарбиялайт, 251-тарбиячы жогорку билимдүү (54,3%), 49- бүтпөгөн жогорку (10,6%), 107-тарбиячы атайын орто (23,2%) жана 55 жалпы орто билим менен (11,9%).

Талас обл. 49 балдар бакчасында 6931 бала тарбияланып, аларда 390 тарбиячы эмгектенген, 232- жогорку (59,5%), 54- бүтпөгөн жогорку (13,9%), 82 атайын орто (21%) жана 22 жалпы орто билими менен (5,6%).

Ош ш. 39 балдар бакчасында 13397 бала тарбияланып, 444 тарбиячы, бар, алардын 344- жогорку (77,5%), 27- бүтпөгөн жогорку (6%), 73- атайын орто билими менен (16,5%) иштешет [214, с.12-14].

Азыркы убакта Кыргызстанда педагогикалык колледждерде адистерди даярдоо жүрүп жатат, ал окуу жайлар 3-4 жыл ичинде орто кесиптик билим берүү менен мектепке чейинки билим берүүнүн да кызматкерлерин даярдайт, педагогикалык институттарда, университеттерде бакалавр жана магистратура системасы боюнча квалификациялуу адистер даярдалат, ошондой эле ал жерлерде адистер кыска мөөнөт ичинде (2-3 жумадан 2 айга чейин) өз квалификацияларын жогорулатуу менен бирге кайрадан даярдоодон өтүшөт.

Мектепке чейинки билим берүү мекемелери үчүн педагогикалык кадрларды даярдоо маселесине да олуттуу көңүл бурулууда. Мындай адистерди окутуу курстарда, атайын орто, жана жогорку окуу жайларда жүргүзүлүп келген. Мектепке чейинки кызматкерлер үчүн кесипкөйлүүлүктү жогорулатуу тутуму иштеп, семинарлар, симпозиумдар өткөрүлүп турат.

Мамлекет тарабынан «Наристе» программасына ылайык мектепке чейинки даярдык программасы боюнча кошумча окутуу каралган. Анткени «Наристе» программасын ишке киргизүү процессинде эмгек акысынын төмөндүгүнөн мугалимдер балдарды мектепке даярдоодо класстарда иштөөдөн баш тартып келишкен.

Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2012-жылдын 23-октябрындагы № 742 токтому менен бекитилген "Мектепке чейинки билим берүү жана балдарды багуу" мамлекеттик билим берүү стандартынын 15 главасынын 2 беренесинде “Педагогикалык курам же балдарга билим берүү жана аларды багуу боюнча кызмат көрсөткөн адамдар төмөнкүлөрдү аткарууга тийиш жана - квалификациясынын жана кесиптик жөндөмдөрүнүн деңгээлин мезгил-мезгили менен (5 жылда 1 жолудан кем эмес) жогорулатууга милдеттүү” [9, с. 12] деп талап коюлган.

Кыргыз Республикасынын өкмөтүнүн 2012-жылдын 23-октябрындагы № 742 токтому менен бекитилген "Мектепке чейинки билим берүү жана балдарды багуу" мамлекеттик билим берүү стандартынын вариативдик модель катары мектепке чейинки билим берүүгө жеткиликтүүлүктү камсыз кылуу үчүн мектепке чейинки билим берүү уюмунда ар башка курактагы балдардын мектепке чейинки тобун түзүү мүмкүнчүлүгү каралат. Мектепке чейинки билим берүү технологиясы кафедрасы окутуу процессинен тышкары мектепке чейинки педагогика жана балдар психологиясы, окутуунун жаңы формасы, методу жана каражаттары багытында тереңдетилген изилдөө ишин камсыздоо үстүндө иш алып барышат.

Учурда И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин мектепке чейинки билим берүү жана психология, кафедрасынын

профессордук-окутуучулар жамааты, Жалал-Абад, Ош, Нарын, Чүй, Талас, Баткен областтарынын жамааттык балдар бакчаларынын тарбиячыларын окутууда. Алар: “Санатал педагогикасы”, “Мария Монтессоринин программасы”, “Инклюзивдик билим берүү”, “Вольдорф педагогика”, “Кадам сайын кадам” программаларынын негизинде үйрөтүүчү тренингдерден өтүшөт.

Белгилей кетсек, И.Арабаев атындагы Кыргыз Мамлекеттик университети 70 жылдан ашуун убакыттан бери мектепке чейинки билим берүү мекемелеринин тарбиячыларын даярдап келе жатат.

ТЫЯНАК:

1. Кыргызстандагы педагогикалык кадрларды даярдоо жана билим берүүнүн тунгуч окуу жайы катары Агартуу институтунун ачылышы эсептелинет. 1924-жылы 25-октябрда билим берүү тармагына кадрларды даярдоону бир нукка салуу максатында эң алгачкы Агартуу институту ачылган. Анын алгачкы жетекчиси болуп педагог П. Юдахин дайындалган. Ошондуктан Кыргыз агартуу институту Кыргызстанда педагогикалык билим берүүнүн башатында туруп, кыргыздардын улуттук интеллигенциясынын жүздөгөн жаш кадрларын даярдап чыгарган;

2. 1935 жылы Фрунзе шаарында мугалимдер институту, 1939 –жылы Ош мугалимдер училищеси, 1940-жылы Пржевальск шаарында мугалимдер институттары ачылгандыгы бул жергиликтүү калктын дээрлик билим алууга умтулгандыгын тастыктайт. Ал эми 1937–жылы аталган мугалимдер институттарында кечки жана сырттан окуу бөлүмдөрү ачылып, жергиликтүү калктын жаш балдарына эң алгачкы тамга таанытып , билим башатын бере турган адисттер даярдала баштаган;

3. Согуштан кийинки алгачкы жылдары тарбиячы кадрлардын кесиптик деңгээлдери төмөн болгон. Тянь-Шань, Нарын, Талас областтарында жогорку билимдүү бир дагы бала бакчанын тарбиячысы болгон эмес; алардын кызматкерлеринин бир аз гана бөлүгү (18,6 %) педагогикалык орто билимдүү болгон, ал эми педагогдордун көпчүлүгүнүн - 60%дан ашыгынын жалпы орто билимдери да болгон эмес;

4. Мектепке чейинки билим берүү мекемелери үчүн педагогикалык кадрларды даярдоо маселесине да олуттуу көңүл бурулган. Мындай адистер курстарда, атайын орто, жана жогорку окуу жайларда жүргүзүлүп келген. Мектепке чейинки кызматкерлер үчүн кесипкөйлүүлүктү жогорулатуу тутуму иштеп, семинарлар, симпозиумдар өткөрүлүп турган;

2.3. 1985-1990-жылдардагы Кыргызстандагы мектепке чейинки билим берүүнүн абалы

СССРдин тарыхында «кайра куруу мезгили» деп аталган жаңы мезгил 80-жылдардын ортосунда башталган. 1985-жылдын 11-мартында КПСС БКнын генералдык секретары болуп М.С. Горбачев шайланган. Ошол эле жылдын апрелинде болуп өткөн КПССтин Пленумунда айкындуулук принциби кабыл алынган. Бул принциптин негизинде массалык маалымат каражаттары коомдук турмуштун бардык жактарындагы кемчиликтерди ачыкка чыгара баштаган [119, 367-б.].

Кайра куруу саясаты мамлекеттин экономикалык чөйрөсүндө башталгандыктан, ишканалар, айыл чарба өндүрүшү, транспорт, билим берүү системасы ж.б. бардыгы өз алдынча каржылоо системасына өткөрүлгөн. Ошого байланыштуу, 1988-1989-жылдары СССРдин курамындагы Кыргызстанда да жаңы кырдаал түзүлгөн. Жүргүзүлүп жаткан экономикалык реформалар республиканын өнөр жай ишканаларынын дээрлик бардыгына өзүн-өзү каржылоо системасынын киргизилиши, өнөр жайды оор абалга дуушар кылып, натыйжада бүт өндүрүштү кризиске учураткан. Бул абал мектепке чейинки билим берүү системасына дагы терс таасирин тийгизген, б.а. каржылоо үзгүлтүккө учураган, анын негизинде маяналар, ремонт иштери ж.б. көйгөйлөрдү жараткан.

1984-жылы жарыкка чыккан *«Балдар бакчаларындагы тарбиялоонун жана окутуунун типтүү программасына»* ылайык мектепке чейинки билим берүү мекемелеринде иштеген тарбиячыларды жылына эки жолу квалификациясын жогорулатуу милдети жүктөлгөн. 1986-жылы *«Балдар бакчаларындагы тарбиялоо программасы»* боюнча мектепке чейинки мекемелерге 2 жаштан 6 жашка чейин балдарды кабыл алуу чечими иштей

баштаган. Ошол эле учурда 4 жаштан 6 жашка чейинки балдарга билим берүүнү күчөтүү үчүн «оюн» теориясынын негизинде билим берүү киргизилген.

Кыргызстандын улуттук статистикалык комитетинин башкы эсептөө борборунун маалыматына ылайык бул мезгилдерде жаңылануу менен бирге эле мектепке чейинки уюмдардын жана андагы балдардын санынын 1985-1989-жж. өскөндүгүн байкайбыз.

Таблица 2.3.1.

Кыргызстандагы мектепке чейинки уюмдардын жана андагы балдардын саны (1985-1990-жж.), [170, л.5., с.148]

№	Аталышы	1985	1986	1988	1989	1990
1.	Уюмдардын саны	1357	1423	1628	1676	1696
2.	Балдардын саны	167085	187149	206076	201371	211571

Бул таблицада чагылдырылгандай эгемендүүлүктү алганга чейин Кыргызстанда 211571 өспүрүм балдар мекемелерине барып тарбия жана билим алып турушкан, б.а. ал коомубуздагы мектеп жашына чейинки балдардын канча пайызы камтылгандыгын айтуу кыйын, анткени, биздин республика боюнча канча бала балдар бакчаларга зарыл болгондугу боюнча статистикалык маалымат чагылдырылган булактарды табууга мүмкүнчүлүк болбогондуктан, жалпы “СССР боюнча бала бакчалар 40%ын камтыган” деген маалыматты колдонууга туура келди.

Ошондой эле 1985-жылдардан баштап мектеп жашына чейинки балдарды окутуу жана тарбиялоо Программасы мамлекеттик стандарт катары кабыл алынып, республикадагы бардык мектепке чейинки билим берүү мекемелерин тескеген.

1985-жылдан баштап балдар - яслилери эл агартуу тармагынын тутумуна киргизилгендигине байланыштуу педагогикалык атайын орто окуу жайларда мектепке чейинки билим берүү менен тарбиялоо боюнча кеңири профилдеги адистерди даярдоо иши башталган, анда эрте (2 ай) ясли

курагындагыларга билим берүү жана алар үчүн ылайыкталган билим берүү мекемелерин куруу маселелери каралган. Советтик тарыхчы А.В. Хуторской 1980-1986-жылдардагы мектепке чейинки билим берүүнүн абалын талдоонун натыйжасында «Детское образование или образование для детей» деген эмгегин жарыкка чыгарган. Автор ошол убакта эле яслилерди ачуу зарылдыгын белгилеп, «Эрте жаштагы наристелерге билим берүү конкреттүү багыттарды өнүктүрүүгө өбөлгө болот. Ошондуктан балдар яслилерин куруу зарыл» деген [154, с.21].

Мектепке чейинки билим берүү ишин өнүктүрүүдө СССРде коомчулуктун ролу ар дайым өсүп турган. Эл депутаттарынын жергиликтүү кеңештеринин ролунун жогорулашы элдин мектепке чейинки мекемелерге керектөөсүн толук канааттандырууга мүмкүнчүлүк түзгөн. Ушул багытта аялдардын эмгеги жана турмушу, энеликти жана балалыкты коргоо маселелери боюнча түзүлгөн комиссиялар көп иштерди бүтүрүшкөн.

Мектепке чейинки коомдук тарбия берүү социалисттик өлкөлөрдө тарбиялоонун жана окутуунун бирдиктүү тутумунун баштапкы звеносу болуп, мамлекеттик мүнөзгө ээ болот. Бала бакчалар, адатта, мамлекеттик бюджетке караган. Жергиликтүү бийлик органдары, өндүрүш ишканалары, айыл чарба өндүрүш кооперативдери жана башка уюмдар жаңы балдар мекемелерин ачуу демилгелерин көтөрүп чыгышкан. Мындай демилгелердин натыйжасы тууралуу, жаш балдарга билим берүү боюнча советтик адис М. Рукова өзүнүн изилдөөлөрүндө «Шаарларда жана айыл жергесинде мектепке чейинки мекемелердин стационардык жана мезгилдүү, иштин ар кандай узактыгындагы ясли жана бала бакчалар, башталгыч класстардагы мектептерге чейинки бөлүмдөр, эне мектептери, аянтчалар кеңири тараган» [132, с.67] – деп белгилеп кеткен.

Мектепке чейинки мекемелердин бардык түрлөрүн жетектөө эл агартуу органдары тарабынан ишке ашырылган, тарбиялоо иштеринин бирдиктүү программалары иштелип чыгып, ар бир республиканын эл агартуу министрлиги тарабынан бекитилген. Жалпысынан мектепке чейинки балдар

мекемелеринин максаты – балдардын гармониялуу өсүүсүн камсыз кылып, жамаатта жашоонун көндүмдөрүн калыптандыруу болгон. Тарбиячылардын алдыңкы тажрыйбаларын жана өз өлкөсүнүн прогрессивдүү салттарын эске алуу менен, илимий-изилдөө мекемелеринде, жогорку окуу жайларда жана педагогика жана психология кафедраларында илимий изилдөөлөр жүргүзүлүп турган. Мисалга алсак, ата-мекендик психолог Б.С.Садырованын [145, с.24] изилдөөлөрүнүн негизинде, советтик мектепке чейинки билим берүү мекемелеринде бөбөктөргө эң алгач туура сүйлөө үчүн «тыбыш, уңгу, добуштарды» туура кабылдоонун негизинде гана баланын билим алуусу толук кандуу болоору тастыкталган.

1985-жылдары СССРде 12 миллиондон ашык балдарга билим жана тарбия берген 117 миңден ашуун туруктуу мектепке чейинки мекемелер болгон [170, с.148] жана балдарды, тарбиялоого шарттарды түзүүгө багытталган мамлекеттик чаралардын иреттүү тутуму ишке ашкан. СССРде эне менен балалыкты коргоонун негизги принциптери социалисттик курулуштун негизи катары аныкталган. Ал эми мектепке чейинки билим берүү системасын өнүктүрүү үчүн СССРдин Педагогика илимдеринин академиясында 1960-жылы педагогика илимий-изилдөө борборунда мектепке чейинки мекемелердеги окуу-усулдук абалдарды тескөө боюнча иш алып баруу милдети жүктөлгөн. Ошол эле учурда, анын негизги максаты болуп дүйнөлүк практикада мектепке чейинки билим берүү жана тарбиялоодогу иш-чараларды талдоого алуу жана атайын илимий изилдөөлөрдү жүргүзүү эсептелген. Бирок, советтик педагог А.Н. Гуторова өзүнүн «Что значит быть инвалидом?» деген белгилүү эмгегинде совет мезгилиндеги мектепке чейинки билим берүү системасын сынга алып, «акылынан тайган, мүмкүнчүлүктөрү чектелген балдарга ылайыкталган балдар мекемелерин кеңейтүүгө көңүл бурулган, бирок каржылоо маселеси чечилген эмес» [56, с.60] деген пикирди айткан. Анын пикирин орус тарыхчысы Н. Дубров «Дети мира – дети солнца» – деген эмгегинде колдоп чыккан [58, с.44]. Ал эми дагы бир советтик педагог А.В. Запорожец болсо өзүнүн «Главные направления

научных исследований в области педагогики и психологии дошкольного детства. «Общественное дошкольное воспитание на современном этапе» – деген эмгегинде, педагогикалык кадрлардын квалификациясын жогорулатуу мектепке чейинки мекеменин ийгиликтүү иштешинин шарты болуп саналаарын белгилөө менен бирге, майып балдар менен иштөө үчүн атайын педагогикалык жогорку окуу жайларында адистерди даярдоо каралган эмес деп белгилеген [65, с.34].

Демек, биз байкагандай кайра куруу мезгилиндеги айкындуулуктун ишке ашырылышынын натыйжасында мүмкүнчүлүктөрү чектелген балдарга ылайыкталган балдар мекемелерин кеңейтүү, аларды каржылоо жана майып балдар менен иштөө үчүн атайын педагогикалык жогорку окуу жайларында адистерди даярдоо маселелерине көңүл бурула баштаган.

Ошентип, XX кылымдын 80-90 жылдары, өзгөчө ушул он жылдыктын экинчи жарымында балдардын мектепке чейинки мекемелеринде “бүтүндөй коомдо жүрүп жаткандай эле догматизмден, сенек мезгилден бошонуп чыгуу жолдорун издөө процесстери улам активдештириле баштаган.

Рынок мамилелеринин өнүгүү шартында мектепке чейинки билим берүү тармагында туура тандалган саясат келечекте улуттун байкерчилигине таасирин тийгизиши шексиз. Инсандын гармониялуу өнүгүшүнө багытталган коом «адамдык капиталдын» байышы менен аныкталат. Андыктан «Балаты бийик өсүшү үчүн, ага күн керек» [141, 12-б.]. Ушундан улам республиканын ар кайсы аймактарынын калкынын ортосундагы социалдык айырмачылыктар келип чыгууда.

ТЫЯНАК: Кыргызстандагы 1985-1990-жылдар аралыгындагы мектепке чейинки билим берүүдөгү өзгөрүүлөрдү изилдөөнүн негизинде төмөндөгүдөй тыянак чыгарылды:

1. XX кылымдын 1985-1990-жылдары Кыргызстанда кайра куруу саясатынын ишке ашырылышы жалпы эле билим берүү тутумун, анын

ичинде мектепке чейинки билим берүү тармагын дагы өзгөрүүлөргө дуушар кылган;

2. Бул мезгилдерде баланын өздүк сапаттарына жараша билим берүү модели иштей баштагандыктан, өзгөчө мүнөзгө ээ болгон балдарды атайын кеңейтилген программанын негизинде мектепке даярдоо боюнча балдар мекемелери ачылып, мындай мекемелерде балдардын искусство дүйнөсүн өнүктүрүүгө өзгөчө басым жасалган;

3. 1985-жылдан баштап мектеп жашына чейинки балдарды окутуу жана тарбиялоо боюнча Мамлекеттик стандарт кабыл алынып, республикадагы бардык мектепке чейинки мекемелерде билим берүү системасын тескеген жана мындай мекемелер үчүн педагогикалык кадрларды даярдоо маселесине олуттуу көңүл бурулган;

4. Кайра куруу мезгилиндеги айкындуулуктун ишке ашырылышынын натыйжасында мүмкүнчүлүктөрү чектелген балдарга ылайыкталган балдар мекемелерин кеңейтүү, аларды каржылоо жана майып балдар менен иштөө үчүн атайын педагогикалык адистерди даярдоо маселелери көтөрүлгөн. Балдарга толук кандуу билим берүү жана тарбиялоо маселеси боюнча ата-энелерге жардам көрсөтүү жана багуу ишине көз салуу мамлекеттик токтомдордо кабыл алынган, бирок он натыйжаларга алып келген эмес.

III БАП. ЭГЕМЕНДҮҮ КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДАГЫ МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ БИЛИМ БЕРҮҮ ТАРМАГЫНЫН АБАЛЫ

3.1. XX кылымдын 90-жылдарындагы мектепке чейинки билим берүүдөгү көйгөйлөр

1991-жылы СССРдин кулашы союздук республикалардын таркашына жана алардын кайрадан өз алдынча суверендүү мамлекет катары түзүлүүсүнө алып келди. Кыргызстандын эгемендүүлүккө жетүүсү кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн тарыхындагы маанилүү окуялардын бири болуп калды. Кыргыз Республикасында демократиялык жаңылануу жараянынын либералдуу мүнөзгө ээ болуусу, коомдун бардык чөйрөлөрүн, анын ичинде билим берүү чөйрөсүн да өзгөрүүлөргө алып келди.

Эгемендүү мамлекеттин түзүлүшү, анын аркасында алгачкы жаңы коомдук мамилелерди кайрадан куруу мезгилдери татаал жана кыйын шарттарда өтүп жаткандыктан, коомдо саясий, экономикалык жана социалдык бир топ маселелерди пайда кылган. Мындай абалдан республикадагы мектепке чейинки билим берүү тармагы да четте калган жок.

Биринчиден, өлкөдө экономикалык кризистин орун алышы, баалардын кескин өсүшү, калктын турмуш шартынын төмөндөшү республикадагы калктын негизги бөлүгүнүн социалдык абалын кыйла төмөндөттү.

СССРдин таркашы, республиканын экономикасын түп тамырынан бери өзгөрүүгө дуушар кылды. Колхоз-совхоздордун жоюлуп кетиши, завод-фабрикалардын, ж.б. ишканалардын борбордук каржылоонун жоктугунун негизинде жана жалпы эле социалдык-маданий тармакты, анын ичинде билим берүү системасын рынок мамилелерине өтүүгө мажбур кылгандыктан, бардык ведомстволук балдар мекемелеринин жабылып калышына алып келген. Анткени көпчүлүк ишканалар финансылык кыйроолорго учурап, өзүлөрүнө тиешелүү балдар мекемелерин камсыз кыла албай калышкан. Мектепке чейинки балдар мекемелеринин кыскарышынан, айрыкча айыл жергесинде жайгашкан балдар мекемелери көп жапа чеккен. Себеби балдар

мекемелеринин 66,8%ы [141, 21-б.] ведомстволук болуп эсептелген, б.а. алар завод жана фабрикаларга, колхоз, совхоздорго тиешелүү болгон.

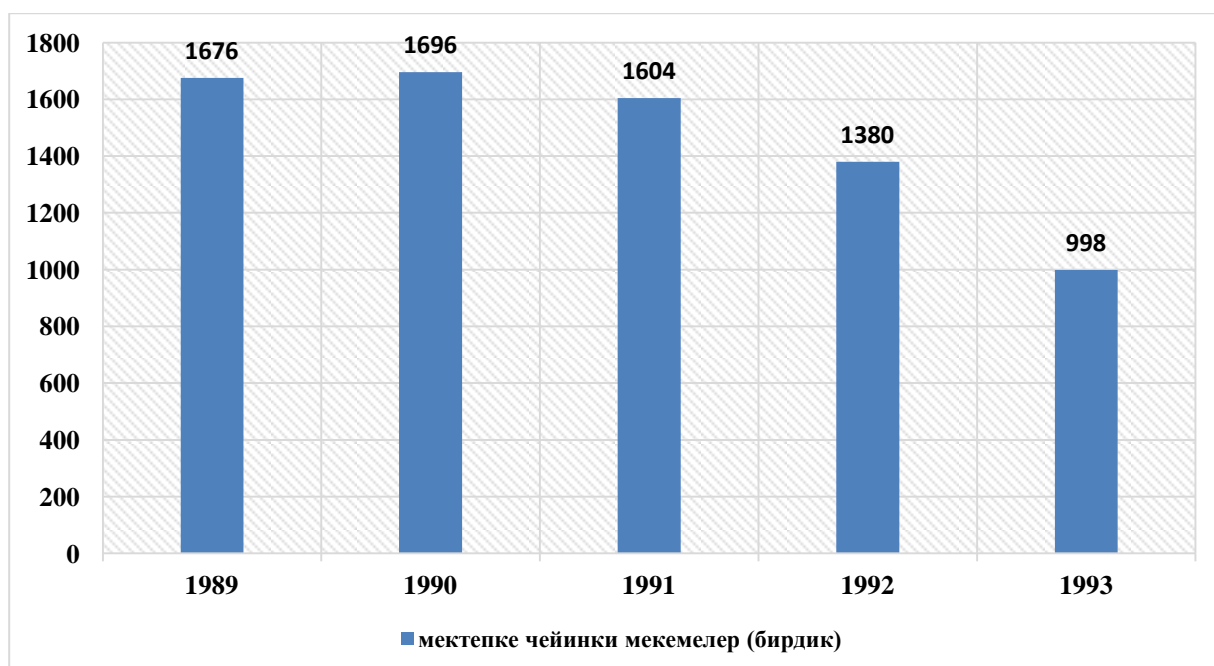
Аргасыздан убагында мектепке чейинки балдарга билим берүү жана мектепке даярдоо мекемелеринин маанилүүлүгүнө жеткиликтүү баа берилбегендиктен, балдардын мектепке чейинки мекемелерге баруусуна да контракттык форма киргизиле баштаган. Бул болсо айлык маянасы төмөн жана материалдык шарттардан көз каранды болгон же жумушсуз калган үй-бүлөлөрдүн абалын андан ары начарлаткан. Натыйжада, көптөгөн үй-бүлөлөр жаш балдарын мектепке чейинки мекемелерге жибере алышпай калышкан.

Экинчиден, мектепке чейинки мекемелердин санынын кескин кыскарышы республикада курч кырдаалдарды пайда кылды жана жалпы билим берүү тармагынын сапаттуулугуна терс таасирин тийгизди.

Алсак, 90-жылдардын башында бала бакчалардын саны 80-жылдардын аягына салыштырмалуу 59,5%га азайып кеткендигин төмөнкү диаграммадан көрүүгө болот:

Диаграмма 3.1.1.

Эгемендүүлүктү алган алгачкы жылдардагы мектепке чейинки ББУ [168, с.162]

Диаграммада көрсөтүлгөндөй 1989-жылы 1676 мектепке чейинки билим берүү мекемелери бар болгон болсо, беш жыл аралыгында, б.а. 1993-жылы алардын саны 998 ге чейин кыскаргандыгын көрүүгө болот. Анын негизги себептери катары республикабыздын көпчүлүк аймактарында мектепке чейинки уюмдардын жабылышы, үй-бүлөлөрдүн кирешелеринин төмөндөшү, окутуу менен байланыштуу болгон чыгымдардын рынок шарттарынын талаптарына жараша көбөйүшүн айтсак болот.

Мындай көрүнүштөр өлкөнүн бардык аймактарына мүнөздүү болгон. Кыргыз Республикасынын борбордук мамлекеттик архивинин маалыматына таянсак, ушул мезгилдерде эле Джалал-Абад областынын Ала-Бука районунда 5 балдар бакчасы, «Бирлик» айылында 3, «Актам» колхозунда 5 балдар бакчасы, «Октябрь» колхозунда 3 бакча жабылган, ал тармакта иштеген адамдар дээрлик жумушу жок калгандыктан, областтын аймагынан көчүп кетүүгө мажбур болушкан.

Ош областынын Совет районунда 14 балдар бакчанын абалы өтө оор болгон, анткени 3-4 айлап эң жөнөкөй эле акшак, май, ун берилбей калгандыктан, балдарды таратып, мекемелерди жабууга мажбур болушкан. Ошол эле учурда Чүй областынын Мичурин атындагы колхозундагы 3 балдар бакчасы, Сокулук районунда 29 балдар бакчасы жабылса, Калинин районундагы «Прогресс», «Путь к коммунизму», «Победа», «Новый путь» балдар бакчалары сатылып кеткен. Ушундай эле абал Талас областында болгон, өтө кыска мезгилдин ичинде Талас шаарындагы №11 бакча эң биринчилерден болуп жабылган жана 38 балдар мекемелери сатылып, же өз ишин токтотуп койгон [185, Л.55-58]. Ал эми өтө оор жагдай Нарын областында түзүлгөн. Нарын шаарында балдар мекемелери 4 эсеге, ал эми Нарын областынын айыл жергесинде бул мекемелер 5 эсеге кыскарган. Ошондой эле, 1991-жылга салыштырмалуу 2005-жылы айыл жергесинде мектепке чейинки балдар мекемелери 27,7%ды түзгөн. 2005-жылга карата областа 25 балдар мекемелери болсо, алардын ичинен 23ү мамлекеттик ведомстволорго тиешелүү болгон [202, 38-б.]. Бул келтирилген мисалдан

коомдун турмушундагы ири социалдык-экономикалык өзгөрүүлөр мектепке чейинки билим берүү тармагына орчундуу таасир тийгизгендигин көрө алабыз. 1991-жылга салыштырмалуу 2005-жылы Нарын областында балдар мекемелерине барган балдардын саны 3722 балага, ал эми айыл жергесинде 1015 балага кыскарган [202, 45-б.].

Ошентип Совет бийлиги учурундагы курулган балдар мекемелери дээрлик жоготууга учураган. Анын негизги себеби – колхоз,совхоздордун реформаланышы менен байланыштуу болгон. Колхоз-совхоздор жоюлууга дуушар болгондон кийин, алардын эсебинен каржыланып келген балдар мекемелери каржысыз калып жабылууга аргасыз болгон. Өзгөчө калкынын саны 95% кыргыз атуулдары болгон кыргыз айылдарында бала бакчалар бүтүндөй жабылган [21, 31-б.].

Мектепке чейинки балдарга билим берүү мекемелеринин санынын кыскарышына Кыргыз Республикасынын алгачкы президенти Аскар Акаевдин менчиктештирүүгө уруксат берген мыйзамы дагы өз таасирин тийгизген [18, с.10], анын негизинде көптөгөн балдар мекемелери жеке менчикке өтүп кеткен, же болбосо алардын имараттары биротоло бузулуп жок кылынган. Тилекке каршы, мектепке чейинки балдарга билим берүү мекемелери мыйзамсыз да, мыйзамдуу да менчиктештирилген.

Мисалы, Бишкек шаарындагы бала бакчалардын бири «Прадо» аттуу эс алуу борборуна айлангандыгы жана ал «Мадина» базарынын кожоюну, Жогорку Кеңештин депутаты Турсунтай Салимовго таандык экендиги тууралуу маалымат интернетте кызуу талкууну жараткан. Чыгыш-5 кичирайонунда жайгашкан бул имарат союз мезгилинде Камволдук-нооту комбинатынын бала бакчасы болгон» [220]. Ал эми, Талас областтык салык башкармалыгы Талас шаарындагы №2-бала бакчаны мээриянын чечими менен алып алса, №14-бакчаны шаардык ички иштер бөлүмү алган, №4-балдар бакчасын Ш.Орозалиев жеке менчик үй катары бөлүп алса, №11-бакчаны Сарлыкбек уулу Тимурлан сатып алган, ал бакча кийин бузулуп [222, 11-б.] кеткен. Бул мисалдар, рыноктук мамилелерге өтүүнүн

натыйжасында каржылоонун төмөндөшү мектепке чейинки билим берүү системасынын талкаланышына өбөлгө жараткандыгын айгинелеп турат.

Ошол эле учурда бул жараянга бөгөт коюуга аракеттер жасалгандыгын белгилеп коюу абзел. 1995-жылы Кыргыз Республикасынын Президентинин «Социалдык инфраструктуралардын объектилерин пайдалануунун мындан аркы шарттарын жакшыртуунун зарыл чаралары жөнүндө» деген Указы чыгып, анда, мектепке чейинки мекемелердин сатылып кетишине жол бербөө жана аларды максатка ылайык пайдалануу туурасында маселе коюлгандыгына карабастан, ал натыйжалуу жетишкендиктерди бере алган эмес. Ал эми 1996-жылы кабыл алынган «Билим» программасында мектепке чейинки мекемелерди сатуу, жабуу же аларды башка бир кесиптик нуктагы мекемелерге айлантууга жол бербөө максаты коюлган. Убагында бул программанын бала бакчалардын санынын андан ары кыскарып кетүү процессине каршы көрүлгөн аракеттердин бири болгон. Анткени, ар бир балага билим берүү Кыргыз Республикасынын мамлекеттик саясатынын артыкчылык берилген стратегиялык багыттары болуп саналат.

Жыйынтыктап айтканда, жалпы 1990-жылдын башында республика боюнча иштеп турган 1696 мектепке чейинки билим берүү мекемелеринин ичинен 404ү – мамлекеттик болсо, ал эми 1292си – ведомстволук бакчалар болушкан. 1997-жылы болсо, балдардын 10%ын камтыган 404 мекеме гана калган [217]. Демек, ведомстволук бакчалар жабылып, мамлекеттик бакчалар гана калган деген тыянак чыгарууга болот.

Кыргызстандагы эгемендүүлүккө ээ болгонго чейинки билим берүү системасында болбогон билим берүүнүн мамлекеттик эмес тутуму пайда болду. Бул болсо өз кезегинде мектепке чейинки билим берүү жаатында укуктук-ченемдик базаны кайрадан карап, түзүп чыгуу зарылчылыгын жаратты. Ушул жагдайларды эске алуу менен билим берүү системасын, анын ичинен мектепке чейинки билим берүүнү жакшыртууга жана рынок экономикасына ылайык реформалоо маселеси мамлекеттик деңгээлде 90-жылдардын аягында эле көрүлө баштаган.

Совет доорунун соңунда түзүлгөн жагдайда жаш балдар – болочок мектеп окуучулары апаларынын, чоң апаларынын жана үйдөгү улуу балдарынын кароосунда калышты. Баланы өз алдынча кароо: убагында тамагын берүү, ойнотуу, уктатуу менен чектелет, анткени бул иш менен өз алдынча алектенгендер профессионалдуу түрдө тарбиялоону жана окутууну билишпейт жана мектепке чейинки педагогдордой иш алып бара алышпайт. Балдар өздөрү менен өздөрү болуп, аларга эмне жакса, ошону менен алектенишип, убакытты максатсыз өткөрүшөт. Мына ушу негизги көйгөйлөрдүн бири экендигин ата-мекендик педагог Ж. Абдраева жазып кеткен, анын пикири боюнча «көп жылдар бою балдарды тарбиялоо маселесин үй-бүлө жана коомчулук мектепке чейинки педагогдорго жүктөп келишкен. Ошондуктан, чоңдор, ата-энелер тажрыйбага ээ болушкан эмес жана түзүлгөн жагдайда өздөрүн алсыз сезишкен» [29, с.45]. Ушундай абалда социалдашуунун деңгээли жетиштүү эмес болгон жана окуу көндүмдөрү калыптанбаган, мамиле жасоо тажрыйбасы жок жана мектепке барууга даяр эмес балдар өсүп чыгууга өбөлгө болгон.

Мындай мыйзамченемдүү көрүнүш жөнүндө, б.а. мамлекеттик түзүлүш трансформацияга дуушар болгон учур тууралуу орус окумуштуусу, педагог А.П.Данилов «коом реформаларга өткөн учурда, ар дайым социалдык, экономикалык, моралдык, материалдык кризиске, жоготууга дуушар болот, бул табигый шарттар катары өтүшү мүмкүн: же кыйратат, же оңолот» [59, с.48] – деген пикирди айткан.

Ал эми эгемендүүлүктү алгандан баштап 2002-жылдар аралыгындагы өлкөдөгү мектепке чейинки билим берүүнүн абалы талапка жооп бербегендей болгондугу тууралуу республиканын биринчи президенти А.Акаев «мектепке чейинки билим берүү Кыргыз Республикасынын билим берүү системасындагы эң көйгөйлүү чөйрөсү. Кичи курактагы балдарды өнүктүрүүнүн программаларынын саны өтө чектелүү боюнча калууда» [18, с.198] – деп белгилеген.

Бул боюнча мектепке чейинки мекемелердеги абалды талдоого алсак, анда *биринчиден*, мектепке чейинки билим берүүнүн мамлекеттик программалары, эрте курактагы балдарды өнүктүрүүнүн стандарттары толук кандуу иштелип чыккан эмес;

экинчиден, балдардын, наристенин физикалык, таанып-билүүчүлүк, социалдык жана эмоционалдык өнүгүүсүнүн өзгөчөлүктөрү боюнча билимдерге ээ болгон адистердин саны жетишсиз;

үчүнчүдөн, балдардын эрте курактагы өнүгүшү боюнча ар бир ата-энеге түшүндүрмө катары пайдалануучу кыргыз тилиндеги адабияттардын жок экендигин көрө алабыз.

Мындай абал «мектепке чейинки билим берүүнүн сапатынын жана мектепке чейинки стандарттык даярдыктын рационалдуулугунун жеткиликтүү эместиги көйгөйдү курчуткандыгын аныктаган. Бул болсо республиканын мектепке чейинки билим берүү тутумунда курч кырдаал түзгөн» [27, 114-б.] – деген пикирди ата-мекендик тарыхчы А.О. Акылбеков өзүнүн «Тарбия жана билим берүү системасы өркүндөтүлүүгө тийиш» деген макаласында чагылткан.

Мындан сырткары көз карандысыздыкка ээ болгондон тартып Кыргызстандын жалпы эле билим берүү тутуму, анын ичинде мектепке чейинки билим берүү дагы мамлекеттик эмес (жеке менчик) билим берүүгө багыт алган. Республикадагы мектепке чейинки жеке менчик билим берүү мекемелери өз алдынча каражаттарды издөөнүн натыйжасында чет элдик донорлордун жардамын алууга муктаж болгон.

Анткени, изилденип жаткан мезгилде мамлекеттин билим берүү тармагын камсыздоого кызыктар болгондугуна карабастан, бул тармакка багытталган чыгымдардын азайуу тенденциясы байкалат. Мисалы, 1991-жылы билим берүү тармагына мамлекеттик бюджеттен бөлүнгөн чыгымдар улуттук дүң продукциянын (УДПнын) жалпы көлөмүнүн 6% ын түзсө, 2000-жылы бул көрсөткүч 3,5%га чейин төмөндөгөн. Ал эми 2005-жылы 4,9%ды түзүп, 1997-жылдын деңгээлине жеткен [176, с.14].

Ошондуктан калкынын 60%дан ашыгы жакыр болгон өнүгүп келаткан өлкө катары «биз эл аралык банктардын, Бириккен улуттар уюмунун (БУУ) системасындагы уюмдардын, чет өлкөлүк өкмөттөрдүн жардамына муктаж болдук» дейт окумуштуу Р. Исмадинов өзүнүн «Роль НПО в дошкольном образовании» деген эмгегинде [70, с.12]. Автордун айтымында эгемендикке ээ болгон жылдардын ичинде ар кандай фонддор, эл аралык жана өкмөттүк эмес уюмдар балдар бакчаларына ар түрдүү: алардын инфраструктурасын оңдоо жана кеңейтүүнү, аларды эмеректер, китептер, оюнчуктар менен камсыз кылуу, жаңы педагогикалык багыттарды ачуу, мектепке чейинки билим берүү менен тарбиялоодо жаңы усулдук ыкмаларды ишке киргизүү сыяктуу олуттуу жардамдарын көрсөтө башташкан.

Бул шарттарда Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлиги мектепке чейинки билим берүү тутумунун мамлекеттик эмес секторун өнүктүрүү мүмкүнчүлүгүнө шарт түзгөн. Бул шарттарда мамлекеттик эмес мектепке чейинки билим берүүчү жеке мекемелерди өнүктүрүү боюнча иштер жүргүзүлгөн. ЮНЕСКОнун терминологиясы боюнча «жеке» мекемелер – бул бардык мамлекеттик эмес мекемелер. Ошондуктан ченемдик-укуктук базага мамлекеттик эмес билим берүү мекемелери тууралуу, аларды мамлекеттик эмес билим берүү тутуму катары оңдоолорду киргизүү зарыл болгон. Ошондуктан, Кыргыз Республикасынын «Билим берүү жөнүндө» мыйзамында мамлекеттик жана мамлекеттик эмес билим берүү тутуму бирдей укуктарды алышкан. Мисалы, Баткен областында тажрыйбалык долбоордун алкагында Мак Лин Хью менен Р. Орозовалар биргелешип «Бул жолдо карышкыр жок» деген аталыштагы Кыргызстан үчүн «Эрте жаштагы балдарды өстүрүп-жетилтүү» улуттук моделинин үстүндө иш аракеттерди жүргүзүшкөн [113, 12-б.]. Алар, коомчулукта «акылдуу мамлекет өнүгүп өкүм сүрүшү үчүн, өзүнө атаандашты жаратышы керек» деген принциптин негизинде бир нече альтернативдүү тутумдарды түзүү аракеттерин жасашкан.

Кыргызстанда үйдө окутуу же мектепке үйдөн даярдоо практикасы болгон. Эки атаандаш тутум, фактор катары өздөрүн гана эмес, мамлекеттик билим берүү тутумун да алдыга кыймылдатуусу керек болгон. Бул жагдай мамлекеттик эмес тутумду мамлекеттик тутум менен бирдей укуктуу болуусун шарттады жана маалыматтык талаанын калыптанышына, ошондой эле кызматташуунун диапазонун кеңейтүүгө мүмкүндүк берди.

Мектепке чейинки билим берүүнүн мамлекеттик эмес тутуму көптөгөн изилдөөлөргө алынып, анын экономикалык натыйжалуулугун аныктаганга аракеттер жасалган, Мисалга алсак, ата-мекендик педагог М.Мамбеталиевдин “Балдар мекемелеринин заманбап көйгөйлөрү” деген эмгегинде мектепке чейинки окуу мекемелердин типтери боюнча ар кандай социалдык катмардан келген балдарды бөлүштүрүү факторлору каралган, бала бакчадагы ийгиликтерге социалдык чөйрөнүн таасири изилденген [110, 21-б.]. Мектепке чейинки окутуу мекемелеринин экономикалык, статистикалык, демографиялык илимий мекемелер менен болгон кызматташуусу кеңейип, мамлекеттик эмес мектепке чейинки билим берүү мекемелерин өнүктүрүүнү пландаштыруу маселелерине арналган улуттук жана эл аралык конференциялар уюштурула баштаган. Ошол учурда мектепке чейинки билим берүү тутумун жаңы шарттарга ылайык кайра уюштуруу үчүн каржылоо булактарын издөө эң маанилүү болуп калды. Албетте, керектүү суммадагы акча каражаттары менен камсыз кылуучу уюмдар ар дайым эл аралык донордук уюмдар болуп келген, алардын ичинде ата-мекендик саясат таануучу С. Абдурахимов филантроп Джордж Соростун Борбордук Азиядагы иш аракеттерин талдап, Джордж Соростун «Ачык коом» фонду көйгөйсүз жардам көрсөтө баштагандыгын айткан [33, с. 34]. Мисалга, «Сорос-Кыргызстан» фонду Ачык коом институту (Нью-Йорк), АКШ эл аралык өнүгүү Департаменти, Эл аралык өнүгүү Министирлиги (Улуу Британия), АКШ Мамлекеттик департаменти тараптарынан каржыланышат. «Сорос-Кыргызстан» фондунун жалпы бюджетин \$4452418 болгон, анын ичинен 258

грант \$ 1. 69155.84 ар кыл уюмдарга, 287 жалпы суммасы \$ 2018412.1 мектепке чейинки билим берүү системасына бөлүнүп берген, тилекке каршы мектепке чейинки мекемелерге берилгени акча каражат канчалык деңгээлде натыйжалуу болгону билинбей калган [156, с.25]. Ошол эле учурда чет өлкөлүк донорлордун эсебинен “99 мектепке чейинки уюмдарга идиш аяктар -1.5 млн. сом, муздаткычтар - 1,5 млн сом, төшөнчү-шейшептер -2.2. млн сом, эмеректер - 17,7 млн. сом, спорт инвентарлары-792, 2 миң сом” сарпталган [177, с.7].

Жогорудай белгиленгендей кырдаалда, мектепке чейинки билим берүүнүн жана бала бакчалардын мамлекеттик эмес жеке түзүмдөрүн өнүктүрүү маанилүү экендигин коомчулуктун аң-сезимине жеткирүү башкы көйгөйлөрдөн болгон. Мамлекеттик эмес жеке менчик мектепке чейинки билим берүү мекемелери, башка мамлекеттик түзүмдөр сыяктуу эле баланын, коомдун жана мамлекеттин кызыкчылыктарына иштеген социалдык институт экендигин коомго билдирип, коомчулукта ошондой пикир жаратуу зарылдыгы келип чыккан. Мындай тутумдар бүткүл дүйнө жүзүндө бар. Мунун маанилүүлүгүн түшүнүү үчүн коомдук аң-сезимди белгилүү бир деңгээлге өстүрүү керек болгон.

Көптөгөн эл аралык фонддордун жардамы менен кыргыз коомчулугунда «мамлекеттик эмес мектепке чейинки билим берүү» термини өз ордун коомдо бекем орнотушу үчүн көп убакыт корогон жана аракеттер жумшалган. Бул билим берүүнүн өзгөчө бир түрү калыптанды дегенди билдирбейт. Анын көйгөйлөрү бүгүнкү бүтүндөй билим берүү тутумунун көйгөйлөрүнүн катарына кирет. Ошондуктан, мындай жеке менчик бала бакчаларга болгон мамиле өлкөнүн келечектеги флагманы боло турган балдарга карата социалдык саясат менен аныкталаары шексиз.

Жалпысынан алып караганда СССР таркагандан кийин пайда болгон экономикалык, социалдык, саясий, психологиялык реформалар мектепке чейинки билим берүү мекемелерине структуралык, идеологиялык бир катар оң жана терс өзгөрүүлөрдү алып келген [146, 21-б.]. Ошону менен бирге эле мектепке

чейинки билим берүү системасынын жигердүү өнүгүүсүнө жогорку квалификациялуу адистердин жетишсиздиги, иштеп жаткан адистердин квалификациясын жогорулатуу боюнча курстардын тынымсыз өткөрүлбөгөндүгү, укуктук-нормативдик базанын начардыгы, балдарды мектепке даярдоо муктаждыгы боюнча мониторингдин жоктугу [198, с.21] терс таасирин тийгизген.

ТЫЯНАК: XX кылымдын 90-жылдарындагы мектепке чейинки билим берүү системасындагы абалды талдоонун натыйжасында эгемендүүлүктү алгандан кийинки алгачкы он жылдыкта бул тармак коомдогу түзүлгөн татаал кырдаалда кыйынчылыктарга дуушар болгондугу аныкталды:

1. СССР таркагандан кийинки союздук республикалардын ортосундагы байланыштардын үзүлүп калуусу мектепке чейинки мекемелердин жалпы тажрыйба алмашуучулук ишмердигине терс таасирин тийгизген;

2. Өлкөдө түзүлгөн экономикалык кризистин кесепетинен, калктын социалдык абалы кескин начарлаган, республикабыздын көпчүлүк аймактарында мектепке чейинки уюмдардын жабылышы, үй-бүлөлөрдүн кирешелеринин төмөндөшү, окутуу менен байланыштуу болгон чыгымдардын рынок шарттарынын талаптарына жараша көбөйүшү мектепке чейинки билим берүү жаатына терс таасирин тийгизген;

3. Кыргызстандын билим берүү системасы, анын ичинде мектепке чейинки билим берүү тармагы катуу жоготууга учураган;

4. Завод-фабрикалардын, колхоз, совхоздордун ж.б. ишканалардын, ведомстволордун жабылып калышы, социалдык-маданий тармактын жана ошондой эле билим берүү системасынын рынок мамилелерине өтүп кетиши негизинен ведомстволук балдар мекемелеринин жоюлуп кетишине себеп болгондуктан, республикада мектепке чейинки мекемелердин санынын кескин кыскарышына алып келген;

5. Каржылануудан үзгүлтүккө учураган мектепке чейинки билим берүү мекемелеринин материалдык-техникалык базасы начарлап, андагы иштеген кызматкерлерди кыскартууга дуушар болуп, эмгек акы дээрлик төмөндөгөн;

6. Ошол эле учурда Кыргызстан демократиялык өнүгүү жолун тандап алгандыктан, мектепке чейинки билим берүү жаатында мурда болуп көрбөгөн, билим берүүнүн мамлекеттик эмес тутуму пайда болду, бул болсо өз кезегинде укуктук-ченемдик базанын жаңылануусуна шарт түздү.

3.2. Мектепке чейинки билим берүү тармагындагы мамлекеттик саясаттын жүргүзүлүшү

Кыргызстанда мектепке чейинки билим берүүнү калыбына келтирүү боюнча активдүү жана алгылыктуу иштер мамлекеттик деңгээлде 2010-жылдан кийин башталган. Бул жараян бир нече факторлор менен шартталган. Алсак: *биринчиден*, 2009-жылы кабыл алынган Кыргыз Республикасынын «Мектепке чейинки билим берүү жөнүндөгү» мыйзамдын ишке киргизилиши, анын негизинде бир нече жаңы укуктук-ченемдик документтерди даярдап, кабыл алууга түрткү болду; *экинчиден* 2010-жылдын 7-апрелинде Кыргызстанда болуп өткөн ыңкылабдын натыйжасында бийлик алмашты. Бийлик башына жаңы Президенттин келиши коомдогу социалдык-экономикалык мүмкүнчүлүктөргө алып келди; *үчүнчүдөн*, коомдун бардык чөйрөлөрүндө позитивдүү өзөгөрүүлөрдүн башталгандыгы байкалат; *төртүнчүдөн*, жалпы эле билим берүү системасында мезгилдин талабына ылайыкташкан жаңылануулар башталган.

Алсак, 2012-жылы Кыргызстандагы мектепке чейинки билим берүүнүн багытын аныктаган бир катар документтер кабыл алынган, алар:

- Кыргыз Республикасынын 2012-2020-жылдар аралыгындагы Билим берүүнү өнүктүрүүнүн Стратегиясы;
- Кыргыз Республикасынын «Мектепке чейинки билим берүүнүн жана балдарга камкордук көрүүнүн мамлекеттик стандарты»;
- Кыргыз Республикасынын «Мектепке чейинки билим берүү» Концепциясы;
- «Мектепке чейинки билим берүү уюмдары жөнүндөгү» КРнын типтүү жоболору ж.б.

Кыргыз Республикасында билим берүү жаатында чечүүчү укук жаратуучу фактор катары Кыргыз Республикасынын Конституциясынын жоболору эсептелет. Анда билим алууга болгон укук адамдын башка укуктарындай жана эркиндиктериндей эле мыйзамдуу жана ажырагыс укук катары каралат. Кыргыз Республикасынын Конституциясы мамлекеттик жана муниципалдык билим берүү мекемелеринде жана ишканаларында мектепке чейинки, негизги жалпы жана орто кесиптик билим берүүнүн жалпыга жеткиликтүү жана акысыз болуусуна кепилдик берет.

Мындан сырткары 2012-2014-жылдарга карата Кыргыз Республикасында билим берүүнү өнүктүрүүнүн стратегиясын ишке ашыруу боюнча биринчи үч жылдыктын планы бекитилген. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2012-жылдын 23-октябрындагы №742 токтому менен Кыргыз Республикасынын «Мектепке чейинки билим берүү жана балдарды багуу» мамлекеттик билим берүү стандарты – мектепке чейинки билим берүүгө жана 6 айдан 7 жашка чейинки балдарды багууга коюлуучу бирдей талаптарды белгилеген ченемдик документ болуп, мектепке чейинки мекемелердин иш аракеттерин тескеген.

Өзгөртүү киргизүүнүн зарылчылыгын белгилеп 2013-жылдын 30-июлунда №176 Кыргыз Республикасынын «Билим берүү жөнүндө» Мыйзамынын 15-беренесине өзгөртүүлөр жана толуктоолор киргизилип, 2013-жылдын 27-июнунда Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши тарабынан кабыл алынган. Бул өзгөртүүгө ылайык мектепке даярдоо программасы мектепке чейинки билим берүүгө тартылбаган балдардын тең старттык мүмкүнчүлүктөрүн камсыз кылуу үчүн жалпы билим берүүчү уюмдардын алдында 5-7 жаштагы балдарды мектепке даярдоо жана аларды педагогикалык кадрлар менен камсыздоо милдети коюлган. Анткени, квалификациялык даярдыгы бар кадрлардын яслилерде, ясли бала бакчаларда, бала бакчаларда жетишсиздиги билим берүү жана илим министрлигинин алдына камсыз кылуу чараларын кабыл алуу зарылдыгын пайда кылган.

Таблица 3.2.1.

**Мектепке чейинки билим берүү уюмдарынын негизги көрсөткүчтөрү
[191, 172-б.]**

	2009	2010	2011	2012	2013
Мектепке чейинки билим берүү уюмдары, анын ичинде	594	691	741	819	927
мамлекеттик	567	653	698	761	865
жеке менчик	27	38	43	58	62
Камтылган балдардын саны, анын ичинде	75955	85236	98706	115812	132481
Мамлекеттик	73643	82812	95806	111826	128193
Жеке менчик	2312	2424	2900	3986	4288
Тарбиячылардын саны, анын ичинде	2895	3165	3647	4053	4492
мамлекеттик	2766	3007	3476	3835	4269
Жеке менчик	129	158	171	218	223
Мектепке чейинки билим берүү уюмдардын балдарды камтуунун проценти	12,0	12,9	14,5	16,1	17,4
100 орунга эсептелген балдардын саны	106	106	112	115	118

Бул таблицада билим берүү жана илим министрлигинин статистикалык маалыматтарындагы негизги көрсөткүчтөргө, б.а. уюмдардын саны, ага камтылган балдар жана аларга билим берүү процесстерине тартылган тарбиячылар жөнүндөгү маалыматтар камтыла турган балдардын пайыздын көрсөткүчтөрү аз гана пайызга жогорулаганын жана тарбиячылардын санынын төмөндүгүн байкаса болот. Бул көрсөткүчтөрдүн негизги

себептеринин бири болуп эмгек акынын төмөндүгү жана мектепке чейинки уюмдардын жетишсиздиги болгон.

Кыргыз Республикасынын «Мектепке чейинки билим берүүнүн жана балдарга камкордук көрүүнүн мамлекеттик стандартында» 6 айдан 7 жашка чейинки курактагы балдарга мектепке чейинки билим берүүгө, аларды кароого, анын ичинен мамлекет жана башка таламдаш субъектилер (жамааттар, юридикалык жеке жактар, жеке атуулдар, ар кыл фонддор) берүүчү билим, медициналык, юридикалык, уюштуруучулук кызмат көрсөтүүлөргө жана иш чараларга коюлуучу бирдиктүү талаптар белгиленген.

Дүйнөлүк алдыңкы тажрыйбалар эске алынып билим берүүнүн сапатын бүгүнкү күндүн талаптарына жооп берүү максатында Кыргыз Республикасынын Билим берүү Стратегиясында мектепке чейинки билим берүү приоритеттүү багыттардын бири экендиги белгиленген. Ал эми өткөөл мезгилдин татаал шарттарында республиканын социалдык-экономикалык өнүгүшү билим берүүнүн деңгээлине байланыштуу болгон. Мектепке чейинки билим берүү системасы коомдун өнүгүшүнүн маанилүү көрсөткүчү катары мектепке чейинки билим берүү системасына мамлекет кандай камкордук көрсө, коомдун эртеңки келечеги, мүмкүнчүлүгү, өнүгүшү ошого жараша болорун мезгил тастыктады.

Мамлекеттин билим берүү жаатындагы саясатынын принциптерин жана уюштуруу негиздерин мыйзам аныктайт. Ал билим берүү жаатында мамлекеттик органдардын жана мамлекеттин бийлик субъектилеринин жоопкерчилигин жана компетенциясын ажыратат. Билим берүү жаатындагы мамилелерди бекитилген компетенциялардын чегинде жөнгө салуу менен бирге мектепке чейинки билим берүү тутумун бекемдөөдө.

Мектепке чейинки билим берүү уюмдардын ар кандай түрлөрүнүн жана формаларынын негиздөөчүлөрү болуп:

- мамлекеттик бийлик жана башкаруу органдары;

- жергиликтүү өзүн өзү башкаруу органдары (айыл өкмөтү, жамааттар, коомдор);
- коомдук уюмдар (ӨЭУ, ЖЧКлар);
- профилдик билим берүү мекемелер;
- юридикалык жана физикалык жактар, алардын ичинде чет өлкөлүктөр.

Кыргыз Республикасында мамлекеттик, муниципалдык жана жеке жалпы билим берүүчү жана эл аралык уюмдар иштешет. Өздөрүнүн макамы боюнча алар жалпы билим берүүчү мектеп, гимназия жана лицей болуп бөлүнөт. Менчик формасына, окуткан тилине ж.б. карабастан, алардын баары мамлекеттик билим берүү стандарттарын, предметтик стандарттарды жана окутуу программаларды аткарууга милдеттүү. Мектепке чейин билим албаган балдарга мектепке кирүүдө бирдей тең мүмкүнчүлүк түзүү максатында жалпы билим берүүчү уюмдарда жана ушундай ишмердүүлүктү жүргүзүүгө тиешелүү лицензиясы бар уюмдардын алдында 5-7 жашар балдарды мектепке даярдоо программасы боюнча окутуу жүргүзүлөт. Мектепке чейинки билим берүү программасы – ушундай уюмдардын тарбиялоо-билим берүүчү жараяндын мазмунун жана уюштуруу өзгөчөлүгүн мүнөздөгөн ченемдик-башкаруучу документ.

Кыргызстанда болуп өткөн реформаларды окумуштуу У. Темирбаев белгилегендей «рынок шартында билим берүү системасындагы реформаны ийгиликтүү жүргүзүү боюнча илим жана билимди айкалыштыруу мезгилдин талабы» болгон [146, 80-б.]. Ошондуктан, батыштын ыкмасы менен билимди, илимди, өндүрүштү бир жерде топтоп, адис кадрларды даярдап, жаңы технологияларды иштеп чыгуу зарылчылыгы келип чыккан.

Балдардын билим алуу укугуна кепилдик берүү суроолору боюнча Эл аралык укуктук келишимдердин жалпы мазмунунун баланын укуктары боюнча Декларациянын 7 принцибиндеги мисал менен баяндаса болот: «Бала билим алууга укуктуу, эч болбогондо анын баштапкы деңгээлдеги билими бекер жана милдеттүү түрдө берилиши керек. Жалпы маданий өнүгүшүнө, анын аркасында теңчилик мүмкүнчүлүгүнүн негизинде өзүнүн

жөндөмдүүлүгүн жана жеке ой жүгүртүүсүн өстүрүүгө, ошондой эле моралдык жана коомдук жоопкерчилигин түшүнүп, коомго пайда келтирген инсан болушуна түрткү бергендей билим берилиши керек. Баланын билим алуусуна жана окуусуна болгон жоопкерчиликти алгандар, баланын эң жакшы көргөн кызыкчылыгын камсыз кылуу принцибине таянышы керек.

Кыргыз Республикасынын билим берүү тармагындагы реформалардын негизги көрүнүшү катары мектепке чейинки билим берүү жаатындагы үгүттөө иштери менен бирге балдар мекемелердин санын өнүктүрүү болгон. Бул максатты Кыргыз Республикасынын Өкмөтү 2015-жылдын 14-апрелиндеги №212 Токтомунун негизинде Кыргыз Республикасынын Салык кодексине өзгөртүү киргизүү зарылчылыгын пайда кылган. Салык кодексинин 362-беренесине ылайык жеке мектепке чейинки мекемелери салыктан бошотулган [13, с.4]. Бул кадам Казакстан, Россия, Беларус мамлекеттериндеги тажрыйбалардын негизинде кабыл алынган, анткени, аталган мамлекеттерде балдар мекемелеринин жетишсиздигин жеке балдар мекемелерин салыктан бошотуу жолу менен чечүү аракеттери болгон. Бул өзгөртүүнүн негизинде Кыргызстандагы 927 ББМУ болуп, анда 135 миң бала тарбияланган. Республика боюнча 2 жаштан 7 жашка чейин 700-750 миң баланын ичинен 135 миң бала ББМУга барууга мүмкүнчүлүктөрү бар. Ошол эле учурда, лицензиялоодо материалдык-техникалык базасы, билим жана тарбия берүү усулдук камсыздалышы жана кадрлардын жогорку педагогикалык билими болуу талаптары коюлган [173, 3 -б].

Өкмөттүн жеке бала бакчаларды салыктан бошотуу жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын мектепке чейинки мекемелердин атаандаштык моделдерин ачуу жана көбөйтүү мүмкүнчүлүгүн түздү. Ал эми коомчулук тарабынан мектепке даярдоонун кыска мөөнөттүү программаларын уюштуруу, мамлекеттик стандарттарды иштеп чыгууларга окшогон милдеттер алдыга коюлган жана эл аралык уюмдарды, демөөрчүлөрдү, ата-энелер коомчулугунун каражаттарын тартуу аркылуу жана жергиликтүү коомчулуктун өкүлдөрүнүн жардамы, ошону менен бирге

социалдык өнөктөштөрдүн көмөгү астында мектепке чейинки билим берүү мекемелеринин атаандаштык формаларын өнүктүрүүгө аракеттер кылына баштаган.

Мектепке чейинки билим берүүнүн мамлекеттик стандарттарын өркүндөтүү менен бирге мектепке чейинки даярдоо системасына балдарды тартуу иштери көрүлгөн. Бул коомчулуктун көңүл борборунда бала деген түшүнүк бекем орношуна, ар бир ата-эненин кошкон салымы мектепке чейинки билим берүүнүн ишин жакшыртуунун көрүнүшүнө айланышына түрткү болгон. Мектепке чейинки билим берүүнүн проблемаларын колдоого алган эл аралык кызматташуулар жанданып, өнүгүүнүн жаңы баскычына көтөрүлгөн. Бул абалга Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2007-жылдын 16-январындагы №17-токтому менен бекиген Кыргыз Республикасынын “Мектепке чейинки билим берүү жана балдарды кароо” боюнча мамлекеттик стандартынын негизинде жүргүзүлгөн иш чараларын айтсак болот.

2011-2012-жж. Кыргызстанда мектепке чейинки билим берүү системасында 741 (анын ичинен мамлекеттик 450, муниципалдык менчиктеги 265) балдар мекемелери болуп, аларга 98706 бала кабыл алынган. Жеке менчикте 24 мектепке чейинки билим берүү мекемелери болгон [173, 14-б]. 2012-жылы жамааттык мектепке чейинки балдар мекемелери, мисалы, 2005-жылы Азия өнүктүрүү банкынын «Жамааттык деңгээлде кенже курактагы балдарды өнүктүрүү» долбоорунун чегинде 30 жамааттык балдар бакчалары ачылган. Мунун натыйжасында калкынын 60% жашаган өлкөбүздүн ыраакы жана жакыр региондордо 1,5 миң мектепке чейинки балдарды окутуу жана билим берүү программасына тартууга мүмкүндүк берген.

Дээрлик бардык аймактарда мектепке чейинки билим берүү уюмдарында алардын жайгашкан жерлеринин ченемдик санына муктаждыктын жогорулашы белгиленген. Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Билим берүү, илим, маданият жана спорт боюнча комитетинин 2012-жылдык отчетуна кайрылсак “жалпы республика боюнча

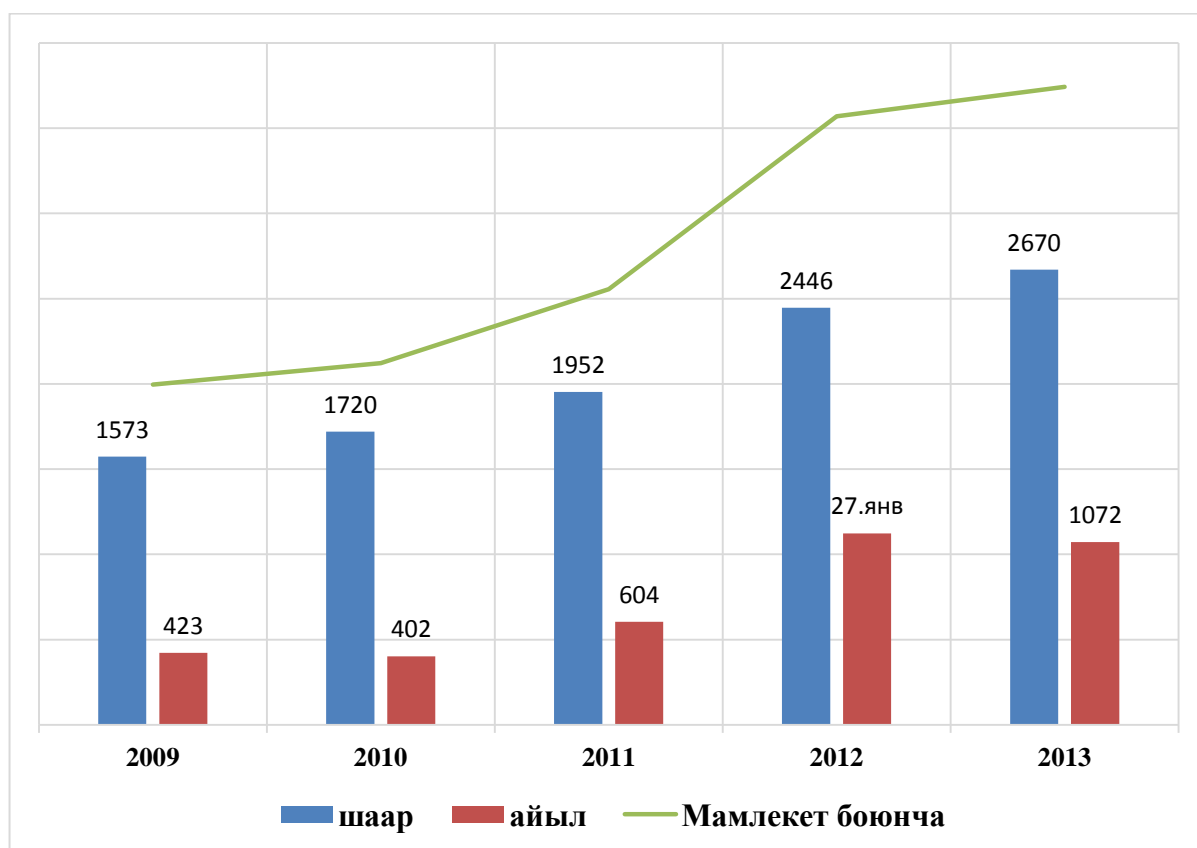
2011-ж. 100 орунга эсептегенде балдардын саны 112 адамды түзсө [173, .33-б.], 2015-жылы Улуттук статистика комитетинин “Социальные тенденции Кыргызской Республики 2015 г.” деген отчетунда 2015-ж. – 128 адамды түзгөндүгү маалымдалат [207, с.23]. Муну менен бирге көп ченемде шаардык мектепке чейинки билим берүү уюмдары – 100 орунга 154 бала толтурса, ошол эле убакта айылдык мектепке чейинки билим берүү уюмдарындагы бул көрсөткүч 107 баланы түзгөн” [173, 34-б.].

Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2012-жылдагы 30-августагы № 601 «Мектепке чейинки мекемелерге камтылбаган балдарды мектепке даярдоо жөнүндө» токтомунун негизинде кабыл алынып мектепке даярдоонун 100 сааттык программасы киргизилип, бул программа менен окутуу жыл сайын орто эсеп менен 10 000 балага көбөйгөн. (2006-жылы - 40 000 бала, 2010-жылы - 70 436 бала, 2011- жылы - 75 000 бала) [203, с.15], ал эми балдар бакчаларында ар бир баланы башталгыч класстарга окутуунун бирдей мүмкүнчүлүгүнө ээ кылуу максатында республиканын бардык билим берүү мекемелеринде 2013-жылдын 17-январындагы №17/1 буйругунун негизинде балдарды мектепке даярдоо үчүн 240 сааттык Программасын кабыл алган. Анын негизинде 6-7 жаштагы бала бакчаларга барууга шарттары жок болгон балдар (алардын саны – 70239) өтүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болушту. Мындан сырткары мектепке баруунун даярдыгынан мектепке чейинки билим берүү уюмдарында тарбияланышкан 29688 балдар мүмкүнчүлүк алышкан жана 7146 бала башка ар түрдүү билим берүү мекемелерден даярдоонун этабынан өтүшкөн [156, с. 15]. 2013-жылдан баштап бүгүнкү күнгө чейин окуу планын оптималдаштыруудан бошогон каражаттардын эсебинен мектепке милдеттүү даярдоонун 240 сааттык программасы мектепке чейинки уюмдарга барбаган балдар үчүн иштеп жатат [94, с.76]. Ошол эле учурда мектепке чейинки билим берүүнүн мүмкүнчүлүгүн жакшыртуу максатында мектепке чейинки балдар мекемелеринин санын көбөйтүүгө негизинен эл аралык долбоорлордун эсебинен басым жасалууда (АӨБ, ЮНИСЕФ, Ага-Хан фонду, Каталитикалык

фонд). Алар тарабынан бул максатка 318, 0 млн сомдон ашык каражат жумшалган. Эгерде 2008-жылы 488 мамлекеттик бала бакчада 62,1 миң бала жана контингенти 10 миң баланы түзгөн 214 альтернативдик мектепке чейинки уюмдар болсо, ал эми 2010-жылдын августунда 594 мектепке чейинки уюмдар иштеп, андагы балдардын саны 76 миңге чыкты жана 279 мектепке чейинки альтернативдик уюм болуп, андагы көрсөткүч 12 миң баланы түзгөн. Ошентип, 2007-2010-жылдары мектепке чейинки билим берүүнүн бардык түрлөрүндө окуган балдардын саны өлкө боюнча 7%дан 13,4%га өскөндүгүн мектепке чейинки билим берүү кырдаалга талдоо жүргүзүү учурунда аныкталгандыгы БМУ 2005-ж 1 главасынын 1 беренесинде белгиленген [5, 4-б.].

Диаграмма 3.2.1.

Кыргыз Республикасы боюнча шаар жана айыл жергесиндеги мектепке чейинки мекемелерге барган балдардын сандык динамикасы (мин.) [191, 29-б.]

Бул диаграммада белгиленгендей, мектепке чейинки билим берүү уюмдарынын санынын өсүүсү акыркы жылдары республиканын айрым региондорунда жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары тарабынан түзүлгөн жамааттык бала бакчалардын ачылышынын, ошондой эле эл аралык уюмдар тарабынан каржыланган балдарга мектепке чейинки билим берүү уюмдарынын имараттарын реконструкциялоонун эсебинен камсыздалган.

КРнын Жогорку Кеңешинин 2013-жылдын 28-февралындагы №2830-жана 2013-жылдын 26-июнундагы № 3316-токтомдорун, “Жогорку Кеңештин билим берүү, илим, маданият жана спорт боюнча комитетине тапшыруу жөнүндөгү” токтомдорун аткаруу боюнча, ошону менен бирге КРнын Өкмөтүнүн 2014-жылдын 30-майындагы чечими менен КРнын билим берүү жана илим министрлиги Мамлекеттик Мүлктү Башкаруу Фонду (ММБФ) менен биргеликте имараттардын бирдиктүү тизмелерин-реестрлерин түзүшкөн.

Жергиликтүү өз алдынча башкаруунун бийлик органдары, жергиликтүү администрация тарабынан Кыргыз Республикасынын «Билим берүү мыйзамынын» 36-беренеси, “Жергиликтүү өз алдынча башкаруу” мыйзамынын 13, 15, 36-беренелери жана “Жергиликтүү мамлекеттик администрация” мыйзамынын 9, 20-беренелери, “Кыргыз Республикасынын Бюджеттик укуктун негизги принциптери” мыйзамынын 9-беренеси мектепке чейинки билим берүү мекемелерин материалдык–техникалык базасын каржылоо жана камсыз кылуу боюнча иш пландарды иштеп чыгып, балдар бакчаларынын толук кандуу билим берилишине аракеттер көрүлгөн [212, с.9].

Багыттуулугуна жараша мектепке чейинки билим берүү мекемелери төрт тайпага: муниципалдык, ведомстволук, коммерциялык же жекелик жана үй-бүлөлүк болуп бөлүнөт, аларга ылайык бул мекемелерде билим берүү программалары ар түрдүү болушу мүмкүн, ошондуктан биздин оюбузча, мамлекет тарабынан көзөмөлдөнүшү зарыл.

2013-2014-жаңы окуу жылына карата мектепке чейинки билим берүүчү мекемелерди даярдоонун негизги багыттары төмөнкүлөр: жалпы билим берүүчү мектептердин окуу-материалдык базасын бекемдөө, анын ичинде окуу-көрсөтмө колдонмолорду жана окуу кабинеттерине жабдууларды, жалпы билим берүүчү окуу китептерин сатып алуу, мектептерди утурумдук жана капиталдык оңдоп-түздөөлөрдөн өткөрүү (окуу имараттарын, жылытуу системаларын, от казандарын, электр жарыктарын, чатырларын оңдоп түзөө), өрткө каршы иш-чараларды аткаруу жана саламаттык сактоо органдарынын эскертүүлөрүн иш жүзүнө ашыруу, күз-кыш мезгилине карата уюмдардын толук кандуу иштөөсүн камсыз кылууга даярдыктар көрүлгөн. Ошондуктан, мамлекеттик бюджеттен ар бир дубанда мектепке чейинки билим берүү системасынын толук кандуу иштешин камсыз кылуу үчүн каражаттардын бөлүштүрүлүшү бул системадагы көйгөйлөрдү чечүүгө кылган аракеттер болгон.

Таблица 3.2.2.

Мектепке чейинки билим берүүгө ар бир облус боюнча мамлекеттик бюджеттен кеткен мамлекеттик чыгымдар [191, 34-б.]

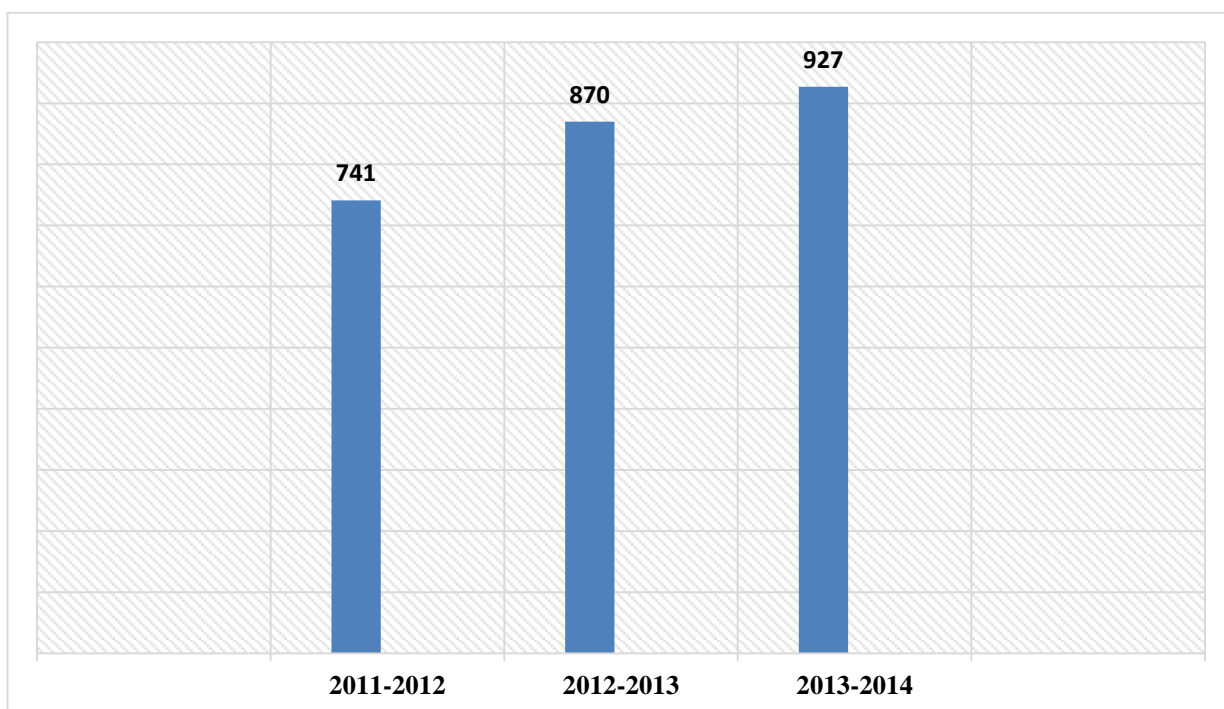
	2009	2010	2011	2012	2013
Кыргыз Республикасы боюнча	7,2	8,4	8,9	9,8	11,4
Баткен облусу	2,5	6,1	6,7	8,3	10,0
Жалал-Абад облусу	7,9	8,7	9,6	10,8	12,7
Ыссык-Көл облусу	8,1	9,4	8,7	9,0	10,3
Нарын облусу	5,8	7,7	8,9	10,6	12,4
Ош облусу	3,7	4,5	6,0	8,6	10,6
Талас облусу	7,1	4,4	5,1	6,3	8,4
Чүй облусу	8,1	9,7	9,8	11,0	12,9
Бишкек шаары	10,2	9,7	9,9	9,7	11,2
Ош шаары	0,9	19,4	21,4	11,4	11,8

Бул таблицада, ар бир областка берилген каражаттардын пайыздык чагылышы берилген. Бул бөлүштүрүү Кыргыз Республикасынын Улуттук Программаларынын иш жүзүнө ашырууда, ар бир дубан боюнча алынган маалыматтарга ылайык жүргүзүлгөн. Бул бөлүштүрүүдө Чүй жана Жалал-Абад областарында каржылоо жогору экендигин көрөбүз, анткени, мектепке чейинки мекемелердеги орундарга муктаж болгон наристелерди балдар бакчалар менен камсыз кылуу үчүн мамлекеттин мүмкүнчүлүктөрүн арттырууга кылынган аракеттерди чагылдырат. Демек бул областарда балдардын саны салыштырмалуу көбүрөөк экендигин баамдасак болот.

Ошол эле учурда мамлекет тарабынан мектепке чейинки уюмдар менен камсыз кылуу аракеттери жүргүзгөн. Статистикалык маалыматтарга таянсак, бул багыттагы аракеттердин жыйынтыгын төмөнкү диаграммада чагылдырсак болот,

Диаграмма 3.2.2.

Курулган, ремонттолгон жана кайтарылган балдар мекемелеринин эсепке алуу менен мектепке чейинки билим берүү уюмдарынын жалпы көрсөткүчү (2011-2014-жж.) [186, 44-б.]

Бул диаграммада курулуп ишке берилген бакчалардын сандык өнүгүшү байкалат.

Кыргызстанда билим берүү министрлиги альтернативдүү программаларды өнүктүрүүнүн негизги себептеринин бири болуп жамааттык бала бакча, б.а. жергиликтүү жамааттардын демилгеси боюнча менчиктин ар кандай түрлөрүнө жана формаларында түзүүсүнүн негизинде ачылган балдар мекемелери болгон. Аларды өнүктүрүүдө Россия жана Монголия [219] мамлекеттеринин практикасын колдонууга аракеттер кылына баштаган. Жамааттык мектепке чейинки балдар мекемелеринин өзгөчөлөнгөн модели Монголияда өнүккөн [219]. Монголияда Билим берүү жөнүндө мыйзамда альтернативдүү билим берүү кызмат көрсөтүүлөрү жөнүндө жобо колдонулат. Мектепке чейинки билим берүү секторун өнүктүрүү саясатынын негизин жөнгө салуу болуп «Мектепке чейинки билим берүү жөнүндөгү» 2008-жылы Улан-Батор Улуу Хурал тарабынан кабыл алынган мыйзам саналат. Мыйзамда мектепке чейинки билим берүү кызматын көрсөтүү үчүн альтернативдүү окуу программаларын мыйзамдаштырат, ар бир бала эртелеп билим берүүгө тартылышын талап кылат жана тамак-аш үчүн чыгымдар мамлекеттик бюджеттин эсебинен төлөнө тургандыгын билдирет. Бул мыйзам айылдык аймактарда, жайсыз үй-бүлөдөгү балдарга мектепке чейинки билим берүү боюнча альтернативдүү окуу программалары үчүн укуктук чөйрөнү түздү.

2013-жылы Монголияда 160 мобилдүү балдар бакчасы ачылган. Россиялык тарыхчы С.Ковальчук өзүнүн “Индивидуальное творчество”[98] деген эмгегинде Россия Федерациясынын Ростов-на-Дону шаарында биринчи мобилдүү балдар бакчасы ачылып, ал сэндвич-панелден жана жыгач конструкциялардан турган, аянты 140 чарчы метр болгон жеңил курулуштун тарыхын жазууда, бул балдар бакчасына пайдубал талап кылынбагандыгын, кышкысын үйдө жылытуу системаларынын, панелдердеги жылуу катмардын жана монтаждоого эки жарым ай кетет деген маалыматты чагылдырган. Бул жерде тамак-аш блогу жана уктоочу жай жок. Эки чечинүүчү жай, эки

санитардык түйүн жана эки оюн бөлмөсү, аларда бүткүл зарыл эмеректер, оюнчуктар жана интерактивдүү оюн комплекстери бар. Мобилдүү балдар бакчасына ар бири 20 адамдан турган кыска мөөнөттө болуучу эки топ алмашып бара алат. Эгерде аймак мүмкүндүк берсе, анда балдар бакчасынын имаратына жаңы кошумча бөлмөлөрдү эч кыйналбастан кошуп курууга болот, ал эми кааласа конструкцияны тез эле бириндетүүгө жана башка жерге орнотууга болот деген [98, с.54].

Мектепке чейинки билим берүү программасы боюнча окутууга жамааттык бала бакчаларда 2858 бала, мектепке чейинки билим берүү уюмдарынын даярдоо топторунда 22004 бала, мектептен тышкаркы билим берүү уюмдарында 4862 бала, ата-энелердин өздөрүнүн каражаттары аркылуу каржыланган мектептеги бир жылдык программа менен окутууга орточо 1020 бала тартылган [165, с.16].

2014-жылдын май айында Кыргыз Республикасынын Билим жана илим министрлиги тарабынан жүргүзүлгөн эсептөөлөргө ылайык биринчи класска бара турган 6-7 жаштагы балдардын саны – 101989 бала түзгөн. Ал эми 2015-жылдагы Статистикалык комитеттин маалыматы боюнча мектепке чейинки билим берүүгө 102193 бала барган же 100,2 % тете болгон [196, с.17]. 2014-жылы имараттардын ичинен – 1411 ишке жарактуу; 960 түздөн – түз дайындоолордун негизинде иштешет (184 мамлекеттик, 738 муниципалдык, 38 жеке менчиктеги), 451 түздөн-түз дайындоосу жок иштегендер, (72си мамлекеттик, 168 муниципалдык, жана 211 жеке менчиктеги мекемелер) [208, с.25]. Алардын ичинен: – 149у (9 мамлекеттик, 89 муниципалдык, 51и жеке менчиктеги имараттар) ар кандай себептерден улам иштебей турушат. (ураган, бош калган жана башка себептери бар, капиталдык оңдоп – түзөөлөргө муктаж имараттар) [208 с.26].

Бул абалдарды оңдоо максатында Билим берүү жана илим министрлиги билим берүү системасын өнүктүрүү Стратегиясын иштеп чыгып, 2020–жылга чейинки өнүгүү Стратегиясында мектепке чейинки билим берүү уюмдарынынын иштеп жаткан тармактарына колдоо көрсөтүү, өнүктүрүүнүн

атаандаштык программаларын кеңейтүү, башкаруу жана каржылоо системасын ыңгайлаштыруу, ылайыкташтыруу багыт алынган. Балдарды мектепке даярдоонун жылдык программалары иштелип чыгарылып жана бекитилген, 50 түрдөгү аталыштагы окутуу –методикалык комплекс, таратуучу, дидактикалык, өнүктүрүүчү материалдар даярдалган жана көмөктөшө турган усулдук адабияттар жана педагогдор үчүн тренингдин формаларын көрсөтүүчү модулдардын үлгүлөрү менен камсыздалган.

Программаны ийгиликтүү түрдө турмушка ашырууну көздөгөн максатта бала бакчалардын, мектептердин, райондук, шаардык билим берүү бөлүмдөрүнүн, областтык усулдук борборлордун, институттардын кызматкерлери менен мугалим, тарбиячылар атайын курстардан өтүшкөн. Алардын жалпы саны 2014-жылы 6418 адамды түзгөн [203, с.27].

Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинин 2014-жылдын 22-июлундагы №545/1 буйругу менен бекитилген “Кыргыз Республикасындагы 2020-жылга чейинки мектеп окуучуларын жана жаштарды тарбиялоо Концепциясы” [7] жана Мектепке чейинки билим берүү боюнча мамлекеттик саясаттын алкагында 2020-жылга ар бир баланы мектепке чейинки билим берүү деңгээли менен 20% камсыздоого жетишүү үчүн төмөнкү чаралар пландаштырылган:

-биринчиден – мектепке чейинки билим берүү уюмдардын менчик формасы боюнча көп түрдүүлүгүн колдоо, альтернативдүү мектепке чейинки уюмдардын ачылышына артыкча көңүл бөлүнгөн, 3-5 жашар балдар үчүн 2020-жылга чейин 500дөн кем эмес альтернативдүү мектепке чейинки уюмдар ачылыш зарылдыгы аныкталган;

~ экинчиден – балдарды социалдаштырууга жана мектепке даярдоого багытталган тарбиялоону жана окутууну уюштуруунун жаңы принциптерин ченемдик (нормативдик) жактан бекитүү жана уюштуруу жактан колдоо;

~ үчүнчүдөн – 3-6 жашар балдардын билимдик жетишүүсүнүн стандарттарын иштеп чыгуу жана бекитүү;

~ төртүнчүдөн – мектепке чейинки билим берүү уюмдарына барбаган 6-7 жашар балдардын милдеттүү түрдө мектепке чейинки билим алуусун колдоо;

~ бешинчиден – мектепке чейинки билим берүү уюмдарга имараттарды курууну кайра өзгөртүп курууну колдоо (анын ичинде киши башына ылайык финансылуого өткөндө айрым мектептердин бошогон имараттары);

~ алтынчыдан – мугалимдер жана тарбиячылар үчүн окуу-методикалык комплексттер жана китептер менен, жаңы ойноочу материалдар менен камсыздалган окутуучу чөйрөнү түзүү;

Бул Концепциянын негизинде мектепке чейинки билим берүү үзгүлтүксүз билим берүүнүн баштапкы баскычы болуп эсептелүү менен мектепке чейинки билим берүү жана балдарды эрте өнүктүрүү программаларын 2020-жылга жалпы кирешеден 1%га чейин финансылуону көбөйтүү зарылдыгы бекитилген. Бул болсо баланын дени соо өнүккөн инсан болуп калыптанышын камсыздайт.

Жогоруда айтылгандардын негизинде, Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн «2013-2014-жаңы окуу жылына карата мектептердин даярдыктары тууралуу» токтому мамлекеттик органдардын жаңы окуу жылына карата жалпы билим берүүчү мекемелердин даярдыктарына жоопкерчилигин күчөткөн жана тийиштүү иш-чаралардын өз убагында бүткөрүлүшүн камсыз кылган.

Аталган токтом билим берүү уюмдарынын өнүгүүсүнө бөлүнгөн каражаттарды бөлүштүрүүдө жана аны пайдаланууда айкындуулукка жана коллегиялдуулукка жардам берет.

2014-жылы бала бакча ачуу демилгесин И.Арабаев атындагы Кыргыз Мамлекеттик университетинин ректору, тарых илимдеринин доктору, профессор Т. Абдырахманов дагы көтөрүп чыккан. Анын бул демилгесин ошол мезгилдеги билим берүү жана илим министри К. Садыков, Эл аралык «Себат» билим берүү мекемеси, «Тика» жана «SANTE» уюму материалдык колдоо көрсөткөн. «Роза Отунбаеванын демилгеси» фонду, ЮНИСЕФ, ЮСАИД колдоолору менен И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик

университетинде «Уникум» инновациялык мектепке чейинки билим берүү борбору ачылган [218].

Дүйнөлүк практиканы ар тараптуу анализденгенден кийин балдардын жайкы эс алуу идеясы көтөрүлгөн. Бул демилге 2014-жылдан баштап «Роза Отунбаеванын демилгеси» фонду ишке ашыруу максатында мектепке чейинки билим берүүнүн жаңы, заманбап методикалары, белгилүү педагог – авторлор Зайцевдин, Монтессоринин методикасы боюнча педагогдор, ата-энелер үчүн семинар, тренингдерди өткөргөн. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2009-жылдын 8-июлундагы №363-6 буйругу менен жактырылган жана Кыргыз Республикасынын Өкмөтү, Кыргызстан профсоюздар федерациясы жана иш берүүчүлөрдүн республикалык бирикмелеринин ортосундагы макулдашылган. Билим берүү жана илим министрлиги тарабынан балдардын эс алуусун уюштуруу боюнча иш-чараларды өткөрүү максатында Бишкек жана Ош шаардык билим берүү башкармалыктарынын, райондук билим берүү бөлүмдөрү башчыларына, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары менен бирдикте тарбия берүү процессин өнүктүрүүнү колдоо, ошондой эле балдарга билим берүү, мектептен тышкары жана спорт уюмдарында спорт менен машыгуу, туризм, сергек жашоо мүнөзүнүн көндүмдөрүнө үйрөтүү үчүн шарттарды түзүү максатында мектеп алдындагы балдар аянтчаларын, мугалимдер, тарбиячылар жана дене тарбия мугалимдери үчүн семинарларды уюштуруп, жайкы мезгилде бардык балдардын эс алуусун камсыз кылынышын жана жергиликтүү бюджеттин эсебинен мектепке чейинки, мектептен тышкары уюмдарда балдар үчүн күндүзгү убакта жайкы эс алуу лагерлерди уюштурулушу тапшырылган.

2014-жылы «Роза Отунбаеванын демилгеси» фонду тарабынан Республиканын аймактарында 35 жайлоо бала бакчасы ачылып борбордон алыс болгон айыл-кыштактарда мектепке чейинки билим берүүнү өнүктүрүү үчүн алгылыктуу кадамдар жасалган. Мисалга алсак, Кара-Суу районундагы “Мады” жайлоо бакчасы, Тон районундагы “Улахол” жайыт комитетинде “Балдардын жайкы лагери”, Нарын областындагы “Чолпон” жайыт

комитетинде “Бүчүр” балдар бакчасы, Чон-Кызыл-Сууда “Ананайка” бакчасы жана башкаларды белгилесе болот. [225, 3-б.]. Бул балдар бакчалары алгылыктуу иштерди кылуунун натыйжасында Алай районунун “Алай” жайыт комитетине караштуу Мурдан айылынындагы “Жоогазын” балдар бакчасы 2015-жылдын “Жылдын мыкты инновациялык бала бакчасы” сынагында үчүнчү орунга ээ болгон [228, 4-б.].

Ошентип 2010-жылдан 2015-жылга чейинки мектепке чейинки мекемелерди таблица түрүндө чагылдырсак, анда

Таблица 3.2.3.

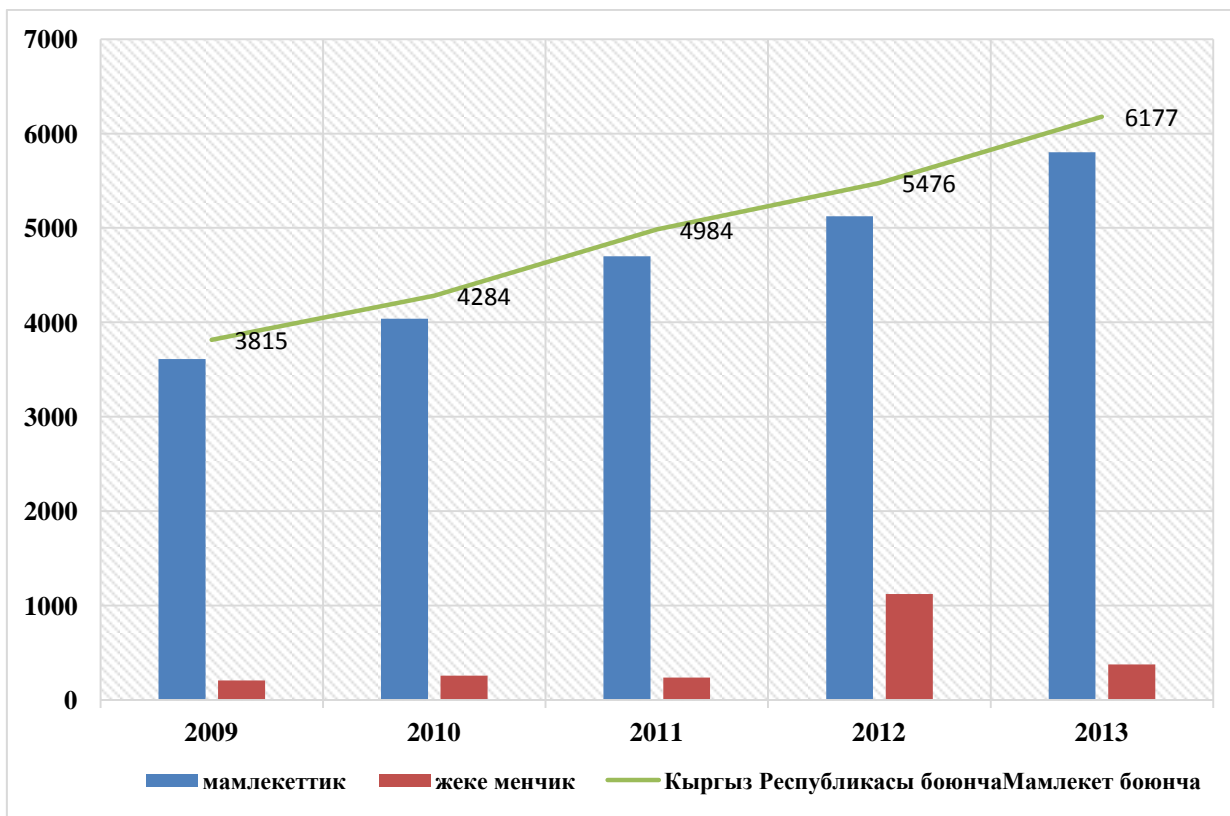
2010-2015-жылга чейинки мектепке чейинки мекемелердин саны [206, 44-б.]

№	Аталышы	2010	2011	2012	2013	2014	2015
1.	Шаарларда	301	308	307	315	341	360
2.	Айыл кыштактарда	390	433	512	612	721	826
3.	Яслилер	16	18	36	59	123	135
4.	Ясли- бакчалар	354	329	347	374	457	524
5.	Бала-бакчалар	315	387	428	487	474	519
6.	Мектепке даярдоо мекемелери	6	7	8	7	8	8
7.	Кыргыз Республикасы боюнча	691	741	819	927	1062	1186

Бул таблицадагы маалыматтарда мектепке даярдоо мектепке чейинки мекемелери жана шаарлардагы мамлекеттик балдар бакчалардын курулушунда өзгөрүүлөр жокко эсе десек болот. Балдарды негизинен жеке педагогдор үйлөрүндө, арендага алынган имараттарда сааттык төлөм менен даярдашкандыгы маалым, тилекке каршы бул мисалдар боюнча маалыматтар жок.

Диаграмма 3.2.3.

Аймактык жана жеке менчик формасы боюнча мектепке чейинки уюмдардагы ЭЖББ программасы менен даярдалган мугалимдердин саны [191, 30-б.]

Бул диаграммада чагылдырылгандай, аймактык жана жеке менчик формалары боюнча мектепке чейинки мекемелердеги жакырчылыкты жоюу боюнча мамлекеттик программанын алкагында даярдалган мугалимдердин сандык көрсөткүчү берилген. Диаграммада көрсөтүлгөндөй, бул программа негизинен мамлекеттик балдар мекемелеринде иштеген мугалимдердин квалификациясын жогорулатуу курстарынан жана алгачкы кесиптик даярдоодон өткөрүлгөн мугалимдердин саны жогору болгону баамдалат.

Бала бакчалардын тартыштыгынан жеке балдар мекемелери ачылууда, алардын статистикалык так маалыматы жок деп эсептейбиз, анткени, кээ бир жеке бала бакчалар эсепке алынбастан өз иштерин алып барышат. Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлигинен алынган маалыматтарга таянсак, 2014-жылы 8 жеке балдар бакчалары, 2015-жылы 12 балдар

бакчалары каттодон өткөн, 1-чи тиркемеде көрсөтүлгөн балдар бакчалардын тизмелери Юстиция министрлигинин сайтынан алынды.

Билим берүү тармагында эң аз болгон маяна ушул кесипти аркалагандардыкы. Биздин оюбузча баланын тагдырына жооп берген, өтө жогорку жоопкерчиликти талап кылган кесипке айлык маяна такыр дал келбейт. Тарых илимдеринин доктору Н.С.Усупова белгилегендей “Кыргызстанда КМШ мамлекеттеринин ичинен эң төмөн маяна берилет» [148, с.177]. Биз Н.Усупованын пикирине кошулабыз, анткени, Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2011-жылдын 19-январы № 18 «Билим берүү уюмдарынын кызматкерлерине эмгек акы төлөөнүн жаңы шарттарын киргизүү жөнүндө» токтомунда 2011-жылдын 1-майынан тартып Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүүчү уюмдарынын мугалимдери, мектепке чейинки билим берүү уюмдарынын, бардык типтеги жана аталыштагы мектеп-интернаттарынын тарбиячыларына эмгек акы төлөөнүн системасы киргизилген. Ага ылайык тарбиячылар 3500, мугалим – дефектолог, сурдолог, музыкадан сабак берген окутуучулардын манаясы 5000 сом аныкталган [14, с.9]. Баарыбызга маалым болгондой 21% кармалгандан кийин колго тийген маяна төмөн сумманы түзүп калаары маалым. Бюджеттик тармакта иштеген кызматкерлердин, анын ичинен билим берүү тармагынын кызматкерлеринин эмгек акысы мамлекетте белгиленген орточо эмгек акыдан төмөн экендиги белгилүү. Андыктан Жогорку Кеңештин 2014-жылдын 15-октябрында чыгарган “Билим берүүчү мекемелердин эмгек акысы тууралуу” [16] токтомун аткаруу максатында Билим берүү жана илим министрлиги билим берүү тармагындагы кызматкерлердин эмгек акысын жогорулатуу маселеси каралган, ага ылайык Жогорку Кеңеш 2015-жылдын жана 2016-2017-жылдардын болжолдуу бюджетин карап жатканда эмгек акыны жогорулатуу үчүн керектелүүчү каражатты табуу маселеси талкууланган [134, 65-б.]. Бала бакчанын орто кесиптик билими бар тарбиячысынын бир сааттык эмгек акысы 32 сомдон 57,6 сомго жогорулайт, жогорку билимдүү тарбиячыныкы 35 сомдон 63

сомго жогорулайт. Магистр даражасы бар жогорку билимдүү тарбиячыныкы 38 сомдон 68,4 сомго көбөйөт [14, с.7]. Бирок бюджеттин тартыштыгына байланыштуу маяна көтөрүлгөн эмес. Каржылоо үлүшү билим берүү секторунун айрыкча мектепке чейинки мекемелеринде төмөндөп кеткен. Мурда социалдык инфраструктура объектилери, анын ичинде мектепке чейинки мекемелер дагы, негизинен өнөр-жай эсебинен каржыланчу. Рынок экономикасына өтүү менен, бул милдеттер мамлекеттин же жергиликтүү бийликтин моюнунда калды. Жыйынтыгында бюджеттин тартыштыгына байланыштуу бүгүнкү күндө балдарды балдар бакчалары менен камсыз кылуу республика боюнча 17%ды түзөт. Бул көрсөткүч балдар бакчалары менен камсыз болуу абалынын өтө начар экендигин билдирет. Балдар бакчаларына барган балдардын саны бул убакыттын ичинде 46 миңге чейин кыскарууга жетти, башкача айтканда 4,6 эсеге төмөндөдү дегенди түшүндүрөт. Айрыкча айыл жергесинде балдардын балдар бакчалары менен камсыз болуу деңгээли кескин төмөндөп, 2012-жылы 3,8% ды түзүп калды. Сырттан келген жардамдардын негизинде, каржылоо мурунку жылдарга салыштырмалуу 2010- жылы мектепке чейинки билим берүү 27,6%га, 2011- жылы 19,3% га, 2012-жылы 10%га жогорулады [134, 65-б.] Бул иш-чара 2011-жылдын май айынан баштап ишке аша баштаган, бирок айлык акыны көбөйтүү, 2012-жылы бюджеттин тартыштыгынан 18 млрд. сомдон 21 млрд. сомго жетиш керек эле [134, 65-б.]. Ошондуктан, аталган токтомдун аткарылышы өз максатына жеткен эмес.

Мектепке чейинки билим берүү айрым бөтөнчөлүктөргө ээ. Мисалга алсак, бул жаатта кызматты аткарууну камсыз кылган мекемени тандоодо кызматты керектөөчүнүн (баланын) өз алдынча болбогондугу билинип турат. Анткени баланын мектепке чейинки билим алуусуна, биринчи кезекте, баланын ата-энелери кызыкдар, жана мектепке чейинки билим берүү мекемелериндеги көйгөйлөр менен бетме-бет кездешкен адамдар- ата-энелер.

Окумуштуу М. Айтурганов коомчулуктун социалдык көйгөйлөрүн талдоодо мектепке чейинки мекемелерде орундун жоктугу жана ошого

байланыштуу кезек күтүү ата-энелер үчүн эң көйгөйлүү маселе болуп келгендигин баса белгилеген. Бала бакчага кирүү үчүн ата-энелер төрөлгөндүгү жөнүндө күбөлүктү алгандан кийин эле 5-10 бала бакчага жазылып, кезекке туруп коюшат [34, 112-б.].

Ата-энелер үчүн дагы бир оор көйгөй – бала бакчаларды каржылоо маселеси. Көпчүлүк ата-энелер үчүн акысыз болуп туруп төлөнүүчү, бала бакчанын бардык чыгымдарына төлөмдөрдүн эбегейсиз өсүшү жана алар ата-энелерге оор жүк болуп жүктөлүп келгендиги нааразычылыктарды туудурууда, ошону менен бирге көбү мындай финансы чыгымдарын көтөрө алышпайт.

Ал эми мектепке чейинки билим берүү мекемелериндеги кадр маселесин ала турган болсок 2014-2015-окуу жылы республиканын жогорку окуу жайларын 5 миң педагог, анын ичинен 2257 – бюджеттик бөлүмдөрдү жана 3306 – келишимдик негизде окуп бүтүшкөн.

2015-жылы педагогикалык адистикке ээ болгон жогорку жана атайын кесиптик орто окуу жайларды аяктаган 1951 бүтүрүүчүнүн ичинен 1650 бүтүрүүчүгө персоналдык орундар бөлүштүрүлгөн. Бул бала бакчалардагы кадрдык көйгөйлөрдү чечүүгө бир аз гана жардам бере алган.

2015-жылы статистикалык маалыматтарга таянсак «бүгүнкү күндө Кыргыз Республикасында 1062 Мектепке чейинки билим берүүчү мекемелер иштөөдө, аларда 152216 бала тарбияланууда. Ушул балдардын ичинен 77517си – эркек, 74699у – кыз” деген маалымат Билим берүү жана илим министрлигинин сайтында чагылган [213, с.15].

2015-жылы Кыргыз Республикасынын Каржы министрлиги тарабынан ар бир айыл кыштакта мектепке чейинки мекемелерди куруу каржыланган. 2015-2016-окуу жылына балдар бакчаларды даярдоо максатында жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары мектепке чейинки билим берүүчү мекемелерди оңдоп-түздөө боюнча иштер жүргүзүлгөн.

2015-жылдын 1-сентябрына карата бала бакчалардын 1560 имараты болсо анын ичинен: 265 – мамлекеттик, 995 – муниципалдык, 300 – жеке

менчиктеги бала бакчалар болгон. Ошондой эле мыйзамсыз менчиктештирилип алынган бала бакчалардын 119 имараты мамлекет тарабынан артка кайтарылып алынган. Алардын ичинен: 97си – иштеп жатат, 8 инде оңдоп-түзөө иштери жүргүзүлүүдө, 11сине – оңдоого каражат талап кылынган [182, 82-б.]. Ал эми мурдагы бала бакчалардын имараттарында орун алып иштеп жатышкан 3 мекеменин орун которуп кетүүсүнө ылайыктуу имараттар изделип жатат [173, с.9].

Тилекке каршы, 2015-жылга чейин мектепке чейинки билим берүү системасы коомчулугубуздагы эң бир көйгөйлүү маселелердин бири катары калууда, анткени, 90-жылдарга салыштырмалуу мектепке чейинки билим берүү мекемелери 67%га кыскарган. Эгерде 1992-жылдардын башында мамлекетибизде 1696 мектепке чейинки билим берүү мекемелеринде 190 миңдей бала кабыл алынса, бул статистикалык маалыматка ылайык, бул мектепке чейинки балдардын 35% камтылгандыгын далилдейт. Ал эми мекемелик балдар бакчаларга 147 миң бала [152, с.89] кабыл алынган.

Буга мисал катары Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинин 2009-2011-жж. жетектеп турган министр, филология илимдеринин доктору, профессор А. Мусаевдин «Кут билим» газетасына берген интервьюсун айтсак болот: «1991-жылы бизде баардыгы 1690 бала бакчасы бар болгон, 2005-жылы андан болгону 400 гана калган. Көп сандаган бала бакчалар сатылып, менчиктештирилип кеткен, айрымдары бузулуп керектен чыккан. Бала бакчалар менен камсыз болуунун көрсөткүчү бизде орточо алганда 13 пайызды түзөт, ал эми Казакстанда бул көрсөткүч 34 пайызга, Россияда 58 пайызга барабар. Бир гана Беларусияда балдар мектепке чейинки билим-тарбия менен 100 пайыз камсыз болгон деп белгилеген» [226]. Тилекке каршы Кыргызстанда бул абал бүгүнкү күнгө чейин деле сакталууда.

Негизинен, 2015-жылга салыштырмалуу Кыргызстан менен коңшу өлкөлөрдөгү балдардын мектепке чейинки мекемелер менен камсыз болушуна көз жүгүртсөк, анда төмөнкүдөй диаграмманы көрө алабыз.

Диаграмма 3.2.4.

Постсоветтик аймактагы мамлекеттердин бала бакчалар менен камсыз болушунун % көрсөткүчү [204, 4-б.]

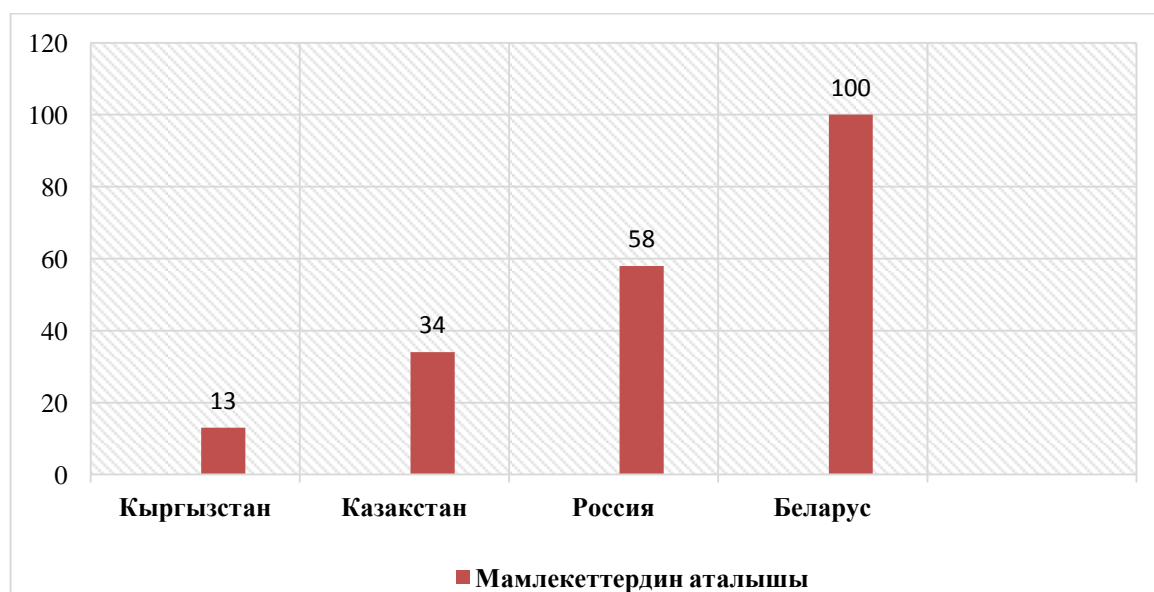

Диаграмма түрүндө чагылдырылган пайыздык көрсөткүчтөн Кыргызстандын жаш балдардын бала бакчалар менен камсыздалышы башка мамлекеттерге салыштырмалуу төмөн экендигин көрсөк болот.

Билим берүү уюмдарында тизмеге киргизилген балдардын жалпы курамы мүмкүн болгон кабыл алуунун чегинен 2,3 эсеге ашык. Топтордогу тизмеленген балдардын курамы 60 тан 99 га чейин жетет (план боюнча 25-30 бала гана кабыл алынышы керектелет), бул өз кезегинде “Мектепке чейинки билим берүү жана балдарды кароо” деген Кыргыз Республикасынын мамлекеттик билим берүү стандарттарынын жоболорундагы балдарды топторго бөлүүнүн курактык мезгилдерине каршы келгендигин билдирет.

Республикадагы ББУлордогу кайра топтоштуруулардын өзгөчөлүктөрү көп жагынан өлкөдөгү демографиялык жагдайларга байланышып жатат, балдардын төрөлүшүнүн көбөйгөндүгү, шаарларга аймактардан келген ички мигранттардын санынын өсүшү, жаңы бала бакчалардын курулушунун аздыгы шаардын ичиндеги бала бакчалардын көбөйтүү зарылдыгын жаратып жаткандыгы менен белгилүү. Бул көйгөйдү чечүү үчүн жаңы бакчалардын курулушу зарыл маселе бойдон калууда.

Жалпысынан союз мезгилинде иштеген бала бакчалардын 172 имараты 2015-2016-жылдары кайтарылып алынган, шартташтыруунун натыйжасында 118 бөлмө ачылып, ага 3295 орун ылайыкташтырылган. Мындан сырткары мектепке чейинки мекемелердин көйгөйлөрүн чечүү аракеттеринин негизинде, 2015-жылы Өкмөт тарабынан маселелер алдыга коюлуп, 2016-жылы мектепке чейинки мекемелердин жалпы жана аларга камтылган балдардын саны, менчиктештирилип алынган (приватизацияланган) имараттардын саны жана бала бакчага тартылган балдардын жалпы саны келтирилген.

2014-2016-жылдары Жогорку Кенештин чечиминин негизинде КРнын Башкы прокуратурасы тарабынан 53 объект кайтарылган, алардын ичинен: түз дайындоонун негизинде иштеп жатканы – 27; ондоо иштери жүргүзүлүп жатканы – 2; ондоо жумуштары аяктап калганы – 1; капиталдык оңдоолорго муктаждары – 7; бош тургандары – 5; кыйраган абалда турганы – 1; убактылуу максатсыз негизде башка тармакта иштеп жаткандары – 10 [186, л.2-3].

Кыргыз Республикасынын Билим Берүү жана илим министринин 2014-жылы парламенттин алдындагы отчетунда “областтардан алынган маалыматтарга караганда 2015-жылы билим берүү системасында 896 бала бакча иштеп жатат жана алардын долбоордук жалпы мүмкүнчүлүгү 134400 орунга гана ылайыкташтырылгандыгын байкоого болот” [169, 8-б.]. Ошондуктан иш-чараларды көрүү милдети Билим жана илим министрлигине жүктөлгөн, анын натыйжасында, атайы балдар мекемелердин – кулактары начар уккан, көздөрү начар көргөн балдар үчүн билим берүү материалынын мазмунунун көлөмү негизинен анын массалык жалпы билим берүү мазмунунун көлөмүнө туура келтирилгенге иш-чаралар кабыл алынган. Балдардын өзгөчөлүктөрүнө, психологиялык мүмкүнчүлүктөрүнө ылайыкталган. Балдардын атайы мекемелеринде окуучуларды китеп жана мектепке керектүү окуу куралдар менен камсыздоо жөнүндө маселеси өзүнчө көңүл бурууну талап кылат. 2011-2016-жылдардын ичинде Кыргыз

Республикасынын Президентинин Администрациясы тарабынан каржыланып жарык көргөн жетекчилик тарабынан эрте жетилүүнүн, үч жашка чейинки балдардын өсүү өзгөчөлүктөрүн жана ар бир баланын индивидуалдуулугуна жараша билим берүү зарылдыгы чагылдырылган.

Мектепке чейинки билим берүүнүн баскычтарын талдоого алсак, анда:

- баланын эрте өсүшү жана мектепке чейинки билим берүү өлкөнүн билим берүү саясатынын бирден-бир артыкчылыктануу багыты болуп саналат. Бул аталган этаптын өзгөчө маанилүүлүгү менен шартталган, анда баланын интеллектин өнүктүрүү жана социалдык көнүктүрүү, бардык балдар үчүн мектепте сапаттуу билим алууга бирдей мүмкүнчүлүктөрдү камсыз кылуу үчүн негиз түзүлгөн.

Интернет булактарына таянсак, 2016-жылы Кыргызстандын алыскы аймагындагы балдардын 15%га жакыны мектепке чейинки билим берүү мекемелерине барышат [212]. Калган кичинекей балдар андай мүмкүнчүлүккө ээ эмес. Жакыр үй-бүлөлөрдөн чыккан балдардын 7%ы гана бала бакчаларга бара алышат. Бакубат үй-бүлөлөрдүн пайыздык көрсөткүчтөрү, жогору – 47% [212] түзөт. Тилекке каршы, Кыргызстанда бакубат жашаган үй-бүлөлөрдүн пайызы 20%ы гана түзгөнүн эске алсак, анда социалдык катмарлардын ортосундагы ажырымды даана элестетүүгө болот. Ошондой эле «шаар – айыл» ортосунда да айырмачылыктар бар. Айылда жашаган балдардын 10%ы гана мектепке чейинки билим берүү мекемелерине барышат. Ал эми шаардагы балдардын мындай мүмкүнчүлүктөрү бир кыйла жогору – 33% [212] Ошондуктан, 2016-жылы 100 мектепке чейинки мекемелердин курулушу бүтүрүлүп, балдарды алууга даярдоо буюртмасы жергиликтүү кеңештерге берилген. 2016-жылга чейин мектепке чейинки билим берүү системасындагы курулуштар жана мурдагы бала бакчаларды кайтарып алуулар мамлекеттин бюджетинин эсебинен жүргүзүлүп келинген. Билим берүү уюмдарында балдарды топтоштуруу милдети райондук билим берүү борборлоруна тиешелүү болуп, 2013-жылы кабыл алынган “Муниципалдык мектепке чейинки билим берүү уюмдарын

комплектилөө тартиби жөнүндөгү” деген жоболордун негизинде иш алып барышат. Бул жобонун негизинде, республиканын аймактарындагы ар менчиктеги балдар мекемелеринин иш алып баруусунун негизи катары дагы кабыл алынат.

Акыркы убактарда Кыргызстанда менчик бала бакчалардын саны өсүүдө. Мындай сандык өсүшкө салыктын бир нече түрү алынып, салынганы жана айрым жеңилдиктердин киргизилгени түрткү берген. Мындан бир нече жыл мурун Кыргызстанда бала бакчалар тартыш болуп, мектеп жашына чейинки балдардын дээрлик 50%ы га бала бакчага барбайт деген статистикалык кейиштүү маалыматтар айтылчу. Анткени мамлекеттик бала бакчалар өтө аз, ал эми союз убагында курулган бала бакчалардын имараттары менчиктештирилип же болбосо айрым чет өлкөлөрдүн элчиликтерине, салык кызматына жана башка мамлекеттик органдарга берилип кеткен. Ал эми жеке менчик бала бакча ачып, иштетүү оңой эмес эле. Кыйынчылыкты салыктардын көптүгү жана тиешелүү лицензия алуудагы талаптар түзчү. Мына ушул көйгөйгө байланыштуу Жогорку Кеңештин депутаттары бул маселени көтөрүп, менчик бала бакчаларды салыктын бир нече түрүнөн бошотуу туралуу мыйзам кабыл алынган. Натыйжада менчик бала бакчалар кошумча нарк салыгынан, жер салыгынан, сатуудан түшкөн жана пайдадан түшкөн кирешенин салыгынан бошотулган. Жеке менчик бала бакчалар аймактарда да ачыла баштады. Жеке менчик бакчаларда сапат мамлекеттик мекемелерге караганда кыйла жогору. Ата-энелер да төлөгөн акчасына жараша талап кыла алышат. Балдар да орус, англис тилдерин үйрөнүп мектепке толук камдуу даярданып барып жатышкандыгы маалым.

Көпчүлүк адамдар жеке бала бакчаны ачуу кирешелүү бизнес деп ойлошот. Чынында, анын түйшүгү да, жоопкерчилиги да ошончо. Менчик бала бакча ачууга мамлекет тарабынан коюлган бир катар талаптар бар, алардын айрымдары жеңилдетилген. Бала бакчаларга лицензия бергенде жеке менчик имараты болушу керек деген талап коюлган, кийин бул талапты

жеңилдеткиле дегенде ижара алууга уруксат берилген. Бала бакчалардын санынын көбөйүп бара жатканы ошондон улам. Азыркы учурда бакчаларды уюштуруучулардын үч жылга ижарага алганга мүмкүнчүлүктөрү бар. Сөзсүз түрдө мектепке чейинки даярдык боюнча жогорку билими бар кадрлар болушу керек. Ошол эле учурда бала бакчаларга союз учурунан бери келе жаткан талаптарга таянып, орчундуулары талап кылынып жатылат. Мисалы, биринчиден, материалдык-техникалык база, экинчиси - окуу усулдук база, үчүнчүсү - кадрлар базасы. Кээ бир спецификасына жараша кадрларга талаптар бар. Мисалы логопед, педиатр, музыка сабагынан берген мугалим жана башкалар ачылып жатканда жок болсо кийин кошуп толуктап алса болот, жана алар толук эмес жумуш күнү менен иштешет. Ал эми дарыгерлер жумасына эки жолу келип көзөмөлдөп туруш керек. Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинин (КР ББиИМ) лицензиялоо жана аккредитациялоо бөлүмүнүн башчысы Нурбек Казыев "Азаттык" радиосуна берген интервьюсунда 2015-жылы лицензия берилген 305 жеке ББМ иштейт, бирок алардын так саны жок, бүгүнкү күнү алардын саны дагы көптүгүн айтып кеткен [229].

Лицензиясы бар же жогун билүү максатында, биз өздүк ыктыярыбыз менен жаңы конуштарды кыдырып, жеке бала бакчалар жөнүндө маалымат алдык. “Ак Ордо” жаңы конушундагы №10 “Айгул-Тоо” көчөсүндө жайгашкан «Наристе»; Тулпар көчөсү №359-«Балакай Ордо»; жеке балдар бакчаларын кыдырып күн тартиби жана кызматкерлер менен комплекттөөдө “Муниципалдык мектепке чейинки билим берүү уюмдарын комплектилөө тартиби жөнүндөгү” деген жобонун негизинде жүргүзүлгөндүгүн баамдадык.

Ал эми, “Алтын-Ордо” жаңы конушунун №64-Гоголь көчөсүндөгү «Умка», Ак Ордо конушундагы №15-Тулпар көчөсүндөгү «Ак-Ордо», Ахунбаев-Тагай бий көчөсүнүн кесилишинде жайгашкан «Ак Бала», “Эркин-Тоо” конушунун №4 Эркин-Тоо көчөсүндөгү “Айдана” жеке балдар бакчалары менен таанышууда сандык көрсөткүчтөрү, тамак берүү жолдорун, комплекттөөсүн, билим берүүдө кайсы программаларга таянарын аныктоодо

тарбиячылар бала бакча башчыларынан сурагыла деген ар кыл жоопторунун негизинде толук маалымат ала албадык.

Кыдыруу учурунда “Калыс Ордо” жаңы конушундагы №48-Жетинчи көчөдө жайгашкан «Улыбка», Сегизинчи көчөдөгү «Бактылуу балалык», “Ак Өргө” конушундагы №18-Алымкулов көчөсүндөгү «Бала бакча» жеке балдар бакчалары келгенибиздин максатын билгенден кийин балдар бакчаларын кыдыртып, балдар менен кеңири таанышканга мүмкүнчүлүк болду. Бул жеке менчик балдар мекемелеринде негизинен 15 бала, рациондору килокалорий менен жазылып турган табличкаларды көрдүк. Күн тартиби боюнча тамактануу, эс алуу жана даярдоо сабактары менен таанышуу учурунда сүрөт, ыр, музыка сабагын музыка-мугалим берээрине күбө болдук. Бирок бул жеке бакчаларды кармоонун талаптары толук кандуу эместигин көрдүк. Ар бир бакчанын жетекчилиги ата-энелердин колдоосуна муктаж экендигин дайыма билдирип келе жаткандыгы белгилүү. Ошондон улам негизги материалдык оор жүктү бала бакчаларда ата-энелер көтөрүп келе жатышат. Ал эми «Көлмө» жаңы конушунун 33 Достук көчөсүндө жайгашкан «Бал кыял», Биринчи Май районунун №335/1-Күрөңкеев көчөсүндөгү «Аюша», 27-Каралаев көчөсүндөгү «Всезнайка», 93-Коммунаров көчөсүндөгү «Гүлбакча» балдар бакчаларына барып билим берүү жааты менен таанышуу учурунда, бир тайпада 12-15 балага бир тарбиячы жана вариативдүү программаларынын негизинде мектепке даярдоо жүргүзүүлөрүн баамдадык. Тилекке каршы, ал вариативдүү программаларын ким иштеп чыккандыгы тууралуу маалыматты берүүдөн баш тартышты.

Ошол эле учурда, “Ак-Босого” конушунун 37 - Чүй көчөсүндө жайгашкан жеке балдар бакчаларына кайрылганда, эч бир программалардын жоктугун, ал балдар бакчалары жергиликтүү бийликтин көзөмөлүсүз, эч кандай уруксат документтери жок, жаңы конуш тургундарынын өтүнүчтөрү боюнча балдарын карап туруу үчүн ачылгандыгына күбө болдук, анткени, жумушка кеткен ата-энелер балдар бакчасынын жоктугуна байланыштуу, ар бири балдарына өздөрү тамак ала келип, 3, 5 же 8 саатка беришет экен,

төлөм акысы бир күндө 100 сом. Бул балдарга “кандай көзөмөл болууда?”, “билим берилеби же жокбу?”, “коопсуздугуна ким кепилдик берет?” деген суроолор жоопсуз калды. Биз бул бала бакчалары менен таанышкандан кийин, жеке балдар бакчалары бай же байланыштары бар адамдар гана колдоно алган барчылыктын белгиси экендигин баамдадык. Албетте, кадыресе иш-милдеттерин аткарган мектепке чейинки мекемелерде мындай кырдаалдын болушуна жол берилбеши керек.

Бала бакчага орунга жетиш үчүн баланы райондук билим берүү бөлүмүнө жашаган жери боюнча каттатып, кезекке туруп коюу керек жана бул иштер балдардын ата-энелери же аларды алмаштырган адамдар тарабынан жүргүзүлөт. Бул иш негизинен 2017-жылдан баштап “Жалпы билим берүү уюмдарынын” долбоорунун негизинде иш жүзүнө ашкан. Долбоордун негизги максаты болуп “жамааттын ар бир мүчөсүнүн катышуусу менен ар бир баланын өсүп, өнүгүп, билим алуусуна жагымдуу, коопсуз, ыңгайлуу чөйрө түзүү” [172, 16-б.] максаты коюлган.

Бакчалардагы балдардын тамактануулары укуктук-нормативдик документтердин негизинде жүргүзүлөт. Азыркы убакта тамактануунун бир күндүк эсебинин нормасы жергиликтүү бюджеттин эсебинен коюлган. Мисалга, алсак, нормативдик –ченемдерде 3 жашка чейинки балдар үчүн – 58 сом (алардын ичинен 29 сом бала ата-эненин эсебинен); 3 жаштан 7 жашка чейинки балдар үчүн – 60 (30) сом; мүмкүнчүлүктөрү чектелген балдар билим берүү мекемелеринде (СДДО) 3 жаштан 7 жашка чейинки (ар түркүн физикалык жактан өнүгүүсү начар, кемтиги бар) балдар үчүн – 57 сом; кургак учук менен ооруган №91 туберкулез балдарга билим берүү уюмдарына жана (ТДООСТ) мектебинин балдары үчүн – 95 сом түзөт [144].

Бакчаларда тарбияланып жатышкан балдардын ата-энелери тамак-аш үчүн жалпы төлөмдүн 50%ын төлөшсө, калган 50%ын жергиликтүү бюджеттин эсебинен толтурушат. Мектепке чейинки билим берүү уюмдарын каржылоо жумуштары негизинен жергиликтүү бюджеттин эсебинен, тамак-аш үчүн ата-энелердин төлөмдөрү, ата-энелер тарабынан көрсөтүлгөн

материалдык базаны чыңдоо боюнча берилген жардамдардын эсеби жана гранттар болуп саналат.

Билим берүү уюмдары коомдук бирикмелери өздөрүнүн ишмердүүлүгүн КРнын мыйзамдарынын негизинде жүргүзүшөт КРнын Конституциясы, КРнын граждандык кодекси, КРнын “Коммерциялык эмес уюмдары жөнүндөгү закону” менен, устав жана башка укуктук-нормативдик актылардын нормаларына ылайык ишке ашырышат. Бирикмелердин негизги максаты - бала бакчаларга материалдык жана кайрымдуулук жактан жардам көрсөтүү экендигинде.

Балдардын психологиялык-педагогикалык жактан мектепке даярдыгын жогорулатуу мекетепке чейинки билим берүүнүн негизги маселеси болуп эсептелет. Мектепке кирүүдө балдардын бирдей мүмкүнчүлүгүн камсыздоо үчүн мектепке чейинки балдарды мектепке даярдоо боюнча программаларды жайылтуу чараларын көрүү зарылдыгы келип чыккан.

Бала бакчаларды куруу жетишпегендигин эске алып, мектепке чейинки мекемелердин альтернативдүү моделдерин киргизүүгө шарттарды түзүү керек, мамлекеттик-жеке өнөктөштүк алкагында жеке секторду тартуу зарыл, бул үчүн иштеп жаткан мыйзамдарга тиешелүү өзгөртүүлөрдү киргизүү маселелерин чечүү аракеттери көрүнүүдө.

2010-жылдан тартып, 2016-жылга чейинки мектепке чейинки билим берүү системасынын өнүгүшүнүн негизги мүнөздөмөсү төмөндөгүдөй:

- Мектепке чейинки билим берүүнүн артыкчылыктуу экендигине баа берүү менен бул тармакка инвестиция салуунун зарылдыгы баамдалды;

- Мектепке даярдык көрүү алдындагы очок – борборлор саны жагынан өнүгүшү байкалды.

Өлкөдөгү жана дүйнөдөгү мектепке чейинки билим берүү маселелери боюнча ар түрдүү аналитикалык изилдөөлөр менен маалыматтарга караганда бул тармакка берилүүчү артыкчылыктуу жагдайлар балдардын мектепке даярдануусу боюнча жакшы жыйынтыктарды камсыз кылуу мүмкүнчүлүктөрдү жараткандыгын жана мындай ыргактын сакталуусу

келечекте өлкөнүн наристе балдарга болгон камкордуктун өсүшү белгилеген. Анткени, бул багыттагы мамлекеттин кенже балдардын өнүгүүсүнө кошкон инвестициялары натыйжалуу жана пайдалуу болуп жаткандыгы анык.

Мындан сырткары турмуш өзү далилдегендей, мектепке кирүү алдындагы бирдей, тең мүмкүнчүлүктү камсыздоо жагында ар бир бала мектепке чейинки билим берүү программаларын эки жылдан кем эмес мезгилде окуп туруулары зарыл маселе катары көрсөтүлгөндүгү талдоодо аныкталды. Анын негизинде кыска мөөнөттөгү курстар бала бакчадагы балдар алган билимдин натыйжасына мектепке чейинки билим берүүнүн эң башкы реформасы катары мектепке чейинки даярдоонун программаларын киргизүү жагы негизги көрүнүшү болуп калды. 2012-жылдагы кабыл алынган стратегиялык маанидеги документтер мектепке чейинки билим берүү тармагы өлкөнүн билим берүү саясатындагы артыкчылыктуу багыттарынын бири экендигин көрсөттү.

Бул маселелер мезгил талаптарына ылайык шартталып жатат, анткени келечектеги адам, бүгүнкү бала социалдык жактан калыптанган интеллекттин жетилүүсүнө көрүлгөн камкордуктун бир мүнөздүү белгиси катарында мектептен сапаттуу билим алуусуна өбөлгө түзүлөт.

Диаграмма 3.2.5.

Кыргыз Республикасы боюнча ББУ сандык көрсөткүчү 2012-2016 - жж.
[214, 27-б.]

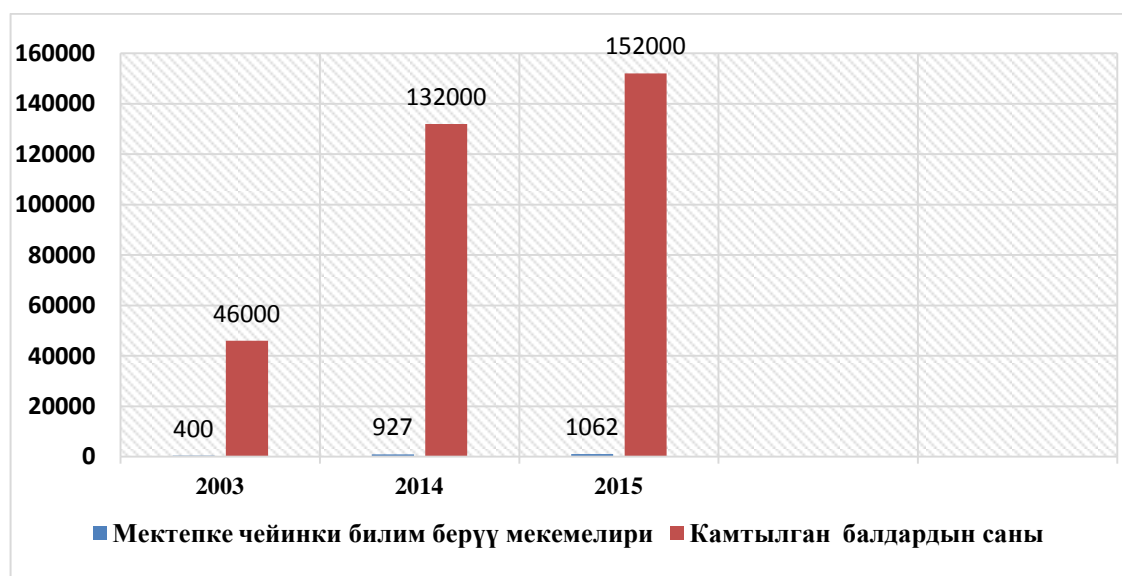

Диаграммада көрсөтүлгөндөй, Кыргызстанда мектепке чейинки билим берүү мекемелеринин сандык өсүшү байкалат. Бул тармакка тартылган балдардын саны 6,2%дан (400 ББУ, аларда 40,0 миң бала) 2012 –жылы болгон 696 болсо, 2014-жылы жалпы 927 ББУ иштеп, аларда 132 миң бала тарбияланган, 2015-жылы бул сан бир жаштан 6 жашка чейинки балдарды кошкондо 18,1%га жетип, 2016-жылы 152216 балага чейин көбөйгөндүгүн көрсөк болот. Ошондой эле, диаграммада чагылдырылгандай, Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик Статистикалык комитетиндеги 2015-жылындагы сандык көрсөткүч менен Билим берүү жана илим министрлигин маалыматы төп келбегендигин байкасак болот. Бирок, жалпысынан мектепке чейинки билим берүү мекемелеринин өсүшү байкалган.

Эгерде бул өсүш мамлекетте мектепке чейинки билим берүүгө муктаж болгон балдардын сандык камтылыш деңгээли кандай абалда болгондугун көрсөтсөк, анда мамлекет тарабынан көрүлгөн чаралар, б.а. ооруп калган балдар үчүн атайын изолятор, музыка сабагын өтүү үчүн атайын бөлмө, орудуктар, уктоо каражаттары жана башкалар менен камсыз кылынган ББУ кабыл алынган балдардын сандык динамикасын караса, анда

Диаграмма 3.2.6.

2003-2015-жж. аралыгында курулган, ремонттолгон эсепке алуу негизиндеги ББУнын балдарды тартууга болгон мүмкүнчүлүктөрү жана камтылган балдардын саны [212]

Диаграммада көрсөтүлгөндөй, 2003-жылы 400 мектепке чейинки билим берүү мекемелерини саны 2015 -жылга чейин 21.1%га өскөндүгүн байкаса болот. Бирок, тартылган балдардын сандык өсүшү төп келбегендигин баамдайбыз, анткени, балдар мекемелеринин жетишсиздигинен бир тайпада 25-30 баланын ордуна 70 балага чейин камтылат. Балдардын санын талаптарга топ келтирүү аракеттерин көрүү максатында КР Өкмөтү менен өнүктүрүү боюнча Өнөктөштөрдүн (донорлордун) 2012-2014-жылдарга сектор боюнча кароого биргелешкен билдирүүгө кол коюлган. Мамлекет Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлиги менен Эмгек, миграция жана жаштар министрлигинин кесиптик-техникалык билим берүү Агенттигинин атынан донордук долбоорлорду координациялоодо жана мониторинг жүргүзүүдө чоң роль ойной баштаган мамлекеттик органдар иш-чараларды колдоого жана изилдөөлөрдү жүргүзүүгө сурап билүүлөрдү жүргүзүшкөн

Бул абалды жакшыртуу максатында Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинин программасын турмушка ашырууда мектепте чейинки билим берүү мекемелери милдеттүү билим берүүнүн сапатын жогорулатуу («Бардыгы үчүн билим берүү» (БҮБ) Концепциясынын, «Миң жылдыкты өнүктүрүү максаттарынын» (МӨМ) жана башка кабыл алынган мыйзамдардын алкагында жоюу аракеттери көрүлгөн. Ошондуктан, 2020-жылга 3-5-жаштагы балдардын 20%ын мектепке чейинки билим берүү менен камсыз кылуу деңгээлине жетүү белгилүү чараларды камсыз кылуу керектигин көрөбүз. Алар :

- мектепке чейинки билим берүү уюмдарынын менчигинин түрү боюнча көп түрдүүлүгүн колдоо, мында альтернативдүү мектепке чейинки уюмдарды түзүүгө артыкчылыктуу көңүл бурулат. 2020-жылга 3 жаштан 5 жашка чейинки балдар үчүн альтернативдүү мектепке чейинки уюмдар ачылышы керек;

- мектепке чейинки билим берүү уюмдарына барбаган 6-7- жаштагы балдар үчүн милдеттүү түрдө мектепке даярдоочу билим берүүнү колдоо;

- мектепке чейинки уюмдар үчүн имараттарды курууну, кайра профилдөөнү колдоо;

Ушуга байланыштуу Концепция 2020-жылга мектепке чейинки билим берүүнү жана баланы эрте өнүктүрүү программаларын каржылоону (ички дүң продукциясынын (ИДП) бир пайызына чейин жеткирүү зарылдыгы көрсөтүлгөн.

Стратегиясында коюлган максаттарга жетүү үчүн бардык ресурстарды бириктирүүгө мүмкүнчүлүк берген.

Азыркы учурда билим берүүнүн мектепке чейинки сегментинин сапатын жогорулатуу үчүн негизинен төмөнкү багыттар боюнча иш жүргүзүлгөн:

- мектепке чейинки билим берүү тутумунун кызматкерлерине жаңы кесиптик жана билим берүүчү стандарт иштелип чыккан;

- бала бакчаларга жаңы имараттар курулууда, мектепке чейинки билим берүү мекемелери жайгаша турган жаңы имараттарды жана жайларды куруу жана алуу үчүн жеке инвесторлорду тартуу боюнча долбоорлор сунушталууда. Мындай ишмердүүлүк бала бакчалардагы орундун жетишсиздигине тиешелүү көйгөйлөрдү чечүүгө жардам берет;

- бала бакчаларды финансылоо боюнча жаңы долбоорлор каралууда.

Кыргыз Республикасынын ар бир регионунда окутуу тили региондун этностук курамын чагылдырган мекемелердин тиби басымдуулук кылган өзгөчөлүү тилдик кырдаал түзүлгөн. Мектепке чейинки билим берүүгө камтылган балдардын 65%ы орус тилинде, 33,3%ы – кыргыз, 1,8% - өзбек тилинде окуйт [194,с.23].

2012-жылы кабыл алынган Кыргыз Республикасынын өнүгүү Стратегиясы 2020-жылга чейин, анын негизинде билим берүү системасынын өнүгүү стратегиясы, мектепке чейинки билим берүү тармагынын өнүгүү стратегиялык бир катар документтер кабыл алынган, аларда балдардын эрте өнүгүүсү жана мектепке чейинки билим алуусу өлкөнүн билим берүү саясатынын маанилүү артыкчылыктарынын бири деп белгилесек болот.

Мунун баары ушул этаптын өтө маанилүүлүгү менен шартталган, анда баланын интеллектинин өнүгүүсүнүн жана социалдык адаптациясынын негиздери калыптанат, мекемелерде бардык балдардын сапаттуу билим алуусуна тең мүмкүнчүлүк камсыздалат. 2020-жылга 3-5 жашар балдарды мектепке чейинки билим берүү менен камсыздоо максатына жетишүү үчүн төмөнкү чараларды көрүү сунушталат:

- мектепке чейинки билим берүү уюмдарынын менчик формасы боюнча көп түрдүүлүгүн колдоо, мектепке чейинки альтернативдүү билим берүү уюмдарынын ачылышына артыкча көңүл буруу. 2020-жылга 500 кем эмес 3-5 жашка чейинки балдар үчүн альтернативдүү мектепке чейинки билим берүү уюмдары ачылышы керек;

- балдарды мектепке даярдоого жана социалдаштырууга багытталган окутуу жана тарбиялоонун жаңы принциптерин уюштуруу жактан колдоо көрсөтүү жана ченемдик жактан бекитүү;

- 3-6 жашка чейинки балдардын билимдик жетишүүсүнүн стандарттарын иштеп чыгуу жана бекитүү;

- мектепке чейинки билим берүү уюмдарына барбаган 6-7 жашар балдардын милдеттүү түрдө мектепке чейинки билим алуусун колдоо;

- мектепке чейинки билим берүү уюмдарына имараттарды курууну жана кайра өзгөртүп курууну колдоо жана мугалимдер жана тарбиячылар үчүн окуу-методикалык комплекстер жана китептер менен, жаңы ойноочу материалдар менен камсыздалган окутуучу чөйрөнү түзүү.

2015-жылы Ош шаары боюнча 480 сааттык курска социалдык жактан коргоого муктаж болгон балдардын саны 9125 жеткен жана 2016-жылга карата Ош шаарында 20 жеке менчик бала бакчалары ачылган жана 3 бала бакча курулууда. Шарты туура келген мектептерге мектеп-бала бакча комплексин куруу колго алынууда, азыркы учурда 3 мектеп бала бакча комплексинде 100гө жакын бала тарбияланат. Комплекс негизинен лицензиялык талаптарга жооп берет [205, 8-б.].

Мисалга «Кутбилим» газетасынын 2014-жылдын 21-ноябрындагы бала бакчалар үчүн талаптар жарыяланган. Анда «талапка ылайык педагогикалык кадрлардын курамынын 80%ы штаттагы педагогикалык кадрлар[225, 3-б.] болушу керек жана тайпалар үчүн кандай талаптар аныкталгандыгы төмөндө чагылдырыл

Таблица 3.2.5

2014-ж.бала бакчаларга лицензиялык талаптар [225, 3-б.]

№	Аталышы	Балдардын саны	Тарбиячы	Жардамчы	Дене -тарбия сабагы	Музыка	Чет тилдер тайпасы	Кыргыз/ орус тилдер тайпалары
1.	6 айдан-1.5 жашка чейин	10-15	2	1	75м ²	75м ²	1	1
2.	1.5- 2 жашка	20	2	1	75м ²	75м ²	1	1
3.	2 жаштан 3 жашка кенже топ	25	2	1	75м ²	75м ²	1	1
4.	3 жаштан 4 жашка чейинки	30	2	1	75м ²	75м ²	1	1
5.	4 жаштан 5 жашка чейин	30	2	1	75м ²	75м ²	1	1
6.	Даярдоо тобу	30	2	1	75м ²	75м ²	1	1

Таблицада көрсөтүлгөндөй, кызматкерлер менен жаш курактарына жараша балдардын сандык катышы дал болуп 10-30 балага эки тарбиячы жана бир жардамчы туура келүүгө тийиш. Ооруп калган балдар үчүн өзүнчө бөлмө жана медициналык бөлмө болууга тийиш. Балдар менен отуруучу орундуктар сандык катышы бирдей болгон ашкана дагы болушу керек. Тилекке каршы, бул чектөөлөр иш жүзүндө сакталбайт. Кыргыз

Республикасы эгемендүүлүккө ээ болгондон баштап 2012-2016-жылдар аралыгындагы билим берүүнү өнүктүрүүнүн стратегиясы; Мектепке чейинки билим берүү жана балдарга камкордук көрүүнүн мамлекеттик стандарты; “КРнын мектепке чейинки билим берүү” Концепциясы; “Мектепке чейинки билим берүү уюмдары жөнүндө” тууралуу КРнын типтүү жоболору; ББУнун иштөө тартибин жөнгө салуучу нормативдик – укуктук документтери жана башка жарлыктар, токтомдор, буйрутмалар, буйруктар, программалар болгон. Өзгөчө белгилей кетчү “Бул жолдо карышкыр жок” деген проектинин негизинде Кыргызстан үчүн “Эрте жаштагы балдарды өстүрүп-жетилтүү” [113, 31-б.] улуттук моделдин алкагында Бишкек шаарынын эки жаңы конуштарында жана негизинен Баткен областында мектепке чейинки мекемелеринде эрте жаштагы балдарды өстүрүп-жетилтүү боюнча билим берүү системасына өзгөчөлөнгөн модель катары киргизүү аракеттери көрүлгөн. Бул маанилүү модель катары кабыл алынган «өнүгүүнүн комплекстүү негиздери» программасында да жакырчылыкты жоюу максатынын бир багыты катары билим берүүнү б.а. эл аралык деңгээлге шайкеш өнүктүрүү жана реформалоо маселелери белгиленген.

ТЫЯНАК: Мектепке чейинки билим берүүнү калыбына келтирүү боюнча азыркы учурда жүргүзүлүп жаткан мамлекеттик саясатты жана анын өнүгүү багыттарын талдоого алуунун натыйжасында төмөндөгүдөй жыйынтык сунушталат:

1. 2010-жылдан 2016-жылга чейинки аралыкта мектепке чейинки билим берүү системасынын жалпы негизги нормативдик - укуктук базалары калыптанып, кабыл алынып, толугу менен иштей баштаган;

2. 2020-жылга 3-5 жашар балдарды мектепке чейинки билим берүү деңгээли менен 20%га камсыздоого иш чараларды көрүү зарылчылыгы аныкталды. Мектепке чейинки билим берүү уюмдардын менчик формасы боюнча көп түрдүүлүгү, б.а. альтернативдүү мектепке чейинки уюмдардын ачылышына артыкча көңүл бөлүнгөн. Наристе балдарды социалдаштырууга жана мектепке даярдоого багытталган тарбиялоону жана окутууну

уюштуруунун жаңы принциптерин ченемдик (нормативдик) жактан бекитүү жана уюштуруу жактан колдоолор көрсөтөтүлө баштагандыгы тастыкталды;

3. Мектепке чейинки билим берүү уюмдарына барбаган 6-7жашар балдардын милдеттүү түрдө мектепке чейинки билим алуусун колдоо үчүн “Жайлоо” , “Энелик” ж.б. балдар бакчалары кеңири жайылтыла баштаган. Ошол эле учурда мектепке чейинки билим берүү уюмдарга имараттарды курууну, кайра өзгөртүп курууну колдоо каржылоо иштери көрүлө баштаган.

3.3. Кыргызстандагы мектепке чейинки билим берүү системасындагы жүргүзүлгөн реформалар жана анын натыйжалары

Мамлекеттүүлүктүн өнүгүшүн, бекемделишин аныктоочу субъект инсан болсо, адамды инсан кылуучу фактор билим менен тарбия болуп саналат. Ар бир субъектин өнүгүү деңгээли, төрөлгөндөн баштап толук кандуу инсан, атуул катары калыптануусу мектепке чейинки билим берүү мекемесинен башталат. Ошондуктан эгемендүүлүккө ээ болгон мезгилден баштап педагогдор, тарыхчылар жана башка илимий чөйрөнүн өкүлдөрү, Кыргызстандын эгемендүү мамлекет катары өнүгүшүнүн негизги факторлорунун бири катары мектепке чейинки билим берүү системасын өнүктүрүү керек экендигин тастыктаганга аракеттерди жасашкан.

Белгилүү болгондой, мектепке чейинки билим берүү системасын өнүктүрүү – анын укуктук-ченемдик базасын мезгилдин талабына ылайыктап кайрадан түзүп чыгуу аркылуу бул тармакты реформалоонун аркасында гана ишке ашырылат. Негизинен мектепке чейинки билим берүү системасын реформалоо маселеси XX к. 90-жылдардын аягында эле көтөрүлүп, 2000-жылдардын башында гана жүзөгө ашырыла башталган.

Менчиктештирилип кеткен мектепке чейинки билим берүү мекемелеринин имараттарын кайтарып алуу жараяны 2007-жылдын 30-августундагы «Балдарды коргоо жана колдоо» тууралуу Кыргыз Республикасынын Президентинин №390 Жарлыгынын 5-беренесине ылайык ишке ашырылган. Өкмөт тарабынан жүргүзүлгөн

инвентаризациянын натыйжасында 464 мектепке чейинки балдар мекемелери кайтарылып, кайрадан балдар – бакчаларына айландырылган. Анын ичинен 124 имарат мектепке чейинки балдар мекемелери статусун алган [164, л.2]. Инвентаризация учурунда кайтарылган имараттардын 124үндө билим берүү, маданият жана спорт мекемелери, 16сында өкмөттүк эмес уюмдар, 42синде – саламаттыкты сактоо уюмдары, 50сүндө – ЖКХ органдары, социалдык коргоо, салык, прокуратура, сот, ички иштер ж.б. органдары жайгашса, 26 балдар бакчалары ар кыл складдарга жана квартираларга ылайыкташтырылып кеткен. 152 балдар мекемелери жеке ишкерлердин өздүк менчиктерине өтүп кеткен болсо, 30 мекеме иштебестен ар кыл текшерүү уюмдардын чечимдеринин негизинде жабылып калган, ал эми 6 имарат мечиттерге айландырылган [164, л.2].

Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын өкүлдөрү мамлекетке кайтарылып берилген имараттардын базасында жаңы бала-бакчаларды ачуу боюнча жүргүзүп жаткан иштер абдан маанилүү экендигин белгилешкен. Архивдик материалдарда «мектепке чейинки билим берүү менен камсыздоо – жергиликтүү бийлик органдарынын келечектүү милдеттеринин бири экендиги белгиленип, алардын бала бакчаларды калыбына келтирүү боюнча жүргүзүп жаткан иштери менен балдарга кам көрүүсү кубандырат. Бүгүнкү күнгө карата Кыргыз Республикасынын Башкы прокуратурасы болжол менен 50гө жакын балдар бакчасынын имаратын артка кайтарды» [164, л.2-3] – деп билим берүү мекемелеринин инвентаризация жүргүзгөндүгү боюнча Жогорку Кеңештин маалыматтарында белгиленет. Дагы бир белгилеп кетчү жагдай, жогоруда биз сөз кылган Кыргыз Республикасынын Президентинин Жарлыгы мектепке чейинки мекемелерди калыбына келтирүүдө, бул мекемелерге муктаж болгондорду максималдуу тартууда, аларга тийиштүү шарттарды камсыз кылууда, билим берүү үчүн алардын муктаждыгын канааттандырган тажрыйбалуу мугалимдерди алууда, ошондой эле аларды китеп жана окуу куралдары менен камсыз кылууда маанилүү роль ойногон.

1996-жылдын 20-мартында КР Президентинин № 102 буйругу менен бекитилген улуттук билим берүү программасынын негизги багыттары болгон «Аракет», «Билим», 1999-жылдын 11-февралында КР Президентинин № 41 буйругу менен бекитилген «Жеткинчек» программасынын негизги багыттарынын толук кандуу иш жүзүнө ашырылышына түрткү болгон. 2000-жылдан баштап Кыргыз Республикасынын Билим берүү министрлиги тарабынан пилоттук негизде ишке ашырылган мектепке чейинки билим берүүнүн алгылыктуу альтернативдик программаларынын дагы бири – бул «Кичи курактагы балдарды өнүктүрүү» долбоору болгондугун айта кетсек болот. Бул долбоор Аталган программалардагы билим алуу укугун камтыган мерчемдер мезгил-мезгили менен аткарылып турган. Ал эми 2000-жылдан «Кичи курактагы балдарды өнүктүрүү» долбоорунун алкагында каралган программалар толук кандуу иш жүзүнө ашырыла баштаган.

Мектепке чейинки билим берүү мекемелеринин кайрадан калыбына келтирилиши аларга, стандарттарды, программаларды жана башка укуктук-ченемдик документтерди иштеп чыгуу милдетин жараткан. Бул милдетти аткаруунун алкагында бир нече документтер иштелип чыгып ишке кирзилген.

Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2002-жылдын 29-апрелиндеги №259-буйругуна ылайык 100 сааттык «Бардыгына билим берүү» программасы кабыл алынып жана бул программаны ишке ашыруу максатында демилге тобу уюшулуп, ага кирген эксперттердин ар тараптуу изилдөөлөрүнүн, талкулоосунун, практикалык иш-аракеттеринин негизинде колдонмо усулдар иштелип чыгып, сунушталган. Ал эми 2003-жылдын 30-апрелинде кабыл алынган (№ 92) Кыргыз Республикасынын «Билим берүү жөнүндөгү» мыйзамы билим берүү жаатындагы мамлекеттик саясатты жүзөгө ашыруунун, билим берүү уюмдарынын иш аракеттеринин, принциптеринин жана укуктук базасын түзсө [4, 4-б.], 2007-жылдын 16-январындагы №17-токтому менен кабыл алынган «Мектепке чейинки билим берүү жана балдарды кароо» боюнча мамлекеттик стандартына мезгил

талабына ылайык өзгөртүүлөр киргизилип, 2012-жылдын 23-октябрында өкмөттүн № 742-токтому менен кайрадан бекитилген. Бул токтом менен кабыл алынган стандарттын негизги маңызын мектепке чейинки билим берүүдө 6 айдан 7 жашка чейинки балдарды багууга карата коюлган бирдиктүү минималдуу талаптарды камтыган укуктук-ченемдик документ болуп калган.

Өлкөнүн эгемендүүлүккө жетишүүсү менен демократия жана гумандуулук принциптерине негизделген билим берүүнүн мазмунун ага шайкеш келтирүү талабын күн тартибине койгон. Ага ылайык Кыргыз Республикасынын Конституциясында, Балдар Кодексинде жана мүмкүнчүлүгү чектелген адамдардын укугу менен кепилдиги тууралуу мыйзамдарда майыптыгы бар балдардын бардыгы мамлекеттик билим берүү мекемелеринде акысыз билим алууга укугу бар экендиги айтылган. Ошондуктан, инклюзивдик билим берүү жалпысынан балдардын аялуу катмарына билим берүү үчүн шарттарды түзүүнү эске алып, бул категориядагы балдар үчүн билимдин жеткиликтүүлүгүн камсыз кылуу аркылуу билим берүүнү өнүктүргөнгө укуктук негиз болуп келет. Андыктан ушул талапка жооп бере тургандай билим берүүнүн мамлекеттик концепциялары, стандарттары иштелип чыккан. Мында негизги көңүл билимдин мурдагы мазмунун түп тамырынан бери өзгөртүүгө же танууга эмес, аны учурдун талабына шайкеш келгендей кылып жаңылоого бурулган. Анткени, 2002-жылдан баштап эле мектепке чейинки билим берүү системасында инклюзия, б.а. атайын муктаждыктары бар балдар менен иштөө процесси да өрчүй баштап [24, 38-б.], инклюзивдик билим берүүнүн негизинде бардык балдар бала бакча, мектеп, институттун жамааттык жашоо тиричилигине аралашууга мүмкүндүк алган.

Бул мүмкүндүктү укуктук негизин бекемдөө максатында 2008-жылы «Мүмкүнчүлүгү чектелген балдардын укутары жана кепилдиги» Мыйзамы кабыл алынган. Бул кабыл алынган Кыргыз Республикасынын мыйзамында эгер балдар мекемелеринде 20дан ашык адам иштесе, анда жалпы

ишкерлердин санынын 5 пайыздан көбүрөөгүн мүмкүнчүлүгү чектелген балдар (МЧА) түзүшү керек деген талапты койгон жана ошондой эле мүмкүнчүлүгү чектелген балдарды ар тараптуу билим берүүгө тартуу маселелери чагылдырылган. Анткени, буга чейин майып балдар ар түрдүү стереотиптеги мамилелерге дуушар болуп келишкен. Алар коомдун жөн гана жараксыз элементтери эмес, алар кошумча эмгек ресурсу болгондугуна байланыштуу мамлекет аларга көңүл бөлө баштаган.

2008-жылдан баштап Билим берүү жана илим министрлигинин инклюзивдик билим долбоору 638 орто мектепти жана 3 интернатты камтыган. Инклюзивдик мектепке чейинки билим берүү кичинекей балдардын өнүгүүсүндө ар түрдүү кемчиликтери бар же оор майыптыгы бар балдардын социалдашуусунун жана психологиялык, физикалык жана акыл эс жактан өнүгүүнүн негизги фактору болуп эсептелет. Азыркы убактагы инклюзивдик мамлекеттик мектепке чейинки билим берүү мекемелери өзгөчө муктаждыгы бар балдарга минималдуу билим берсе да, алардын толук кандуу же жарым-жартылай түрдө коомго интеграцияланышына өбөлгө жаратууда. Физикалык жактан майыптыгы бар, бирок интеллекти сакталган балдар коррекциялык интеграцияланган балдар мекемелерине жайгаштырылып келген (бул түрдөгү билим берүү практикасы эгемендүүлүктөн баштап жүргүзүлүп келе жатат, бирок мурда алар «инклюзивдик билим» деп аталчу эмес).

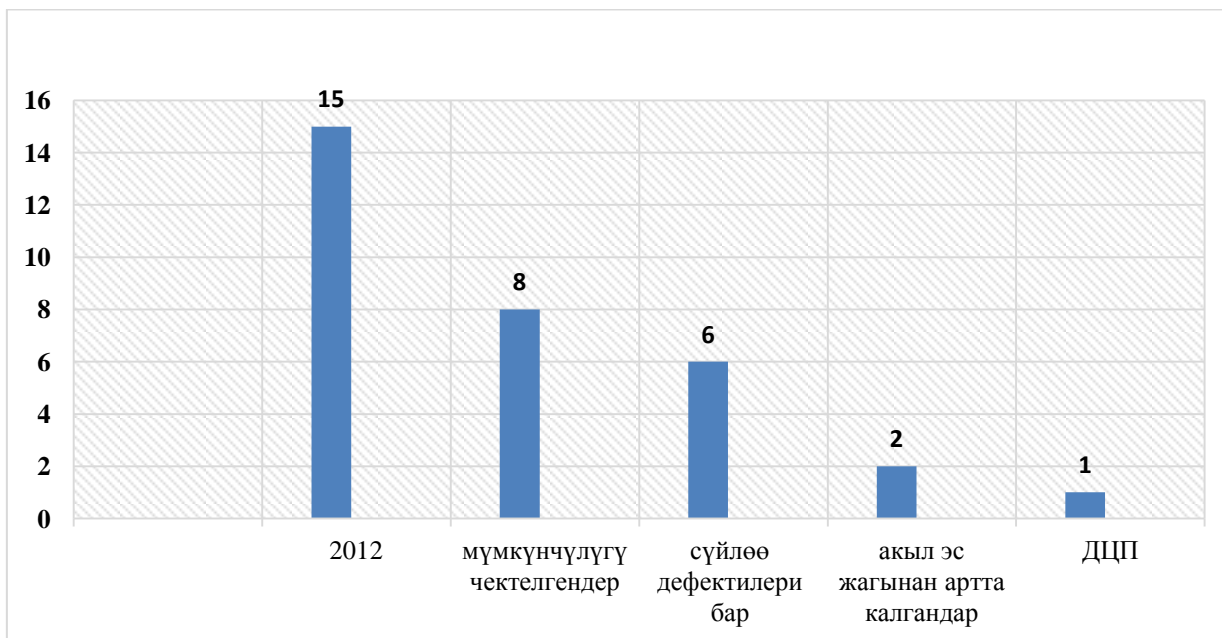
ЮНИСЕФтин Кыргыз Республикасындагы өкүлү Тимоти Шаффтер 2009-жылы өткөргөн «Өзгөчө муктаждыгы бар балдар менен иштөөдө инновациялык ыкмаларды колдонуу» аттуу конференциясында Кыргызстанда мамлекеттин негизги максаты – бул мүмкүнчүлүгү чектелген балдардын өз үй-бүлөлөрүндө сакталып калуусун камсыз кылуу керектигин белгилеген. Ал балдардын бардык укуктары тиешелүү конвенцияда жазылганын айтып, анда эң негизгиси – балдардын үй-бүлөдө жашап, мамлекет болсо аларды колдоого алуусу керектигин белгилеген» [24, 56-б.].

Бирок мүмкүнчүлүгү чектелген балдар үй-бүлөдө калган учурда да аларды өзүнчө кыйынчылыктар күтөт. Тилекке каршы, көпчүлүк учурда мындай үй-бүлөлөр мамлекет же коом тарабынан колдоого алынбай калууда.

Азия өнүгүү Банкынын финансылык колдоосу менен КРнын Билим Берүү жана илим министрлиги тарабынан ишке ашырылып жаткан Инклюзивдик билим долбоору ишке аша баштаган. Бул өзгөчө муктаждыгы бар балдарга коомдоштуруу багытындагы реформалардын негизгиси болгон.

Диаграмма 3.3.1.

2012 - жылга карата Инклюзия багытындагы мектепке чейинки мекемелердин саны жана алардын бөлүнүшү [208, с.14,]

Бул диаграммада өлкөдөгү атайын мектепке чейинки мекемелердин жалпы саны – 15, алардын ичинен жалпы мүмкүнчүлүгү чектелгендерди камтыганы – 8 бала бакча, сүйлөө речи жагынан дефектилери бар балдар үчүн бала бакча – 6, акыл эс жагынан артта калган балдар үчүн – 2, ал эми ДЦП балдар үчүн түзүлгөн 1 бала бакча бар экендигин чагылдырат.

Бул инклюзивдик балдар мекемелеринде мүмкүнчүлүгү чектелген балдарга интеграцияланган сабактар – мектепке чейинки билим берүүнүн негизги жана кошумча программаларынын өз ара байланышын тематикалык жана андап билүүнүн негизинде окутуу жүргүзүлө баштаган. Мисалы, 2013-жылы Кыргыз Республикасындагы Билим берүү жана илим министрлигинин

статистикалык маалыматтарына таянсак, мектепке чейинки уюмдардагы атайын багыттагы топтор, б.а. угуусу жана сүйлөөсү начар, дүлөйлөр, көрүүсү начар, акыл-эс тутуму начар, таянуу-кыймылдоо мүчөлөрү начар балдардын жалпы саны 2186 бала камтылгандыгы чагылдырылган [204, 214-б.].

Жалпысынан балдар бакчаларында балдар менен иш алып барган педагогикалык кадрлар талдоого алсак анда төмөнкүдөй маалыматтарды алууга болот.

Таблица 3.3.1.

Шаар менен айыл мектепке чейинки уюмдардагы педагогикалык персоналдар [191, 212-б.].

	2010		2011		2012		2013	
	Шаар	айыл	Шаар	айыл	Шаар	айыл	Шаар	айыл
Педагогикалык персоналдар	3045	1839	3335	2230	3474	2787	3535	3420
Башчылар	300	361	307	421	306	499	312	599
Методисттер	125	29	146	54	176	70	152	79
Тарбиячылар	2023	1142	2260	1387	2335	1718	2378	2114
Дефектологдор	24	-	31	4	29	3	23	3
Логопеддер	74	13	69	11	79	14	78	12
Психологдор	9	-	9	2	9	1	10	2

Бул таблицадагы маалыматтарга таянсак, айыл жергесинде муктаж болгон балдар менен иштеген дефектолог, логопед, психолог кесибиндеги педагогикалык персоналдардын жетишсиздиги Билим берүү жана илим министрлиги тарабынан камсыздалбагандыгы көрүнүүдө, ошондуктан бул кадрларды даярдаган жогорку окуу жайларга бюджеттик орундарды бөлүү иштерин жүргүзүү жана айыл жерлерине барып милдеттүү түрдө иштөө

багытындагы иштерди жүзөгө ашырыш үчүн министрлик тарабынан чаралардын көрүлүшү туура болмокчу.

Жогоруда белгилеп кеткендей, мамлекеттин билим берүү жаатында жүргүзүлгөн реформасынын негизинде аныкталган 2009-жылга карата республикадагы өз багыты боюнча иш алып барбаган мектепке чейинки мекемелердин имараттарынын саны 1527ге жеткен. Аларды артка кайтаруу көйгөйүнүн себептери катары укуктук негиздин жоктугун жана республикалык бюджеттеги финансылык каражаттын жетишсиздигин айта кетсек болот. Мурдагы бала-бакчалардын имараттарын артка кайтаруу маселесин көзөмөлгө алуу жана жергиликтүү бийлик органдары менен биргеликте имараттарды кайрадан ишке киргизүүнү колго алуу жагы Билим берүү жана илим министрлигине тапшырылган.

Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинин 2010-жылдын 5-ноябрындагы № 683/1 буйругунун жана «Кыргыз Республикасында билим берүүнү өнүктүрүүнүн 2011-жылга чейинки Концепциясы жөнүндөгү» токтомунун негизинде билим берүүнү өнүктүрүүнүн Стратегиялык Концепциясы иштетилип чыккан [11, 121-б.]. Бул, концепциянын алкагында мектепке чейинки мекемелерде билим берүүнү өркүндөтүү үчүн балдарды мектепке **даярдоонун 240** сааттык программасын ишке ашыруу аракеттери көрүлгөн. Аталган программа КРнын Билим берүү министрлигинин алдындагы «Долбоорлорду ишке ашыруу» бөлүмү тарабынан ишке ашырылып, Бүткүл Дүйнөлүк Банк аркылуу каржыланган [91, 115с.].

2010-жылдан баштап «Билим берүү максатында глобалдык өнөктөштүк» долбоорунун алкагында даярдалган **480** сааттык программа «Мектепке чейинки билим берүү жөнүндө» КР мыйзамына жана Кыргыз Республикасынын «Мектепке чейинки билим берүү жана балдарды кароо» мамлекеттик стандартына ылайык иштелип чыккан [107, 23-б.] жана ал боюнча мектепке чейинки билим берүүчү мекемелерге усулдук колдонмолор сунушталган.

Ошондой эле «Наристе» балдарды мектепке даярдоо программасынын негизги жоболоруна ылайык 6 жаштагы балдардын өнүгүүсүнүн психологиялык-педагогикалык өзгөчөлүктөрүнө арналган темада Билим берүү жана илим министрлигинде Нарын, Ысык-Көл, Талас, Ош, Жалал-Абад областарынын, Ош, Баткен шаарларынын балдар мекемелеринен чакырылган өкүлдөргө 5 күндүк семинар-тренингдер өткөрүлгөн. Ал семинар-тренингде ата-энелер менен иш жүргүзүү, билим берүү процессин пландаштыруу жана өнүктүрүү, окутуу процессиндеги баланын жетишкендиктерине мониторинг жасоо жана аны баалоо, көргөзмө куралдар менен окутуунун жаңы усулдарын пайдалануу боюнча алгылыктуу билимдер берилген. Бул семинар-тренингден мектепке чейинки билим берүү мекемелеринин башчылары жана тарбиячылары сөзсүз түрдө өтүшү милдеттендирилип жана аларга балдарды өстүрүүнүн, окутуунун жана тарбиялоонун жаңы усулдарын өздөштүрүү сыяктуу жаңы билимдерге ээ болуу талабы коюлган.

«Наристе» программасынын негизги максаты – үйдө олтурган балдарды көбүрөөк мектепке тартуу болуп саналат. Программанын негизинде 6 жаштагы балдарды мектепке чейинки даярдыктан өткөрүү, оюндарды колдонуу менен баланын логикалык ой жүгүртүүсүн өстүрүү, коомчулук менен айлана-чөйрөгө, жаратылышка карата болгон мамилелерди калыптандыруу аркылуу тарбиялоо жүргүзүлөт. Балдарды мектепке даярдоо боюнча 480 сааттык программа ар бир окуу жылынын 1-сентябрынан башталып, окуу жылынын аягына чейин уланат.

Кыргызстанда 2010-жылга чейин кабыл алынып, мектепке чейинки билим берүү мекемелеринде пилоттук негизде ишке ашырылган программалардын түрлөрүнө токтоло кетсек, анда алар төмөнкүлөр:

- *типтүү программалар* (мамлекеттик, муниципалдык, ведомстволук) КР мамлекеттик «Мектепке чейинки билим берүү жана балдарды кароо» стандарты аныктаган толук базалык мазмунду ишке ашырган жана

балдардын толук күн бала бакчада болуусун камсыздаган бюджеттен каржыланган балдар мекемелеринде колдонулат;

- *парицалдык (кошумча) программалар* болсо жалпы өнүктүрүүчү жана базалык бала бакчалардын алдында балдарды мектепке даярдоочу кыска мөөнөттүү программалар. Алардын арасында «Үй-бүлөлүк шартта жана общиналык үй-бүлөлүк бала бакчаларда 0-7 жашка чейинки курактагы балдарды өнүктүрүүгө багытталган «Чогуу өсөбүз», «Энелик мектеп», «Менин дүйнөм» сыяктуу «мектепке чейинки курактагы балдарды социалдык жактан өнүктүрүүчү» программалар. Бул программалар мамлекеттик мектепке чейинки мекемелерде кеңири пайдаланылат;

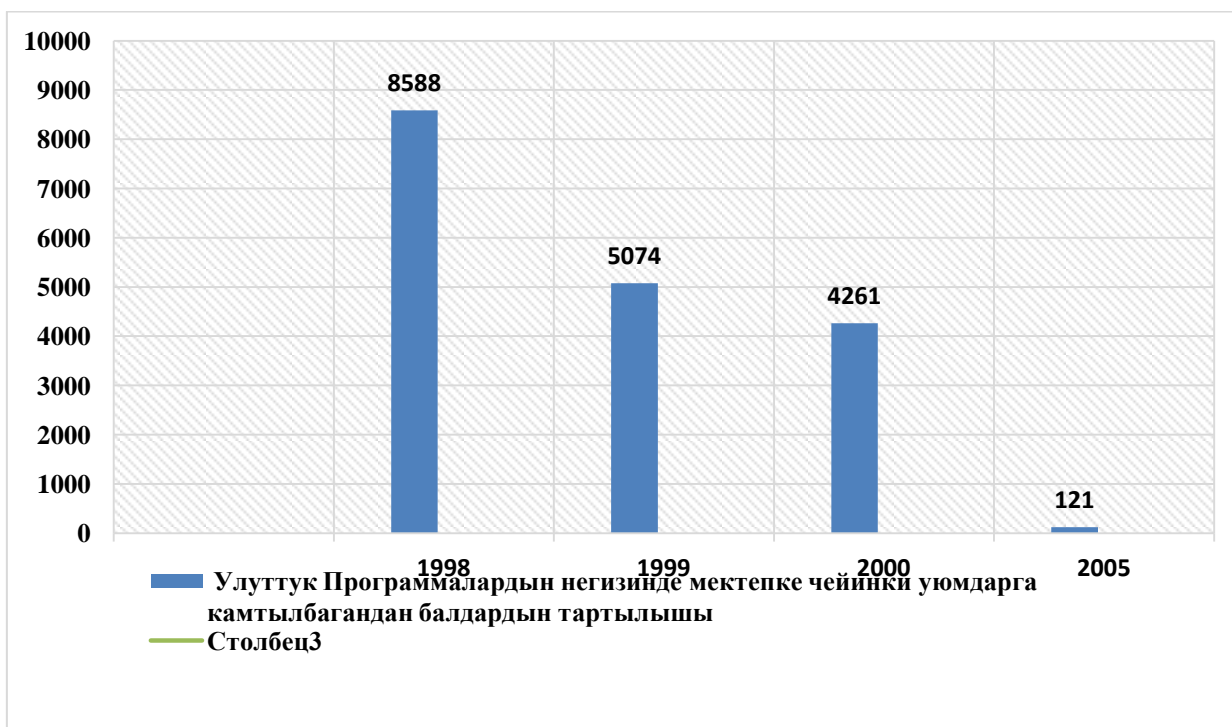
- *вариативдүү программасы* негизинен «Энелик мектеп», «Общиналык», «Сменалуу», балдар бакчаларында колдонулат. Анын негизинде балдарды жумасына 6 сааттан кем эмес окушуна жана КР мамлекеттик «Мектепке чейинки билим берүү жана балдарды кароо» стандарты аныктаган толук базалык мазмунду ишке ашырууга аракеттер көрүлөт. Буга мисал катары Бишкек шаарындагы «Смешарики», «Асылай» балдар бакчаларын белгилей кетсек болот;

- *альтернативдүү программалар*- балдар студияларында жана балдарга билим берүү борборлорунда колдонулат. Мындай жерлерде балдар жумасына 2 сааттан ашык боло алышат жана ал мекемелерде да жогоруда айтылган мамлекеттик стандарттын негиздери жарым-жартылай ишке ашып, андан башка кошумча билим берүү кызматтары сунушталат. Мисалы, ата-эненин макулдугу жана тандоосу боюнча өнүктүрүүнүн бир же бир нече багыттары боюнча (хореография, эстетикалык өнүгүү, чыгармачыл ой жүгүртүүнү өстүрүү ж.б.) сабактар сунушталат.

Ошондой эле, кээ бир «Жеткинчек», «Аракет» сыяктуу программалардын негизинде мектепке чейинки балдар мекемелерине камтылбаган балдарга да колдоолор көрсөтүлүп келет.

Диаграмма 3.3.2.

Программалардын алкагында мектепке чейинки балдар мекемелерине камтылбаган балдарга көрсөткөн колдоолор [209, с.10-12]

Диаграммада чагылдырылгандай, бул иш-чаралардын негизинде бала бакчага баруу мүмкүнчүлүгүнөн ажыраган балдарга жардам берүүнүн натыйжалуулугу, алардын санынын жыл сайын кыскарткандыгынан байкалып турат. Алсак, 1998 – жылы мындай категориядагы балдардын саны 8588 болсо, 2005-жылы бул көрсөткүч 121 гана баланы камтып, өтө төмөн болгондугун айтсак болот.

Реформаны толук кандуу ишке ашыруу учурунда негизги көйгөй – бул мезгилдин талабына ылайыкталып түзүлгөн жаңы типтеги бала бакчаларды ачуу жана аларды каржылоо маселеси болгон.

Жогоруда көрсөтүлгөндөй, 2009-жылга карата республикада дээрлик мектепке чейинки билим берүү тутумунун ишмердүүлүгүнүн жана өнүгүүсүнүн негизги ченемдик-укуктук базасы түптөлүп калган десек болот. Жетишкендиктерди укуктардын негизинде бекемдөө максатында 2009-жылдын 29-июнунда Кыргыз Республикасынын №198 «Мектепке чейинки билим берүү жөнүндөгү» мыйзамы кабыл алынган. Бул мыйзам 8

бапты, 25-беренени камтыган, мектепке чейинки билим берүүгө жана балдарды багууга коюлуучу бирдиктүү талаптарды [4, 44-б.] аныктаган нормативдик документ болуп саналат.

Аталган мыйзамдын негизинде мектепке чейинки билим берүүнүн бир нече альтернативдик программалары пилоттук негизде ишке ашырылган. Алардын катарында «Энелик мектеп» [151] менен «Жайкы даярдоо» курстарын, «Сорос-Кыргызстан» Фондусунун «Кадам артынан кадам» [195] жана «Инклюзивдик билим» программаларын [211], Улуу Британия каржылаган «Балдарды сактагыла», «Көп тилдүү билим берүү» сыяктуу программаларын атоого болот [210, с.23]. Анткени, 2004-жылы ЮНЕСКОнун жардамы аркасында өлкөдөгү мектепке чейинки билим берүү иштеринин абалына иликтөөлөр жүргүзүлүп, анда бүгүнкү күндө иштеп жаткан институционалдык механизмдер менен кенже балдардын өнүгүшүнүн программаларынын абалдары чогуу талдоодон өткөрүлгөн. Бул иликтөөнүн жыйынтыгында келип чыккан көйгөйлөрдү чечүү максатында, КРнын өкмөтү Азия Өнүгүү Банкы менен биргеликте «Кенже балдарды коомдоштуруу деңгээлинде өнүктүрүү» деген долбоорду иштеп чыгып, жалпы мектепке чейинки билим берүү мекемелеринин бардыгы үчүн жетиштүү болушуна көңүл бурган.

Бул долбоордун натыйжасында мектепке чейинки билим берүү системасын реформалоо жаңы баскычка көтөрүлгөн жана ошондой эле жергиликтүү коомчулук тарабынан колдоого алган жаңы моделдин негизинде кенже балдарды кыска мөөнөттүү окууларга тартуу жагы ишке ашырылган.

Дүйнө мейкиндигиндеги жайылтылган мектепке чейинки билим берүүнүн альтернативдик программаларынын Кыргызстанда пайда болушуна эл аралык кызматташтык түрткү болгон. Мисалы, Баткен жана Нарын областарында, Ош областынын Алай жана Кара-Суу райондорунда, Ага-Хан Фондунун жана БУУнун Балдар фондунун колдоосу менен мектепке чейинки билим берүү мекемелеринин альтернативдүү моделдери болгон –

жайлоодогу балдар бакчалары киргизилгендигин [156, с.21] Шамыралиева Г. “Международные фонды в социокультурном пространстве Кыргызстана” деген эмгегинде белгилеп кеткен. Мында боз үйлөр балдар үчүн окуу классы катары колдонулуп, бир бурчуна чакан китепкана жайгашкан. Бир боз үйдө бир же эки окутуучу иштеген, ал эми окутуу күнүнө 2,5-4 сааттан жүргүзүлгөн. Жайлоодогу балдар бакчаларынын өзгөчөлүгү ар кандай жаш курагы балдар чогуу тарбияланышат жана жашы чоңураак балдар жашы кичинекейлерге жардам беришет. Бирок окутуучулар тапшырмаларды балдардын жаш курактарына жараша өзүнчө бөлүп беришет. Жайлоодогу балдар бакчалары балдарга кыска мөөнөттүн ичинде окуганды жана жазганды үйрөнүүгө, ошондой эле мектеп программасынын экология, музыка, чет тилдер ж.б. предметтеринен билим алууга мүмкүндүк берген. Педагогдор жергиликтүү мектептерден чакырылып, алардан педагогикалык билими жана тиешелүү диплому талап кылынган. Тандалып алынган педагогдор мамлекеттик стандарттар боюнча сабак өтүшкөн. Мында эмгек акы айыл өкмөтү менен ата-энелердин каржылоосунун эсебинен жана ошондой кошумча продуктулар менен төлөнөт. Бул бала бакчаларга негизинен жашоо шарты начар үй-бүлөлөрдүн жана малчылардын балдары тартылган. Окутуунун бул тиби өзүнчө капиталдык салымдарды талап кылбайт жана көчмөн жашоого ылайыкташтырылган, жергиликтүү бийлик органдарынын өз аймактарында жашаган калкка мектепке чейинки билим берүү кызматын көрсөтүү менен айыл менен шаардын ортосундагы ажырымды кыскартууга багытталган. БИМдин маалыматы боюнча 2015-ж. мектепке чейинки билим берүү менен камтылган балдардын көрсөткүчү 14,8%га болсо, анын ичинде шаарларда - 25%ды, айыл жергесинде 5%ды [186, 45-б.] түзгөн.

Жаңы типтеги бала бакчаларды ачуу менен бирге эле аларды *каржылоо* маселеси пайда болгон. Жогоруда аталган «Мектепке чейинки билим берүү жөнүндөгү» мыйзамдын 24-беренесинин 3-пунктунда ата-энелерге (же балдарды мыйзамдуу баккан өкүлдөрүнө) карата «Мектепке

чейинки билим берүү уюмдары Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында тыюу салынбаган кошумча акы төлөөгө (стандарттан тышкары) жана ден соолукту чындоочу тейлөө кызматтарын көрсөтүүгө укугу бар» [4, 54-б.] – деп белгиленген.

Ага ылайык ата-энелер бакчанын материалдык базасын чындоо максатында бакчага 544 сомдон бир жылдык мүчөлүк акыны төлөшөт. Мындан сырткары алар тарабынан балдары үчүн акы төлөөлөр жүргүзүлөт жана канцелярдык товар, самын ж.б. жуунуу каражаттары менен камсыздоо милдеттери да жүктөлөт. Ыктыярдуулуктагы коомдук бирикмелердин иштери үчүн да акы төлөшөт. Белгилеп коючу жагдай, бул берененин жүзөгө ашырылышынын механизмдери чала иштегендиктен иштин кемчиликтерин оңдоо боюнча иштер дагы да жүргүзүлүп жатат.

2009-жылдын 6-майында Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн № 277 токтому менен, 2001-жылдын 10-декабрында Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн «Ата-энелик коомчулуктун мектепке чейинки жана мектептик эмес мекемелерге материалдык-техникалык жана окуу базаларына колдоо көрсөтүүсү» – деп аталган № 775 токтомуна өзгөрүүлөр киргизилген. Ал өзгөрүүлөргө ылайык, ар бир ата-эне өз ыктыярлуулугу менен балдар бакчасына барган ар бир баласына көмөкчү каражат берүүгө милдеттендирилген [16]. Тилекке каршы, бул токтом тармактагы коррупциянын өнүгүшүнө өбөлгө түзгөн.

Мындан сырткары, Кыргызстанда мамлекеттик бала бакчалар менен эл аралык уюмдардын ортолорунда кызматташуу тажрыйбасынын жайылтылгандыгын айта кетүү абзел. Бул болсо негизинен мектепке чейинки мекемелерди жакшыртууга: жабдуу-шаймандарды, окутууга керектүү болгон материалдарды алууга, мугалимдерди жана жетекчилердин билимин жогорулатууга, ата-энелерге билим берүүгө, тарбиялоого жана балдарды багып кароо чөйрөсүндөгү маселелерди чечүүгө багытталган. Эл аралык уюмдардын каржылоосунун негизинде 2000-жылдардан баштап алгачкы альтернативдүү моделдер катары мектепке чейинки мекемелердин арасында

ак-терек, манжа, көчмөн оюндары өткөрүлүп турган. 2001-жылы ошол ак-терек, манжа оюндарын музыканын коштоосунда (балалайка, комуз, аккордеон) аткаруу боюнча сынак жарыяланган. Сынактын жыйынтыгы Бишкек шаарынын №78 жана № 66 балдар бакчасында жана шаардык «Семетей» балдар үйүндө болуп өткөн. Бул сынак тууралуу А. Вагиров «мектепке чейинки билим берүү программалары акыркы мезгилдерге чейин «интеллектуалдык өндүрүш», анын ичине адамды тарбиялоо өндүрүшү, жалпы технология түшүнүгү боюнча алып караганда жаңылануулар байкалды» [52, с.35] – деп белгилеп кеткен.

Таблица 3.3.2.

Эл аралык уюмдардын Кыргызстандын мамлекеттик мектепке чейинки мекемелери менен болгон кызматташуулары (2005-2008-жж.), [209, с.31-33]

№	Кызматташкан өнөктөш уюмдар, фонддор	Курууга каржыланган бакчалардын саны	Ремонт толгон бакчалардын саны
1.	Азия өнүктүрүү банкынын каржылоо схемасына катышкан (АБР)	150	200
2.	Католикалык фонду (Азия өнүктүрүү Банкы тарабынан бөлүнгөн)		99
3.	ЮНИСЕФ	13	8
4.	Ага –Хан Фонду	17	33
	Кыргызстандагы бала бакчалардын жалпы саны	180	340

Таблицада көрсөтүлгөндөй, чет өлкөлүк ар кандай өнөктөш уюмдардын, фонддордун каржылыгынын эсебинен Кыргызстанда 340 балдар бакчаларында ондоп түзөө иштери жүргүзүлсө, 180 мектепке чейинки мекемелерди курууга каражаттар бөлүнгөн.

Албетте, керектүү суммадагы акча каражаттары менен камсыз кылуучу уюмдар ар дайым эл аралык донордук уюмдар болуп келген, алардын ичинде

Джордж Соростун «Ачык коом» фонду көйгөйлөрсүз жардам көрсөтө алган [33, с.31]. Мисалга, 2005-жылы «Сорос-Кыргызстан» фондунун “Ачык коом” институту (Нью-Йорк), АКШ эл аралык өнүгүү Департаменти, Эл аралык өнүгүү Министирлиги (Улуу Британия), АКШ Мамлекеттик департаменти тараптарынан каржыланып, 2005-жылы «Сорос-Кыргызстан» фондунун жалпы бюджетти \$4452418 болгон, анын ичинен 258 гранттарга \$ 1.69155.84, ар кыл уюмдарга 287 жалпы суммасы \$ 2018412.1 билим берүү системасына бөлүнүп берген, анын ичинен мектепке чейинки мекемелерде жекелик балдар бакчаларын ачуу иштери каржыланган [194, с.5-6]. 2011-жылы Улуу Британия Эл аралык кызматташтыкты өнүктүрүү министрлиги 193.143 фунт стерлинг сарптаган [205, с.76] деп “Сорос-Кыргызстан” фондунун отчетунда белгиленген.

Ошентип, көптөгөн фонддордун жардамы менен кыргыз коомчулугунда «мамлекеттик эмес мектепке чейинки билим берүү» системасы өз ордун бекем ээлеши үчүн бир топ убакыт королду жана аракеттер жумшалды. Бул билим берүүнүн өзгөчө бир түрү калыптанды дегенди билдирбейт. Анын көйгөйлөрү-бүгүнкү бүтүндөй билим берүү тутумунун көйгөйлөрүнүн катарына кирет. Ошондуктан, мындай жеке менчик бала бакчаларга болгон мамиле өлкөнүн келечектеги флагманы боло турган балдарга карата социалдык саясат менен аныкталышы зарыл.

Жалпылап айтканда, ар кандай долбоорлордун анын ичинде «Миң жылдыктын өнүгүү максаттарына» жана «Бардыгы үчүн билим берүү» глобалдык программалардын негизинде ишке ашырылган программалардын ар бири белгилүү деңгээлдеги ийгиликтерге жеткендигин жана бул программалардын алкагында калктын дээрлик жарды катмарынын балдарын мектепке чейинки уюмдарга камтуу жана тартуу үчүн даректүү материалдык колдоолор көрсөтүлгөндүгүн баамдоого болот.

Ошентсе да каржылык көмөктөргө жана ишке ашырылган ар кандай долбоорлор менен программаларга карабастан, мектепке чейинки билим берүү системасында орус жана чет тилдерди тереңдетип үйрөтүүгө

багытталган бала бакчаларынын ачылышы мамлекет тарабынан көзөмөлсүз калган.

Демек Кыргызстандагы мектепке чейинки билим берүү системасынын 2000-жылдардагы абалы республикадагы аталган системада жүргүзүлгөн реформалардын негизинде бир кыйла жакшыргандыгын байкайбыз. Ошентсе да бул реформалар менен эле мектепке чейинки билим берүү системасындагы бардык проблемалар чечилип калды дегенге жатпайт. Албетте жүргүзүлгөн реформалар кандайдыр бир деңгээлде өз натыйжасын берди, бирок учурда өлкөдө мектепке чейинки балдарга билим жана тарбия берүү маселесинде али чечилбей жаткан көйгөйлөр өтө көп. Андыктан, 2000-жылдары мектепке чейинки билим берүү системасын жакшыртуу боюнча көрүлгөн чаралар менен жүргүзүлгөн иш аракеттерди бул системаны реформалоо процессинин башаты катары баалоого болот.

2009-жылдын 30-апрелинде Жогорку Кенеш тарабынан кабыл алынган Кыргыз Республикасынын «Мектепке чейинки билим берүү» мыйзамында билим берүү боюнча жалпы жоболор, ошону менен бирге мектепке чейинки билим берүүчү уюмдардын түрлөрү, анын статусу менен милдеттери, мектепке чейинки билим берүү системасын башкаруу тартиби, мектепке чейинки билим берүү мекемелерде педагогикалык процессти уюштуруу менен мектепке чейинки билим берүү системасын илимий-методикалык жактан камсыз кылуу, мектепке чейинки билим берүү системасынын педагогикалык процессинин катышуучулары, жана алардын укуктары менен милдеттери, социалдык жактан корголушу, мектепке чейинки билим берүү уюмунун каржылык-чарбалык иши, бул чөйрөсүндөгү жоопкерчиликтери аныкталган. Билим берүү жаатындагы кабыл алынган бул негизги укуктук-ченемдик документ Кыргызстандын мектепке чейинки билим берүү тармагын андан ары өнүктүрүүгө жол ачат.

ТЫЯНАК: Ошентип, 2000-2010-жылдар аралыгындагы мектепке чейинки билим берүүдөгү реформалардын жыйынтыгын чыгарсак, анда:

1. 2000-жылдан башталган мектепке чейинки билим берүү жаатындагы реформалар Кыргыз Республикасынын Конституциясына, «Билим берүү жөнүндө», «Кепилденген мамлекеттик минималдык социалдык стандарттар жөнүндө» Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына жана башка документтерге негизделет. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2002-жылдын 29-апрелиндеги № 259 токтому менен жактырылган «Кыргыз Республикасында билим берүүнү өнүктүрүүнүн 2010-жылга чейинки Концепциясы» мектепке чейин билим берүүнү өнүктүрүүнү камтыган жана аны реформалоо багытын аныктаган.

2. Мектепке чейинки билим берүү тутумунун негизги ишмердүүлүгүнүн жана өнүгүүсүнүн ченемдик-укуктук базасы түптөлүп, анын ичинде билим берүүнүн стандарттары менен ар түрдүү программалары ишке киргизилген. Аларга, 100, 240, ал эми 2014-жылдан баштап 480-саатты камтыган “Наристе” программалары реформалоонун жыйынтыктары катары коомчулук тарабынан кабыл алынган;

3. Реформалоонун негизинде билим берүүнүн альтернативдүү жана атаандаштык түрлөрү колдонула баштаган, алардын ичинде мүмкүнчүлүгү чектелген балдарга инклюзивдик билим берүү практикасы ишке киргизилип, ал аркылуу мектепке чейинки балдарды билим берүү мекемелерине тартуу жогорулаган. Негизинен альтернативдүү мекемелердин эсебинен, эл аралык уюмдардын жана донорлордун колдоосу астында (коомдук, сменалык, үй-бүлөлүк типтеги ж.б.) балдар мекемелери жайылтылган;

4. Кыргызстанда 2010-жылга чейин кабыл алынып, мектепке чейинки билим берүү мекемелеринде пилоттук негизде ишке ашырылган программалардын түрлөрү, б.а. *типтүү, парциалдык (кошумча) программалар, вариативдүү, альтернативдүү программалары* мамлекеттик стандарттын негизинде түзүлүп натыйжада жаш балдарга билим берүү кызматтары көрсөтүлө баштаган.

5. Реформалардын негизинде Инклюзивдик мектепке чейинки билим берүү б.а. кичинекей балдардын өнүгүүсү жактан мүмкүнчүлүктөрү

чектелген же оор майыптыгы бар балдарга минималдуу билим берүү, алардын коомго интеграцияланышына өбөлгө жаратты десек болот. Бул инклюзивдик балдар мекемелеринде мектепке чейинки билим берүүнүн негизги жана кошумча программаларынын өз ара байланышын тематикалык жана аңдап билүүнүн негизинде окутуу жүргүзүлө баштаган.

КОРУТУНДУ

Аталган проблеманы изилдөөнүн натыйжалары боюнча төмөндөгүдөй жыйынтыктар чыгарылды:

Тарыхнаамалык изилдөөнүн негизинде, хронологиялык алкакта алынган советтик жана постсоветтик Кыргызстандагы мектепке чейинки мекемелердин өнүгүүсүнүн 3 негизги этабы аныкталды: 1) «эволюциялык-институционалдык» (1985-1990-жж.); 2) «өткөөл-инерциялык» (1991-2000-жж.); 3) 2000-жылдардан башталган бүгүнкү күнгө чейин уланып жаткан «модернизациялоо жана реформалоо» мезгили .

ЮНЕСКО тарабынан үлгүлүү, көрсөтмөлүү деп таанылган “Эволюциялык-институционалдык” мезгилде, ХХ кылымдын 90-жылдарында мектепке чейинки билим берүү өзүнүн өнүгүүсүндө сандык жана сапаттык жактан жогорку көрсөткүчкө жеткен. Бул мезгилди мектепке чейинки тарбиянын жана билим берүүнүн абалын туруктуу өнүгүү тенденциясынын эволюциясы деп эсептесек болот, себеби материалдык-техникалык базасынын бекемделиши, тарбиялануучулардын контингентинин өсүшү, балдарга берилген тамактын жогору сапаттуулугу, башкаруунун борбордоштурулушу, унификацияланышы, ошол эле учурда терс улутташтыруунун бузулушу, саясатташуусу жана орусташуу тенденцияларынын болушу мүнөздүү болгон. Совет мезгилинде мектепке чейинки билим берүү уюмдары белгилүү максаттарга ылайык түзүлүп, анда балага келечектеги социализмдин куруучусу катары атуулдук инсандык сапаттарын калыптандырууга багытталган билим жана тарбия берүү ишке ашырылган. Мектепке чейинки билим берүү системасында мамлекеттин жоопкерчилиги өтө жогору болгон жана мамлекеттик саясаттын ишке ашыруу катуу көзөмөлдөнгөн. Ал эми *1985-1990-жылдары*, жаңыланууга карата аракеттер жасалгандыктан, мектепке чейинки билим берүүдө баланын өздүк сапаттарына жараша билим берүү модели иштей баштаган. Кайра куруу мезгилиндеги айкындуулуктун ишке ашырылышынын натыйжасында мүмкүнчүлүктөрү чектелген балдарга ылайыкталган балдар мекемелерин кеңейтүү, аларды каржылоо жана майып

балдар менен иштөө үчүн атайын педагогикалык адистерди даярдоо маселелери көтөрүлгөн.

«Өткөөл-инерциялык» деп аталган 1991-жылдан 2000-жылга чейинки мезгил мектепке чейинки билим берүү мекемелеринин социалдык-экономикалык кризис шарттарында мурунку топтолгон тажрыйбалардын негизинде инерциялуу иштеши катары мүнөздөлгөн. Бул мезгил мектепке чейинки билим берүү объектилеринин кескин кыскарышы, борборлоштуруунун жоюлушу, идеологиянын жокко чыгарылышы, мамлекет тарабынан каржылоого мүмкүн болбой калган шартта ведомстволук балдар мекемелеринин (колхоздук, совхоздук ж.б.) жабылышы сыяктуу көрүнүштөр менен коштолгон.

Реформалардын жана инновациянын негизинде жүргүзүлгөн 2000-жылдардан башталган бүгүнкү күнгө чейин уланып жаткан «модернизациялоо жана реформалоо» үчүнчү этабы мектепке чейинки билим берүү жаатында эл аралык уюмдардын (АБР гранты, Япония, УлууБритания ж.б. донорлор) каржылык колдоо аркасында башталган. Бул этап реформалаштыруу, вариативдүүлүк, модернизациялоо, вариативдүү программаларды түзүү, жамааттык, смендүү, кыска мөөнөттүү, инклюзивдүү, муниципалдык ж.б. типтеги балдар бакчаларынын ачылышы менен байланыштуу болгон.

Мектепке чейинки билим берүү системасында реформалоо зарылчылыгы мезгил талабы болгон. Анткени, биринчиден өлкөдө менчиктештирүүгө дуушар болгон мектепке чейинки билим берүү мекемелерине тиешелүү болгон имараттар кайтарылып алынып, аларды калыбына келтирүү иштери жүргүзүлгөн; Экинчиден, мектепке чейинки билим берүү тутумунун негизги ишмердүүлүгүнүн жана өнүгүүсүнүн ченемдик-укуктук базасы түптөлүп, анын ичинде билим берүүнүн стандарттары менен ар түрдүү программалары ишке киргизилген. Үчүнчүдөн, билим берүүнүн альтернативдүү жана атаандаштык түрлөрү колдонула баштаган, алардын ичинде мүмкүнчүлүгү чектелген балдарга инклюзивдик билим берүү практикасы ишке киргизилген. Төртүнчүдөн,

мезгилдин талабына жооп бере тургандай жаңы типтеги бала бакчалар түзүлүп, аларды каржылоо маселесин чечүүгө аракеттер жасалган. Бул аракеттердин аркасында Кыргызстандын мамлекеттик мектепке чейинки мекемелери менен эл аралык уюмдардын ортолорунда кызматташтык мамилелер орногон.

Кыргызстанда мектепке чейинки билим берүүнү реформалоо боюнча алгылыктуу иштер мамлекеттик деңгээлде 2010-жылдан кийин башталган. Бул жараян бир нече факторлор менен шартталган. Алсак: *биринчиден*, мектепке чейинки билим берүүнүн укуктук-ченемдик калыптанган жана өнүктүрүлгөн, *экинчиден* 2010-жылдагы Кыргызстандагы бийликтин алмашуусу изилденип жаткан маселеге карата жаңы мамилелерди камсыздады жана мамлекеттин билим берүү саясатын калыптандырды; *үчүнчүдөн*, коомдун бардык чөйрөлөрүндө позитивдүү өзөгөрүүлөр болгон; *төртүнчүдөн*, жалпы эле билим берүү системасында, анын ичинде мектепке чейинки билим берүү тармагында да мезгилдин талабына ылайыкташкан жаңылануулар башталып, мектепке чейинки билим берүүнүн приоритеттүү багыттары аныкталды. Жалпысынан 2012-2020-жылдарга Кыргыз Республикасында билим берүүнү өнүктүрүү стратегиясы өлкөнүн келечегин көрө билүүгө жана өнүгүү максаттарына негизделген.

Белгилүү болгондой мектепке чейинки билим берүү системасын өнүктүрүү – анын укуктук-ченемдик базасын мезгилдин талабына ылайыктап кайрадан түзүп чыгуу аркылуу бул тармакты реформалоонун аркасында гана ишке ашырыла тургандыгы, реформалоонун негизинде билим берүүнүн альтернативдүү жана атаандаштык түрлөрү колдонула баштагандыгы жана реформалоонун башкы максаты мектепке чейинки мекемелердеги көйгөйлөрдү чечүүгө багытталгандыгы менен шартталган.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

Жогоруда келтирилген тыянактарга таянуу менен төмөнкү *практикалык сунуштарды* берүүгө болот:

- Ар тараптуу экономикалык кризисти өткөрүп жаткан өткөөл мезгилдин шарттарында баланы тарбиялоодогу жоопкерчилик үй-бүлөгө ыйгарылган. Мамлекет коомдогу социалдык мамилелердин жана ар тараптан өнүккөн жаңы муунду тарбиялоо максатында үй-бүлө жана үй-бүлөлүк мамилелердин (тилекке каршы баалуулуктары кыйроого дуушар болгон) кайра жаратуусу зарыл;

- Жогорку Кеңеш балдарды чоңдордун маданиятсыздыгынан жана зордук-зомбулугунан үй-бүлөдө, андан сырткары чөйрөдө коргогон, балдарды диний басымдан жана экстремизмден, улутчулдуктан жана этникалык карама - каршы туруудан, балдардын мектепке чейинки мекемелерин коррупциядан коргогон ата-энелердин, педагогдордун функционалдык милдеттерин тескөөгө алган мыйзамды иштеп чыгышы зарыл;

- Кыргыз Республикасынын Өкмөтү салыктык жеңилдиктерди берүүнүн негизинде ата-мекендик бизнес-структураларга, ишкерлерге балдарды өнүктүрүүгө керектүү жана жеткиликтүү ассортименттеги оюнчуктарды өндүрүүсүн, жөнгө салуусун сунушташы керек;

- Билим берүү жана илим министрлиги дизайн жана көркөм – прикладдык искусство факультеттеринин коллективдерине улуттук баатырларды, жомок персонаждарын даңазалаган оюнчуктардын конструкциясын иштеп чыгууну сунуштасын;

- Билим берүү жана илим министрлигинин илим боюнча департаменти мектепке чейинки балдарга мазмуну кыргыз, орус жана Кыргызстандагы башка элдердин тили боюнча компьютердик программаларды жана жаңы технологияларды иштеп чыгуу жана киргизүү боюнча конкурс жарыялашы зарыл. Улуттук баалуулуктарды пропагандалаган, улуттук оюндардын

түрлөрүн, спорттук мелдештерди жана өлкөдөгү элдердин жомоктордун компьютердик программаларын киргизүү;

- Кыргыз билим берүү академиясы мектепке чейинки балдар мекемелеринде окуу-тарбиялык процесстерди камсыз кылуучу, Кыргызстандык коомдун социалдык менталитетине багытталган ой жүгүртүү менен көндүмдөрдү калыптандырган, программалардын мазмундарын балдарды курчаган чыныгы коомдук чөйрөгө жакындаштыруу менен гуманистик багыттулуктагы мазмунун камсыздоо үчүн инновациялык дидактикалык материалдарды иштеп чыгышы зарыл;

Балдар - мамлекетибиздин келечеги. Кыргызстанда күчтүү муундун пайдубалын түптөө бул мамлекеттин кечиктирилгис көрө турган иш-чарасы болууга тийиш. Мектепке чейинки билим берүүгө мамлекеттин, жергиликтүү бийлик органдарынын жана өкүлдөрүнүн, жамааттардын, жеке ишкерлердин жоопкерчилигин күчөтүү жана ар тараптуу колдоосун арттыруу бул мезгил талабы.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАРДЫН ЖАНА БУЛАКТАРДЫН ТИЗМЕСИ:

Нормативдик-укуктук актылар:

1. Кыргыз Республикасынын Конституциясы=Конституция Кыргызской Республики [Текст]: принята референдумом (всенародным голосованием) 27 июня 2010 года. – Бишкек: Академия, 2015. – 96 с.
2. Советтик Социалисттик Республикалар союзунун Конституциясы (негизги закону) [Текст]: СССР дин тогузунчу шайланган Жогорку Советинин кезексиз жетинчи сессиясында 1977- ж., 7 - окт. кабыл алынган. – Фрунзе: Кыргызстан, 1979. – 68 б.
3. Баланын укуктары жөнүндөгү Конвенция. – Дакар, 2002 [Электронный ресурс].– Режим доступа: <https://ky.wikipedia.org/.../> Баланын _укуктары жөнүндө к... – Загл. с экрана.
4. Кыргыз Республикасынын “**Билим берүү жөнүндөгү**” мыйзамы. 2003-ж. 30-апр. № 92 [Текст] // Норматив. акты Кырг. Респ. – 2008. – № 39. – С. 43-59.
5. Кыргыз Республикасынын “Мектепке чейинки билим берүү жөнүндөгү” мыйзамы 2009-ж. 29-июнунда № 198 [Текст] // Эркин Тоо. – 2009. – № 74., 10 июля. – С. 14.
6. “Камкорчулар кенешмеси жөнүндөгү” [Текст]: **Кыргыз Респ.** мыйзамы. – Бишкек, 2010.
7. Кыргыз Республикасындагы 2020-жылга чейинки мектеп окуучуларын жана жаштарды тарбиялоо Концепциясы” [Текст]: Кыргыз Респ. Билим берүү ж-а илим министрлигинин 2014-ж., 22-июлундагы, № 545/1 буйругу // Норматив. акты Кырг. Респ. – 2014. – № 39. – 14 б.
8. **Кыргыз** Республикасынын 2012-2020-жылдар аралыгындагы Билим берүүнү өнүктүрүүнүн Стратегиясы [Текст]. – Бишкек , 2012.
9. “Мектепке чейинки билим берүү жана балдарга камкордук көрүүнүн мамлекеттик стандарты [Текст]: Кыргыз Респ. токтому 2012 ж., 23 окт., № 742 // Норматив. акты Кырг. Респ. – 2012. – № 48. – 21 б.

10. “Мектепке чейинки билим берүү” Концепциясы [Текст]: Кыргыз Респ. өкмөтүнүн 2012-ж., 23-мартындагы, № 201 токтому // Норматив. акты Кырг. Респ. – 2012. – № 29. – 2-б.

11. **Кыргыз** Республикасынын Өкмөтүнүн 2002-жылдын 29-апрелиндеги № 259 «Кыргыз Республикасында билим берүүнү өнүктүрүүнүн 2011-жылга чейинки концепциясы жөнүндө» [Текст]: токтом.//Норматив. Акты Кырг.Респ. -2011. №20

12. Постановления законодательного собрания ЖК КР [Текст] // Вестн. ЖК Кырг. Респ. – 2002– 2010. – № 5(1231). – С. 33.

13. Постановление Правительства Кыргызской Республики от 14 апреля 2015 года № 212 «О внесении дополнений в Налоговый кодекс Кыргызской Республики» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/97463. – Загл. с экрана.

14. «Билим берүү уюмдарынын кызматкерлерине эмгек акы төлөөнүн жаңы шарттарын киргизүү жөнүндө» [Текст]: Кыргыз Респ. Өкмөтүнүн 2011-ж., 19-январь, № 18 токтому.//Норматив. Акты Кырг.Респ.-2011. №2

15. «Ата-энелик коомчулуктун мектепке чейинки жана мектептик эмес мекемелерге материалдык-техникалык жана окуу базаларына колдоо көрсөтүүсү» [Текст] Кыргыз Респ. Өкмөтүнүн токтому 2001-ж., 10-декабрь. № 775 // Деловая неделя. – 2001. – № 47, декабрь.

16. “**Мектепке** чейинки билим берүү уюмдары жөнүндө” [Текст] КРнын типтүү жоболору 2012 ж., 2 ноябрь, № 765 // Норматив. акты Кырг. Респ. – 2012. – № 48. – 34-б.

17. “Оор турмуштук кырдаалга туш болгон балдарды аныктоо шарттары боюнча жобо” [Текст]: Кыргыз Респ. Өкмөтүнүн 2015 ж., 2 апр. № 327/1 // Норматив. акты Кырг. Респ. – 2015. – № 20. – 35-б.

Илимий-методикалык адабияттар:

18. **Акаев, А.** Настоящее должно обеспечить наше будущее. Работа на будущее обеспечит наше настоящее [Текст] / А. Акаев. – Бишкек: [б.и.], 2002 – 60 с.

19. **Абдырахманов, Т.А.** Кыргызстандын жана дүйнөнүн билим берүү системалары XXI кылымда: реформалар, тенденциялар, проблемалар [Текст] / Т.А. Абдрахманов. – Бишкек: Махprint, 2013. – 320 б.
20. **Асанканов, А.** Кузница педагогических кадров. История КГПУ им. И. Арабаева [Текст] / А.А. Асанканов, Э.Ж. Маанаев, Н.С. Усупова. – Бишкек: [б.и.], 2002. – 80 с.
21. **Апсатарова, Н.** Билим берүү системасындагы көйгөйлөр [Текст] / Н. Апсаторова. – Бишкек: [б-сыз], 2012. – 217 б.
22. **Амонашвили, Ш.А.** В школу – с шести лет [Текст] / Ш.А. Амонашвили. – М.: Педагогика, 1986. – 176 с.
23. **Аркин, Е.А.** Дошкольный возраст, его особенности и гигиена [Текст] / Е.А. Аркин. – М.: Госиздат, 1921. – 430 с.
24. **Акиева, Г.С.** Кыргыз Республикасында аномалиялуу балдарды окутуу жана тарбиялоо системасын өнүктүрүүнүн тарыхы (1920-1990 жылдар) [Текст] / Г.С. Акиева. – Бишкек: Рик, . – 135 б.
25. **Абдыкеримова, М.А.** Жалпы педагогика [Текст]: жогорку ж-а орто окуу жайларынын студенттери үчүн окуу куралы / М.А. Абдыкеримова, Э.Т. Токсомбаева, Р.Т. Кадырбекова . – Бишкек, 2011. – 420 б.
26. **Асанканов, А.** Кыргызстан тарыхы [Текст] / А.Асанканов. – Бишкек: [б-сыз], 2005. – 520 с.
27. **Акылбеков, А.О.** Тарбия жана билим берүү системасы өркүндөтүлүүгө тийиш [Текст] / А.О. Акылбеков // Вестн. Ыссык-Кульского ун-та. – 2001. – № 5. – 134-б.
28. **Асипова, Н. А.** Социалдык тарбия [Текст] / Н.А. Асипов. – Бишкек: [б-сыз], 2004. – 126 б.
29. **Абдраева, Ж.** Дошкольное образование Кыргызстане: проблемы и перспективы [Текст] / Ж. Абдраева. – Бишкек: [б.и.], 2002. – 178 с.
30. **Ануфриенко, С.** Аграрная политика Советской страны (1917-1918гг.) [Текст]: сб. док. и материалов / С. Ануфриенко. – М.: Изд-во АН СССР, 1954. – 400 с.

31. **Анисова, М.И.** Источники изучения истории советской школы и педагогики [Текст] / М.И. Анисова. – М.: Просвещение, 1986. – 224 с.
32. **Айтышова, Ж.Т.** Мектеп жашына чейинки зээндүү балдардын чыгармачылык изденүүсүндөгү эмоциянын компоненттери [Текст] / Ж.Т. Айтышова // Изв. Вузов Кыргызстана. – 2016. – № 3. – 219-б.
33. **Абдурахимов, С.** Джордж Сорос в Центральной Азии [Текст] / С. Абдурахимов // Центральная Азия и Кавказ. – 2004. – № 4(34). – С. 7-34.
34. **Айтурганов, М.** Социалдык көйгөйлөр [Текст] / М. Айтурганов. – Бишкек: [б-сыз], 2007. – 121 б.
35. **Бабанский, В.Г.** Дошкольное образование и ее методы [Текст] / В.Г. Бабанский. – Киев: Наука Думка, 1987. – 267 с.
36. **Базаралиева, Э.** Депутатский корпус: вчера и сегодня [Текст]: сб. науч. тр. молодых ученых / Э. Базаралиева. – Бишкек: Кыргызстан, 2001. – 101 с.
37. **Бактыгулов, Дж. С.** Культурно-просветительные учреждения Киргизии в условиях развитого социализма [Текст] / Дж.С. Бактыгулов. – Фрунзе: Илим, 1985. – 61 с.
38. **Бактыгулов, Дж.С.** Во имя благосостояния: Деятельность Компартии Киргизии по повышению жизненного уровня трудящихся в условиях развитого социализма [Текст] / Дж.С. Бактыгулов. – Фрунзе: Кыргызстан, 1982. – 188 с.
39. **Боконтаев, Т.** Ысык-Көл дубанын билимдүүлөрү [Текст] / Т. Боконтаев. – Бишкек: [б-сыз], 1994. – 101 б.
40. **Бондаренко, А.К.** Обучение детей в игре [Текст] / А.К. Бондаренко. – М.: Просвещение, 1993. – 412 с.
41. **Болдырев, А.** Дошкольное образование история и теория [Текст] / А. Болдырев. – М.: Наука, 1981. – 215 с.
42. **Болджурова, И.С.** История развития высшего образования Кыргызстана [Текст]: автореф. дис. ... д-ра пед. наук / И.С. Болджурова. – М., 2006. – 255 с.
43. **Бутанаева, Н.** Альтернативные программы школы [Текст] / Н. Бутанаева. – Алмата: Наука, 2007. – 143 с.

44. **Балтабаев, М.Р.** Развитие всеобщего среднего и дошкольного образования в Киргизской ССР [Текст] / М.Р. Балтабаев. – Фрунзе: Мектеп, 1986. – 140 с.
45. **Беспалько, В.** Дошкольное образование нуждается в творчестве [Текст] / В. Беспалько. – М.: Сфера, 2011. – 167 с.
46. **Бегельдинов, А.** Дошкольное образование в истории [Текст] / А. Бегельдинов. -Алмата: 1988. – 112 с.
47. **Бондаренко, А.К.** Мектепке чейинки балдар мекемелеринин башчысы [Текст]: мектепке чейинки балдар мекемелеринин башчылары үчүн окуу куралы /А.К. Бондаренко, Л.В. Поздняк, В.И. Шкатулла. – Фрунзе: Мектеп, 1986. – 240 б.
48. **Выготский, Л.С.** Избранные сочинения [Текст] / Л.С. Выготский. – М.: Изд. Дом Шалви Амонашвили, 1996. – 222 с.
49. **Вахрушин Н.** Очерки дошкольной истории [Текст] / Н. Вахрушин. – М.: Педагогика, 2003. – 146 с.
50. **Вахрамеев, Н.** Технологии в системе от дошкольного до высшего образования [Текст] / Н. Вахрамеев. – Киев: Наукова думка, 2001. – 117с .
51. **Васильев, Н.** Теория “Установки” и музыкальное воспитание [Текст] / Н. Васильев. – Томск: Изд-во ТПУ, 1999. – 143 с.
52. **Вагиров, А.** Сельская интеллигенция в первые годы суверенности Кыргызстана [Текст] / А. Вагиров. – Каракол: [б.и.], 2011. – 135 с.
53. **Волкова, Е.И.** Дошкольное воспитание в годы сталинских пятилетних планов (1926-1950 гг.) [Текст]: дис. ... канд. пед. наук / Е.И. Волкова. – М., 1951. – 397 с.
54. **Виноградов, Н.** Очерки истории идеи дошкольного воспитания [Текст] / Н. Виноградов. – Л.; М.: Изд-во Пугина, 1925. – 156 с.
55. **Детский сад в Японии: опыт развития детей в группе [Текст]:** пер. с япон. / под общ. Ред. В.Т. Нанивской. – М.: Прогресс, 1987. – 240 с.

56. **Гуторова, А.Н.** Что значит быть инвалидом? Взгляд изнутри проблемы [Текст] / А. Н. Гуторова // Особый ребенок: исследования и опыт помощи: науч.-практ. сб. – М., 2000. – Вып. 3. – С. 158-164.
57. **Джуманалиев, А.** Политическая история Кыргызстана (Становление политической системы кыргызского общества в 1920-1930-е годы) [Текст] / А. Джуманалиев. – Бишкек: Изд-во НАН КР, 2005. – 399 с.
58. **Дубров Н.** Дети мира [Текст] / Н. Дубров. – М., 2001. – 131 с.
59. **Данилов, А.Н.** Переходное общество: Проблемы системной трансформации [Текст] / А.Н.Данилов. – Мн.: ООО Хорвест, 1998. – 432 с.
60. **Давыдов, Ю.Н.** Теории в истории педагогической мысли [Текст] / Ю.Н. Давыдов. – М.: Изд-во социол. РАН, 2004. – 276 с.
61. **Джакыпова, Ч.Ш.** Состояние и проблемы подготовки квалификационных кадров для народного хозяйства и культуры Киргизии (1960-1980-е годы) [Текст] / Ч.Ш. Джакыпова. – Фрунзе: [б.и.], 1989. – 149 с.
62. **Джакыпова, Ч.Ш.** Университетское образование: вчера, сегодня, завтра [Текст] / Ч.Ш. Джакыпова. – Бишкек: [б.и.], 1991. – 150 с.
63. **Жумалиева, Ж.М.** Курактын өнүгүү психологиясы [Текст]: окуу куралы /Ж.М.Жуманалиев, К.М. Кожогелдиева. – Бишкек: [б-сыз], 2008. – 279 б.
64. **Зильберман, Э.** Европейская система образования [Текст] / Э. Зильберман. – М.: Таксон, 2000. – 311 с.
65. **Запорожец, А.В.** Главные направления научных исследований в области педагогики и психологии дошкольного детства. Общественное дошкольное воспитание на современном этапе [Текст] / А.В. Запорожец. – М.: Просвещение, 1991. – 144 с.
66. **Ильясов, С.** Кооперативно-колхозное строительство в Киргизии (1918-1929 гг.) [Текст] / С. Ильясов. – Фрунзе: Киргосиздат, 1959. – 152 с.
67. **Измайлов, А.Э.** Кыргызстандагы советтик билим берүүнүн тарыхы (1917-1957) [Текст] / А.Э. Измайлов. – Фрунзе, 1961. –384-б.

68. **Измайлов, А.Э.** Просвещение в республиках Советского Востока [Текст] / А.Э. Измайлов. – М.: Педагогика, 1973. – 368 с.
69. **Иманбердиев Н.** Совет бийлигинин орношу-билимдүүлүктү алып келди [Текст] / Н. Иманбердиев. – Фрунзе: Мектеп, 1969. – 192 б.
70. **Исмадинов, Р.** Роль НПО в дошкольном образовании [Текст] / Р. Исмадинов. – Бишкек: [б.и.], 2001. – 212 с.
71. **Ионова, Л.П.** Трудовое воспитание в детских учреждениях [Текст] / Л. П. Ионова. – Фрунзе: Мектеп, 1976. – 129 с.
72. **Ибука, М.** После трех уже поздно [Текст] / М. Ибука. – М.: РУССЛИТ, 1991. – 96 с.
73. **Иванова, В.М.** Взаимосвязь дошкольного учреждения и семьи в нравственном воспитании [Текст] / В.М. Иванова // Взаимодействие семьи и детского сада в нравственном воспитании дошкольников. – М., 1989. – 132с.
74. **Карлгрет, Ф.** Воспитание к свободе. Педагогика Рудольфа Штайнера [Текст] / Ф. Карлгрет. – М.: Изд-во Моск. центра Вальдорфской педагогики, 1993. – 272 с.
75. **Красногорская, Л.И.** Очерки развития дошкольного воспитания [Текст] / Л.И. Красногорская. – М.: Учпедгиз, 1983. – 111 с.
76. **Коменский, Я.А.** Избранные педагогические сочинения [Текст] / Я.А. Коменский. – М.: Учпедгиз, 1939. – 138с.
77. **Каракеев, К.К.** Наука и культура Кыргызстана 20-30-х годов [Текст] / К.К. Каракеев // Кыргызстан тарыхынын маселелери. – 2006. – № 1. – 127-б.
78. **Календерова, Н.** Дошкольное образование как начальная ступенька системы образования [Текст] / Н. Календерова. – Бишкек: [б.и.], 2011. – 145 с.
79. **Конурбаев, Т.А.** Формирование ценностных ориентации у старших дошкольников на основе кыргызских народных традиций [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук / Т.А. Конурбаев. – Ташкент, 1999. – 25 с.

80. **Курманали кызы Мира.** Проблемы и перспективы развития высшего педагогического образования современного Кыргызстана [Текст] / Курманали кызы Мира. – Бишкек: Алтын тамга, 2012. – 165 с.
81. **Калдыбаева, А.Т.** Педагогикалык ойлордун жана билим берүүнүн тарыхы [Текст] / А.Т. Калдыбаева. – Бишкек: КМПУ, 2002. – 338 б.
82. **Кузьмина, Р.** Социология образовательных учреждений в Киргизии в годы Советской власти [Текст] / Р. Кузьмина. – Фрунзе: Кыргызстан, 1986. – 101 с.
83. Очерки по истории теоретической социологии XX столетия от М. Вебера к Ю.Хабермасу, от Г.Зиммеля к постмодернизму [Текст] / Ю.Н. Давыдов, А.Б. Гофман, А.Д. Ковалев [и др.]. – М.: Наука, 1994. – 380 с.
84. **Коломейцев, Н.** Становление и развитие педагогических кадров в послевоенные годы в Средней Азии [Текст] / Н. Коломейцев. – Алма-Ата: Наука, 1995. – 145 с.
85. **Курбанова, Н.У.** Интеграция Кыргызстана в мировое образовательное пространство [Текст] / Н.У. Курбанова. - Бишкек, 2001. – 162 с.
86. **Каниметов, А.** О развитии народного образования в Киргизии за 50 лет Советской власти [Текст] / А. Каниметов. – Фрунзе: Мектеп, 1967. – 98 с.
87. **Кропоткин, Н.** Истоки становления русского дворянства. [Текст] / Н. Кропоткин. – М.: Наука, 1991. – 421 с.
88. **Карыпкулов, А.К.** Народное образование в развитом социалистическом обществе [Текст] / А.К. Карыпкулов. – Фрунзе: Кыргызстан, 1982. – 412 с.
89. **Карыпкулов, А.К.** Интернациональное воспитание в средней школе в условиях обновления общества [Текст] / А.К. Карыпкулов. – Бишкек: Мектеп, 1991. – 145 с.
90. **Кадыров, Н.** Ысык-Көл агартуучулары [Текст] / Н. Кадыров. – Каракол: [б-сыз], 2011. – 123 б.
91. **Калилов Э.** Культурное развитие Советского Казакстана в довоенные годы [Текст] / Э. Калилов. – Алма-Ата: Наука, 1989. – 121 с.

92. **Карабалаева, Г.Т.** Взаимосвязь семейного и общественного воспитания в современных условиях [Текст]: моногр. / Г.Т. Карабалаева. – Бишкек: Бийктик, 2013. – 332 с.
93. **Калмыкова, В.А.** Организация общественного дошкольного воспитания в системе министерств и ведомств. Общественное дошкольное воспитание на современном этапе [Текст] / В.А. Калмыкова, М.И. Журавлева. – М.: Просвещение, 1981. – 144 с.
94. **Камалова, А.Э.** Балдарды мектепке даярдоо программасына (240 саат) усулдук сунуштар [Текст] / түз. А.Э. Камалова, Н.А. Касымова, А.Гуадыров. – Бишкек: [б-сыз], 2012. – 80 с .
95. **Камалова, А.Э.** «Наристе» балдарды мектепке даярдоо программасына усулдук сунуштар (480 саат) [Текст] / А.Э. Камалова, Г. Расулов. – Бишкек: Аркус бас., 2015. – 336 б.
96. **Корнецкая, Ф.Д.** Экономическое воспитание дошкольников [Текст] метод. пособие / Ф.Д. Корнецкая, Л.В. Усенко, К.С. Сейдекулова. – Бишкек: [б.и.], 2015. – 65 с.
97. **Ключевский, О.** Русская история [Текст] / О. Ключевский. – М.: ЭКСМО, 2006. – 908 с.
98. **Ковальчук, С.** Индивидуальное творчество [Текст] / С. Ковальчук. – Казань: ЦИТ, 2001. – 178 с.
99. **Козлова, С.А.** Нравственное воспитание дошкольников в процессе ознакомления с окружающим миром [Текст]: моногр. / С.А. Козлова. – М.: Педагогика, 1988. – 103 с.
100. **Крупская, Н.К.** Втягивать массы в дошкольную работу [Текст] / Н.К. Крупская // Пед. соч. – М., 1959. – Т.6. – С. 33-39.
101. **Крупская, Н.К.** О дошкольном воспитании [Текст]: сб. ст. и речей / Н. К. Крупская. – М.: Учпедгиз, 1959. – 208 с.
102. **Леднев, В.С.** Содержание образования: сущность, структура, перспективы [Текст] / В.С. Леднев. – М.: Высш. шк., 1991. – 226 с.

103. **Литвина, Л.В.** История дошкольной педагогики [Текст] / Л.В. Литвина. – М.: Просвещение, 1989. – 441 с.
104. **Маанаев, Э.Ж.** Партийное руководство культурной революцией [Текст] / Э.Ж. Маанаев // Блокнот пропагандиста и агитатора. – Фрунзе, 1969. – №17. – С. 33.
105. **Маанаев, Э. Ж.** Кыргызская интеллигенция: становление, роль в общественно-политической жизни (20-30-е годы) [Текст] / Э. Маанаев, З. Курманов, Г. Курумбаева; под ред. В. Плоских. – Бишкек: КРСУ, 2001. – 160 с.
106. **Малабаев, Ж.М.** Кыргыз мамлекетинин тарыхы [Текст] / Ж.М. Малабаев. – Бишкек: [б-сыз], 1999. – 219 б.
107. **Мужиков, И.** История Чехословацкого кооператива «Интергельпо» [Текст] / И. Мужиков, А.К. Каниметов, Р.П. Маречек. – Фрунзе: Киргизгосиздат, 1957. – 126 с.
108. **Михальченко Н.** Очерк истории. 1933–2003 [Текст] / Н. Михальченко. – Бишкек: [б.и.], 2003. – 189 с.
109. **Мамбетакунов Э.** Педагогиканын негиздери [Текст] / Э.Мамбетакунов, Т. Сияев. –Б.: Айат,2008, -304 б.
110. **Мамбеталиев, М.** Балдар мекемелеринин заманбап көйгөйлөрү [Текст] / М. Мамбеталиев. – Бишкек: [б-сыз], 2005. – 125 б.
111. **Мирошниченко, Л.П.** Теории и практика системы школьного образования Кыргызстана в период (1991-1996 гг.) [Текст] / Л.П. Мирошниченко. – Бишкек, 1999. – 156 с.
112. **Маслоу, А.** Социология образования [Текст] / А. Маслоу. – М.: Дрофа, 2001. – 176 с.
113. **МакЛин, Хью.** Бул жолдо карышкыр жок. Кыргызстан үчүн “Эрте жаштагы балдарды өстүрүп-жетилтүү” улуттук модели жөнүндөгү маселеге карата: ЮНИСЕФтин Баткен районундагы тажрыйбалык долбоору [Текст] / Хью МакЛин, Рахат Орозова. – Бишкек: [б-сыз], 2008. – 101 б.

114. **Новиков, Н.И.** Нормы обучения для дошкольников [Текст] / Н.И. Новиков. – Томск: ТГУ, 2001. – 167 с.
115. **Нусупов, Н.Т.** Закон колхозной жизни [Текст] / Н.Т. Нусупов. – Фрунзе: Кыргызстан, 1972. – 160 с.
116. **Орусбаева, Т.А.** Кыска мөөнөткө жамааттык мектепке чейинки мекемеге келген 3-5 жаштагы балдарды өнүктүрүү, кароо, билим берүү программасы [Текст] / Т.А. Орусбаева, Д.К. Садыкбекова, Б.С. Сатыбекова. – Бишкек: [б-сыз], 2011. – 121 б.
117. **Орозканова, Н.** Бөбөктөргө окутууну үйрөтүү [Текст] / Н. Орозканова. – Фрунзе: Мектеп, 1983. – 102 б.
118. **Орозобеков, Э.** Алар биринчилерден болушкан [Текст]: эскерүүлөр / Э. Орозобеков. – Фрунзе: Кыргызстан, 1976. – 276 б.
119. **Осмонов, О.Дж.** Асанканов А.А. Кыргызстан тарыхы [Текст] / О.Дж. Осмонов, А.А. Асанканов. – Бишкек: “Эркин Тоо”, 2001. – 519 б.
120. **Позднякова, Е.** Проблемы и перспективы развития высшего педагогического образования современного Кыргызстана [Текст] / Е. Позднякова. – Бишкек: [б.и.], 2012. – 165 с.
121. **Петров, О.** Обучение экологии – детьми [Текст] / О. Петров. – М.: Просвещение, 2001. – 91 с.
122. **Полтаранин, Е.** Время созиданий [Текст] / Е. Полтаранин. – Ташкент: Фан, 1961. – 120 с.
123. **Пономаренко, В.** Образование Кыргызстана: история и проблемы [Текст] / В. Пономарев. – Бишкек: КРСУ, 2006. – 141 с.
124. **Парсонс, Т.** Социальная структура и личность Западно-европейские мыслители XX века [Текст] / Т. Парсонс. – М.: Наука, 1985. – 627 с.
125. **Пиаже, Ж.** Речь и мышление ребенка [Текст] / Ж. Пиаже. – СПб.: СОЮЗ, 1997. – 256 с.
126. **Петровский, А.В.** Личность. Деятельность. Коллектив [Текст] / А.В. Петровский. – М.: Политиздат, 1982. – 255 с.

127. **Рылеева, Е.В.** Развитие самосознания у дошкольника [Текст] / Е.В. Рылеева. – М.: Линка-Пресс, 1999. – 167 с.
128. **Рахимова, М.Р.** Кыргыз Республикасындагы мектепке чейинки тарбия системасынын өнүгүшү 1917-1992-ж.ж. [Текст] / М.Р. Рахимова. – Бишкек: [б-сыз], 1993. – 205 б.
129. **Рахимова, М.Р.** Педагогикалык ойлордун жана билим берүүнүн тарыхы [Текст] / М.Р. Рахимова, Т.В. Панкова, А.Т. Калдыбаева. – Бишкек: [б-сыз], 2002. – 338 б.
130. **Рахимова, М.** 5-7 жаштагы балдарга экологиялык тарбия боюнча «Мөл булак» окуу-усулдук программасы [Текст] / М. Рахимова. – Бишкек, 2006. – 34 б.
131. **Рахимова, М.Р.** Педагогикалык кесипке киришүү [Текст]: окуу куралы / М.Р. Рахимова, М.А. Абдыкеримова. – Бишкек: [б-сыз], 2008. – 98 б.
132. **Рукова, М.** Особенно развития советской дошкольной системы в условиях развитого социализма [Текст] / М.Рукова. – М.: Наука, 1987. – 189 с.
133. **Рыскулуева, И.С.** Становление и развитие высшего образования Кыргызстана (1990-2007 гг) [Текст] / И.С. Рыскулуева. – М., 2009. – 145 с.
134. **Райымбаев, Ч.К.** Социалдык тармактардын мамлекеттик бюджет тарабынан каржыланышы [Текст] / Ч. Райымбаев, Т. Ташибеков // Изв. ВУЗов Кыргызстана. – 2015. – № 9. – 265-б.
135. **Смирнов, Н.** Теория установки Д.Узнадзе [Текст] / Н.Смирнов. – М., 2001. – 211 с.
136. **Сартбаев, К.** Советтик Кыргызстандагы балдар мекемелеринин түзүлүшү [Текст] / К.Сартбаев. – Фрунзе: Кыргызстан, 1982. – 88 б.
137. **Субботинский, Е.В.** Психология отношений партнерства у дошкольников [Текст] / Е.В. Субботин. – М.: Изд-во МГУ, 1976. – 144 с.
138. **Серенкова, А.** Они стояли у истоков образования в Средней Азии [Текст] / А.Серенков. – Алма-Ата: Наука, 1982. – 421 с.
139. **Соколов, Н.** История образования [Текст] / Н.Соколов. – М.: Дрофа, 2001. – 460 с.

- 140. Сарымсаков, Ж.** Согуш жылдарындагы билим алуу [Текст] / Н. Сарымсаков. – Фрунзе: Мектеп, 1976. – 172 б.
- 141. Садыкбекова, А.К.** Балаты бийик өсүшү үчүн, ага күн керек [Текст]: програмалык –усулдук колдонмо / А.К. Садыкбекова. – Бишкек: [б-сыз], 2011. – 54 б.
- 142. Скиннер, Б.Ф.** Дошкольное образование в США [Текст] / Б.Ф. Скиннер. – М.: Флинта, 2005. – 216 с.
- 143. Селевко, К.Г.** Современные технологии в дошкольном образовании [Текст] / К.Г. Селевко. – М.: Народ. Образование, 1998. – 189 с.
- 144. Соколовский, А.** Дошкольное образование в России [Текст] / А. Соколовский. – М.: Наука, 2005. – 145 с.
- 145. Садырова, Б.С.** К проблеме психологической готовности детей к школьному обучению [Текст] / Б.С. Садырова // Совершенствование высшего педагогического образования в республике: тез. докл. и сообщ. респ. науч.-метод. конф. – Фрунзе, 1983. – С. 120.
- 146. Темирбаев, У.** СССРдин таркашы жана анын 20 –жылдык кесепеттери [Текст] / У. Темирбаев. – Бишкек, 2011. – 121 б.
- 147. Улемов, Н.** История дошкольного образования в СССР [Текст] / Н. Улемов. – Л., 1989. – 145 с.
- 148. Усупова, Н.** Кыргызстан: проблемы бедности в условиях трансформации общественно-политической жизни страны [Текст] / Н. Усупова. – Бишкек: [б.и.], 2011. – 282 с.
- 149. Уваров, Н.** Семья как начальный этап образования ребенка [Текст] / Н. Уваров. – М.: Изд. дом Династия, 2006. – 137 с.
- 150. Усенко, Л.В.** Мектепке чейинки жаштагы балдарга тарбия, билим берүү жана өнүктүрүү типологиялык программасы» [Текст] / Л.В. Усенко, К.С. Сейдекулова. – Бишкек: [б-сыз], 2016. – 185 с.
- 151. Усенко, Л.В.** Программа «Материнская школа» [Текст] / Л.В. Усенко, К.С. Сейдекулова. – Бишкек, 2001. – 87 с.

- 152. Ушинский, К.Д.** Избранные педагогические сочинения [Текст] / К.Д. Ушинский. – Таллин: Эстгосиздат, 1957. – Т. 1: Вопросы воспитания. – 459 с.; Т. 2: Вопросы обучения. – 535 с.
- 153. Хекман, Дж.,** Развитие навыков и экономика инвестирования в необеспеченных детей [Текст] / Дж. Хекман. – М.: Наука, 2001. – 190 с.
- 154. Хуторской, А.В.** Детское образование +или образование для детей [Текст] / А.В. Хуторской. – М.: Пед. поиск, 2007. – 167 с.
- 155. Шаяхметова, М.** Тернистый путь воспитателя детей [Текст] / М. Шаяхметова. – Алмата: Наука, 2008. – 231 с.
- 156. Шамыраниева, Г.** Международные фонды в социокультурном пространстве Кыргызстана [Текст] / Г. Шамыраниева. – Бишкек: [б.и.], 2012. – 121 с.
- 157. Яблонски, М.** Страницы из истории великой войны [Текст] / М. Яблонски, И. Болджурова, И. Метельски // “Kirgistan. Historia –spolecznstwo –politika”. – Warszawa, 2004. – P. 237.
- 158. Якобсон, Дж.** Специальные детские учреждения и его типы [Текст] / Дж. Якобсон. – М.: Изд. МГУ, 2011. – 121 с.

Чет тилдеги адабияттар:

- 159. Gaskey, T.R.** Cooperative Mastery Learning Strategies [Text] / T.R. Gaskey // Elementary School Journal. – 1990. – Voi. 91, No. 1. – P. 33-42.

Авторефераты и кандидатские диссертаций

- 160. Зухритдинов, Р.** Влияние социально-экономических факторов на структуру и сеть дошкольных учреждений в сельской местности [Текст]: дис. ... канд. пед. наук / Р. Зухритдинов. – Алма-Ата, 1989. – 22 с.
- 161. Бегимкулова, Ш.** История развития детских дошкольных учреждений Казахстана (1960-1985 гг.) [Текст]: автореф. дис. ... ист. наук / Ш. Бегимкулова. – Фрунзе, 1990. – 38 с.
- 162. Медведева, Г.А.** Становление и развитие общественного дошкольного воспитания в Российской Федерации с 1917 по 1932 гг. (по материалам

Алтайского края). [Текст]: дис. ... канд. пед. наук / Г.А. Медведева. – М., 1992. – 184 с.

Архивдик маалыматтар:

163. Схема для составления Хозплана по Народному образованию [Текст]. ЦГАКР, ф. 647, оп. № 1, д. 98, л. 90.

164. «Об инвентаризации образовательных учреждений. Постановления законодательного собрания ЖК КР // Вестн. ЖК КР. – 2010. – № 5 (1231). – С. 33 [Текст]. ПКР, 2010, ф. 1, д. 17-2, т. 4, л. 2-3.

165. О размерах платы родителей содержания детей в дошкольных учреждениях”: Постановление Кабинета министров Респ. Кыргызстан “. [Текст]. ЦГА КР, ф. 1725, оп. № 2, ед. хр. № 3749.

166. Система Народного Образования “Киргизской Автономной Области” [Текст]. ЦГА, ф. 647, оп. № 1, № 98, л. 203.

167. Статистический сборник. Экономическое и социальное развитие г.Фрунзе и Кирг.ССР. Постоянные дошкольные учреждения (1940-1977) [Текст]. оп. 1, д. 876, л.5-5, 158 с.

168. Дошкольные образовательные организации 1960-1997 гг. [Текст]. ЦГА, ф. 876, л. 5-203, 145, 154,157,161,162, 168 с.

169. Сводный план существующихся образовательных учреждений по Соцвопросу в 25/26 году и намеченных к открытию на 25/27 год. По национальностям [Текст]. ЦГА. ф. 647, оп. № 1, № 98, л.149.

170. Мектепке чейинки уюмдар [Текст]. Кыргыз Улуттук статистика комитетинин арх., ф. 876, л. 5, с. 148.

171. Программа оказания помощи учебно-воспитательным учреждениям Республики Кыргызстан на 1993-1994 годы [Текст]. Кыргыз ССРинин Элге билим берүү министрлигинин арх., ф.1725, оп. №2, ед.хр. №3772, л. 42.122.-124.

172. Об открытии детских учреждений фронтовиков [Текст]. ЦГА КР, ф. 1341, оп. 1, д. 876, л.5-5.

- 173.** Справка о состоянии учреждений школьного и дошкольного образования в г. Бишкек на 01.01.2014.–21 с. [Текст]. Текущий арх. управления школьного и дошкольного образования МОН КР.
- 174.** Газета «Джеты –Суйская правда». – 1923. – 12 мая [Текст]. Саясий иштер арх.
- 175.** Сводный отчет о дошкольных учреждениях.[Текст]. **Кыргыз ССР**инин Эл агартуу министрлигинин арх., ф.1725, оп.5, д. 18, св.8, инв. 84, 29-б.
- 176.** Справка о состоянии учреждений школьного и дошкольного образования в г. Бишкек на 01.01.2010 -15 с. [Текст]. Текущий арх. управления школьного и дошкольного образования МОН КР.
- 177.** Справка о реализуемых в Министерстве образования и науки Кыргызской Республики проектов за счет грантов международных финансовых институтов на 01.01.2009. –8 с. [Текст]. Текущий арх. МОиН КР.
- 178.** **Кыргыз ССР**инин Эл Комиссарлар Советинин 1944-жылдын 29-декабрындагы "Балдар мекемелеринин тармактарын кеңейтүү жана медициналык жана турмуш-тиричилик жактан тейлөөнү жакшыртуу боюнча иш чаралар жөнүндөгү" Токтому [Текст]. КР Мамл. арх., оп. 5, д. 19, св.8, инв. 84, 29-б.
- 179.** **Кыргыз ССР**инин закондорунун, Жогорку Советган Президиумунун жана Кыргыз ССР өкмөтүнүн указдарынын хронологиялык жыйнагы, т. 1, 1924-1949, т.2. 1950-1970, - 206 б. [Текст].
- 180.** О детских учреждениях в Киргизии [Текст]. ЦГА КР., ф. 647, оп. № 1, № 98, л.5-5, л. 5-8.
- 181.** Система Народного Образования “Киргизской Автономной Области” [Текст]. ЦГА, ф. 647, оп. № 1, № 98, л. 205.
- 182.** По социальному вопросу дошкольного образования. [Текст]. Кыргыз ССРинин Элге билим берүү министрлигинин арх., ф.1725, оп.6. д. 1, св.8, инв. 83, 171-б.

183. О показателях статистического отчета по форме №78-рик. [Текст]. Кыргыз ССРинин Элге билим берүү министрлигинин арх., ф.1725, оп. № 2, ед.хр. № 3599, л.2-5.

184. Улучшение учебно-воспитательной работы в детских учреждениях Кыргыз ССРинин Эл агартуу комиссариатынын токтому [Текст]. Кыргыз ССРинин Элге билим берүү министрлигинин арх., ф. 1725, оп. 5, д. 45, св. 4, лл.50-52.

185. «О сложившейся ситуации в дошкольных учреждениях республики в связи с либерализацией цен» Кыргыз [Текст]. ССРинин Элге билим берүү министрлигинин арх., ф.1725, оп. № 2, ед.хр. № 3744, л.55-58.

186. Информация парламентских слушаний «Во исполнение Законов Кыргызской Республики «Об образовании».-11 .06. 2015 [Текст]. Текущий арх. Жогорку Кенеш Кырг. Респ.

187. Сведения о контингентах, числе групп, штатах, помещениях дошкольных учреждений [Текст]. Кыргыз ССРинин Элге билим берүү министрлигинин арх., оп.б. д. 1, св.8, инв. 83, 130-б.

188. О детских учреждениях в Киргизии [Текст]. ЦГА КР, ф. 647, оп. № 1, № 98, л. 5-6.

Жыйнактар, отчеттор

189. Аграрная политика Советской страны (1917-1918гг.) [Текст]: сб. документов и материалов. – М.: Изд. АН СССР, 1954. – 550 с.

190. Страновой отчет по образованию для всех [Текст]. – Бишкек, 1999. – 125 с.

191. Кыргыз Республикасындагы Билим берүү жана Илим, 2009-2013 –жж. Статистикалык жыйнак, [Текст]. – Бишкек, 2014. – 310 б.

192. Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Билим берүү, илим, маданият жана спорт боюнча комитетинин 2012-жылдык отчету [Текст].- Бишкек, 2012, - 42-б.

193. Кыргыз ССРинин Элге билим берүү министрлигинин Отчету [Текст]. арх., оп.б. д. 1, св.8, инв. 83. – 130-б., 171-б.

- 194. Годовой отчет фонда «Сорос-Кыргызстан» 2005** [Текст]. – Бишкек, 2006. – 130 с.
- 195. Программа «Шаг за шагом»** [Текст]. – Бишкек: Фонда Сорос – Кыргызстан, 1996. – 65 с.
- 196. Кыргызстан в цифрах** [Текст]: стат. сб. – Бишкек: НСК, 2015. – 124 с.
- 197. Социальные объекты Кыргызстана** [Текст]. – Бишкек, 2010. – 156 с.
- 198. Отчет по результатам социологического исследования «Практики воспитания детей раннего возраста»** [Текст]. – Бишкек: ЮНИСЕФ, 2014. – 156 с.
- 199. Стенограмма Пленумов ЦК КПСС** [Текст]. – М., 1985. – 618 с.
- 200. Стенограмма Пленумов ЦК КП Киргизии** [Текст]. – Фрунзе, 1976. – 531 с.
- 201. Программа и внутренний распорядок детского сада** [Текст]: репринт. изд. – М.: ГПК РСФСР, 1934. – 218 с.
- 202. Мектепке чейинки балдар тарбияланган мекемелердин Нарын облусу боюнча негизги көрсөткүчтөр (1991-2005-жж.)** [Текст] // Образование и наука в Кыргызской республике: стат. сб. – Бишкек, 2006. – 121-б.
- 203. Кыргыз Республикасынын билим берүү кызматкерлеринин кол китеби** [Текст]. – Бишкек, 2015. – 4-б.
- 204. Ежегодный отчет фонда «Сорос-Кыргызстан» с 1995-2011гг.** [Текст]. – Бишкек, 2011. – 112 с. – (В центре внимания. Спец. вып. с1995-2011гг.).
- 205. Статистикалык маалымат** [Текст]. – Ош, 2015. – 32 б.
- 206. Социальные тенденции Кыргызской Республики** [Текст]. – Бишкек: [б.и.], 2015. – 141 с.
- 207. Комплексный анализ участия доноров в развитии сектора образования Кыргызстана** [Текст]: анализ и рекомендации. – Бишкек, 2008 – 30 с.
- 208. Кыргыз Республикасынын улуттук статистика комитетинин отчету** [Текст]. – Бишкек: НСК, 2015. – 121 б.

209. Кыргыз Республикасынын Улуттук Программалары жөнүндөгү маалыматтар жыйнагы [Текст]. – Бишкек, 2005. – 32-б.

210. Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинин инклюзия билимдин өнүгүүсү боюнча 2012-жылдык отчету [Текст]. – Бишкек, 2012. – 45-б.

211. Международное бюро просвещения [Текст]: документы ООН о детях, женщинах и образовании. – М.: Народ. образование, 1995. – 111 с.

Интернет ресурстары:

212. Министерство образования и науки Кыргызской Республики [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://edu.gov.kg/ru/kindergarten/> кирүү 08.10.2016. – Загл. с экрана.

213. Об Образовании и науке в Кыргызской республике. Статистический сборник. 2006 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.nisi.kg/uploads/research_ph/14_obrazov_report.pdf кирүү 08.10.2016. – Загл. с экрана.

214. Социалдык статистика [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://e-mail:j.rahmanova@stat.kg>; кирүү 08.10.2016. – Загл. с экрана.

215. Кыргыз эл инсандары. Эрте өчкөн жылдыз [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.in.presskg.com/print>. кирүү 21.05.2015. – Загл. с экрана.

216. УСКнын калкты жана турак жай фондун каттоонун жыйынтыгы боюнча маалыматы. 2009-ж. // «Кыргызстандын калкы». – Бишкек, 2010. – 2 китеп, 1 болук. – 320-330-б. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.stat.kg. кирүү 08.10.2016. – Загл. с экрана.

217. Об Образовании и науки в Кыргызской республике: стат. сб. – Бишкек, 2006 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://edu.gov.kg/ru> кирүү 08.10.2016. – Загл. с экрана.

218. Заманбап балдар бакчасы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nisi.kg/uploads/> кирүү 12.04.2016. – Загл. с экрана.

219. Монголиядагы балдар бакчалары [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nisi.kg/uploads/> кирүү 14.04.2016. – Загл. с экрана.

220. Прадо эс алуу борбору [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [.http://www](http://www). Кирүү 12.09.2017. – Загл. с экрана.

Массалык маалымат каражаттары:

221. Мусаев, А. Билим берүү тармагын реформалоо ата-эне мамлекеттен кем эмес жоопкер [Текст] / А. Мусаев // Рух кенчи. – 2009. – Сен.

222. Муратбаев, Б. Мектепке чейинки тарбия-билим пайдубалы [Текст] / Б. Муратбаев // Кутбилим. – 2009.

223. Бакиев, С.К. Билим берүү реформасын өлкөнүн көз карансыздыгын чындоо жана келечегине багытталган [Текст] / С.К. Бакиев // Кутбилим. – 2009. – 12 июнь.

224. Билим берүүнүн проблемалары президенттин көңүл борборунда [Текст] // Кутбилим. – 2009. – 12 июнь.

225. Бала бакчалар үчүн [Текст] // Кутбилим. – 2014. – 21 нояб. – 3-б.

226. Мусаев, А. Балдар мекемелеринин абалы [Текст] / А. Мусаев // Кутбилим. – 2009. – 20 март.

227. Таштаналиев, Б. Кыргызстандын келечеги барбы? [Текст] / Б. Таштаналиев // Алиби. – 2013. – 1 февр., №12. – 4-б.

228. Жылдын мыкты инновациялык бала бакчасы [Текст] // Алиби. – 2013. – 1-февр., № 12. – 4-б.

229. Нурбек, Казыев "Азаттык" радиосуна берген интервьюсу [Текст]. – Бишкек, 2015.

ТИРКЕМЕ 1.

**Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлигинин каттосунан
өткөн мектепке чейинки билим берүү ишмердүүлүгүн жүргүзүү үчүн
2010-2016 –жылдары каттодон өткөн балдар бакчасы мекемесинин
тизмеси**

№	2014-жылдын 1 – январына чейин каттодон өткөн мекемелер
1.	Бишкек шаарындагы “Көгүчкөн” жоопкерчилиги чектелген коом балдар бакчасы мекемеси
2.	Бишкек шаарындагы “Аюша” жоопкерчилиги чектелген коомду балдар бакчасы мекемеси
3.	“Кеп өстүрүү жана коррекциялоо” балдар бакчасы мекемеси
4.	“Бакыт тамчысы” балдар бакчасы мекемеси
5.	“Зехро-Бейби” Жоопкерчилиги чектелген балдар бакчасы мекемеси
6.	Бишкек шаарындагы “Бэби Кидс” балдардын аң сезимин өстүрүү жана чыгармачылыгынын өнүктүрүү балдар бакчасы мекемеси
7.	“СЕДЕП-билим” Жоопкерчилиги чектелген балдар бакчасы мекемеси
8.	“Жалпы билим берүүчү мекемеси “Ырайым”, “Үмүт” балдар бакчасы мекемеси
9.	“НурАиша” билим берүү балдар бакчасы мекемеси
10.	“Всезнайка” балдар борбору”
11.	“Слоненок” балдар бакчасы мекемеси
12.	“Монтессори” балдар бакчасы –Шамбала Бишкек балдар бакчасы мекемеси
13.	2015-жылдын 1 – январынан-30 апрелине чейин каттодон өткөн мекемелер

ТИРКЕМЕ 2.

**Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлигинин каттосунан
өткөн мектепке чейинки билим берүү ишмердүүлүгүн жүргүзүү үчүн
2010-2016 –жылдары каттодон өткөн балдар бакчасы мекемесинин
тизмеси**

№	2014-жылдын 1 – январына чейин каттодон өткөн мекемелер
1.	Бишкек шаарындагы “Көгүчкөн” жоопкерчилиги чектелген коом балдар бакчасы мекемеси
2.	Бишкек шаарындагы “Аюша” жоопкерчилиги чектелген коомду балдар бакчасы мекемеси
3.	“Кеп өстүрүү жана коррекциялоо” балдар бакчасы мекемеси
4.	“Бакыт тамчысы” балдар бакчасы мекемеси
5.	“Зехро-Бейби” Жоопкерчилиги чектелген балдар бакчасы мекемеси
6.	Бишкек шаарындагы “Бэби Кидс” балдардын аң сезимин өстүрүү жана чыгармачылыгынын өнүктүрүү балдар бакчасы мекемеси
7.	“СЕДЕП-билим” Жоопкерчилиги чектелген балдар бакчасы мекемеси
8.	“Жалпы билим берүүчү мекемеси “Ырайым”, “Үмүт” балдар бакчасы мекемеси
9.	“НурАиша” билим берүү балдар бакчасы мекемеси
10.	“Всезнайка” балдар борбору”
11.	“Слоненок” балдар бакчасы мекемеси
12.	“Монтессори” балдар бакчасы –Шамбала Бишкек балдар бакчасы мекемеси
13.	2015-жылдын 1 – январынан-30 апрелине чейин каттодон өткөн мекемелер
14.	“Смешарики” балдар бакчасы мекемеси
15.	“Асылай” балдар бакчасы мекемеси
16.	Арча-Бешик мектепке чейинки балдарды мектепке даярдоо мектеби
17.	Бишкек шаарындагы “Умничка” ЖЧКанын балдар бакчасы

18.	“Кулунчак” Балдар бакчасы” мекемеси
19.	“Аистенок” Балдар бакчасы” жоопкерчилиги чектелген коому
20.	“Керемет” Жоопкерчилиги чектелген балдар бакчасы мекемеси
21.	“АВС – center” мекепке чейинки билим берүү мекемеси
22.	Антошка ДОО балдар бакчасы мекемеси
23.	ДОО Балаты балдар бакчасы мекемеси
24.	“Маша жана Медведь” Мектепке чейинки билим берүү мекемеси
25.	“Зирек” балдарга билим берүү мекемеси
26.	“Мээрим ордосу” балдар бакчасы мекеме
27.	“Мырзайка” жоопкерчилиги чектелген балдар бакчасы мекемеси
28.	“Почемучка” балдар бакчасы мекемеси
29.	“Балапаным” балдар бакчасы

ТИРКЕМЕ 3

Мектепке чейинки билим берүү уюмдарынын төмөндөгүдөй түрлөрү болушу мүмкүн:

- 6 айдан 3 жашка чейинки балдар үчүн ясли, мында ушул курактагы балдарды багуу, окутуу, тарбиялоо жана өстүрүү камсыз кылынат;

- 6 айдан 7 жашка чейинки балдардын ясли-бакчасы, мында ушул курактагы балдарды багуу, окутуу, тарбиялоо жана өстүрүү камсыз кылынат өлкөбүздө;

- 3 жаштан 7 жашка чейинки балдардын бала бакчасы, мында ушул курактагы балдарды багуу, окутуу, тарбиялоо жана өстүрүү камсыз кылынат;

- ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген (сөз сүйлөөсү, интеллектуалдык өсүшү, көрүүсү, угуусу, таяныч-кыймылдоо аппараты бузулган) балдар үчүн адистешкен атайын бала бакча ;

- балдар үйү - жетим балдар жана ата-энеден кароосуз калган балдар (3төн 18 жашка чейинки) үчүн билим берүү, тарбиялоо уюму, мында окутуу жана тарбиялоо толугу менен мамлекеттин эсебинен жүзөгө ашырылат;

- бөбөктөр үйү - жетим балдарды жана ата-энесинин камкордугунан ажыраган балдарды, ошондой эле мамлекеттин эсебинен күтүлгөн 3 жашка чейинки атайын муктаждыктары бар балдарды медицина-социалдык жактан коргоочу саламаттык сактоо системасынын мектепке чейинки билим берүү уюму;

- балдарды өстүрүү борбору, мында балдардын дене-күч жана психикалык өсүүсү, баланын өсүүсүндө жекече керектөөлөрүн эртелеп табуу, диагностикалоо жана атайын билимди жана аны менен байланышкан кызматтарды көрсөтүү камсыз кылынат, ошондой эле башка окуу жайларында же тарбиялоо үйлөрүндө тарбияланышкан балдардын ден соолугун чындоо жүзөгө ашырылат;

- үй-бүлөлүк балдар үйү, мында 2ден 18 жашка чейинки курактагы жетим балдар жана ата-энесинин кароосунан ажыраган балдар тарбияланат;

- прогимназия - инновациялык мектептерде: гимназияларда, лицейлерде ж.б. окутуу үчүн баланы ар тараптан өстүрүүнү камсыз кылуучу мектепке чейинки билим берүү уюмунун түрү;

- эне мектеби - бала бакчаларга барбаган, балдарды жана чоңдорду интерактивдүү окутууну камтыган кыска мөөнөттүү жана толук күн бара турган мектепке чейинки билим берүүнүн түрү;

- жамааттык бала бакча - 6 айдан 7 жашка чейинки курактагы балдарга арналган жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын структуралык бөлүмү, ар кандай убакытта бара турган балдарды (толук, толук эмес күн) багууну, тарбиялоону, окутууну камсыз кылат.

- кыска мөөнөткө (күнүнө 3-5 саат) баруучу балдар үйү - ресурстарды оптималдуу пайдалануу жана мектепке чейинки билим берүү программалары менен балдардын камтылышын көбөйтүү максатында түзүлүүчү мектепке чейинки билим берүү уюмунун кошумча модели жана түрү.

ТИРКЕМЕ 4

Кыргыз Республикасынын Мыйзамы 2009-жылдын 30-апрелинде Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши тарабынан кабыл алынган мыйзамда мектепке чейинки билим берүү уюмдарынын түрлөрү токтоло кетсек :

– Ясли-6 айдан 3 жашка чейинки балдар, ясли-бакчасы -6 айдан 7 жашка чейинки балдардын, бала бакчасы-3 жаштан 7 жашка чейинки , жалпысынан мектепке чейинки балдарды физикалык, интеллектуалдык, көркөм-эстетикалык өстүрүү боюнча жалпы балдар мекемелери;

– **адистештирилген атайын балдар бакчасы-** ден-соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген (сөз сүйлөөсү, интеллектуалдык өсүшү, көрүүсү, угуусу, таяныч-кыймылдоо аппараты бузулган);

– **компенсирующие балдар мекемелери, алар балдар, бөбөктөр жана үй-бүлөлүк балдар үйлөрү-** негизинен аларды жетим балдар жана ата-энеден кароосуз калган балдар (3төн 18 жашка чейинки) үчүн билим берүү, тарбиялоо уюму, мында окутуу жана тарбиялоо толугу менен мамлекеттин эсебинен жүзөгө ашырылат;

– **бөбөктөр үйү** - жетим балдарды жана ата-энесинин камкордугунан ажыраган балдарды, ошондой эле мамлекеттин эсебинен күтүлгөн 3 жашка чейинки атайын муктаждыктары бар балдарды медицина – социалдык жактан коргоочу саламаттык сактоо системасынын мектепке чейинки билим берүү уюму;

– **прогимназия** - инновациялык мектептерде: гимназияларда, лицейлерде ж.б. окутуу үчүн баланы ар тараптан өстүрүүнү камсыз кылуучу мектепке чейинки билим берүү уюмунун түрү;

– **эне мектеби** - бала бакчаларга барбаган, балдарды жана чондорду интерактивдүү окутууну камтыган кыска мөөнөттүү жана толук күн баратурган мектепке чейинки билим берүүнүн түрү;

– **жамааттык бала бакча** - 6 айдан 7 жашка чейинки курактагы балдарга арналган жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын структуралык бөлүмү, ар кандай убакытта бара турган балдарды (толук, толук эмес күн) багууну, тарбиялоону, окутууну камсыз кылат.

– **кыска мөөнөткө (күнүнө 3-5 саат) баруучу балдар үйү** - ресурстарды оптималдуу пайдалануу жана мектепке чейинки билим берүү программалары менен балдардын камтылышын көбөйтүү максатында түзүлүүчү мектепке чейинки билим берүү уюмунун кошумча модели жана түрү.

Кыскартылган сөздөрдүн түшүндүрмөсү:

Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлиги- КР ББЖИМ

Мектепке чейинки билим берүү уюмдары - МБУ

Билим берүү уюмдары -ББУ

Ага Хан Фонду- ФАХ

Азия Өнүктүрүү банкы -АӨБ

Ички Дүң Продукция – ИДП

Мамлекеттик Мүлктү Башкаруу Фонду –ММБФ

Психикалык өнүгүүсү бузулган-ПӨБ:

Улуттук статистикалык комитет -УСК

Мүмкүнчүлүгү чектелген балдар –МЧА

Туберкулез балдарга билим берүү уюмдары -ТДООСТ